

PERIFRASI ZAHARRA MENDEBALDE ETA ERDIALDEKO EUSKARA ZAHARREAN: AZTERKETA KUANTIFIKATIBOA ETA PROPOSAMEN BERRIA

Céline Mounole

Euskal Herriko Unibertsitatea-Bordeaux 3

Abstract

*In the history of the occidental and central dialects of Basque, the verbal periphrases composed by the verbal stem / or the participle and the auxiliaries *edin, *ezan, egin have undergone a change in the form of their principal verb. Up to now, the bascologists have presented this modification as a generalization of the use of the participle within these three periphrases. However, the 15th, 16th, 17th and 18th century texts' data seem to show different tendencies depending on the auxiliaries and the periods. The periphrasis based on the auxiliaries *edin and *ezan have generalized the use of the participle at different times, and the egin auxiliary based one seems to have always employed the participle as its main verb. Thus, these data give us good evidence for proposing that these three periphrases appeared and further grammaticalized on the basis of two different structures: (i) verbal stem + auxiliary (periphrases with the auxiliaries *edin and *ezan), (ii) participle + auxiliary (periphrasis with the auxiliary egin). Furthermore, the [participle + egin] periphrasis has little by little replaced the [verbal stem + *ezan] one in those dialects. In the occidental varieties of Basque this change was accomplished as soon as the 18th century, whereas in the central dialects both transitive constructions still are in complementary distribution.*

0. Sarrera¹

Euskararen ezaugarri tipologiko azpimarragarrienetarik bat da aditz trinko guti, eta perifrasi asko duela. XVI. mendean jadanik hala zen, nahiz eta garai hartan gaur egun baino trinko gehixeago erabiltzen zen (Lafon 1944). Hori hala izanik, guziz beharrezkoa ikusten dugu euskal aditzaren muinean diren egitura perifrastiko desberdinen azterketa diakroniko sakon baten burutzea.

Aitzineko lan batean proposatu dugu gure perifrasi guziak ez direla garai berekoak, eta gramatikalizazio prozesu desberdinen bidez sortu zirela (Mounole 2006). Orduan aitzinatu genuen [aditzoina/partizipioa + *edin, *ezan, egin] egitura lekukoturik dauzkagun perifrasi guzien artean zaharrena zela.

¹ Lan hau MECeko «Monumenta Linguae Vasconum (III) FFI2008-04516» ikerketa egitasmoaren eta EJ-ko GIC 07/89-IT-473-07 Ikerketa Talde Konsolidatuaren egitekoen artean kokatzen da. Eskerrik beroenak Joseba Lakarrari bere oharrengatik.

Lan honetan, perifrasi zaharra sakonkiago aztertu nahi dugu mendebalde eta erdialdeko hizkera zaharretan, ekialdean ez bezala, **ezan* laguntzaile iragankorraz gain, *egin* erabiltzen dutelako eta aditzoinaren ordeztarizipioa. Horrez gain, perifrasi zaharrak hizkera horietan izan dituen erabileren argitzeko helburua dugu.

Horretarako, bizkaiera, arabera eta gipuzkeraren 1500etik 1745-50era bitarteko testuen azterketa sistematikoa burutu dugu. Beharrezkoa iduritu zaigularik nafarrezko datuak ere sartu ditugu eta epea 1800 arte luzatu. Bizkitartean, azken hauek osagarri gisa baizik ez zaizkigu agertuko ikerketa honen helburu nagusia baita perifrasi zaharren azterketa testu zaharrenetarik 1745 arte, mendebalde eta erdialdeko euskalkietan. Bistan dena, beste lan batean ekialdeko datuak hauei uztartuko dizkiegu perifrasi zaharren historiaren ikuspegi osoago baten izateko.

Laburbilduz, gure lanaren ikuspegi diatopikoa da, erran nahi baita euskalkien diakronian gertatu aldaketak eta garapenak ahal bezain zehazki deskribatu nahi direla, hizkuntzaren diakroniaren hobeki ezagutzeko. Horretarako, testuen azterketa sistematikoak nahitaezkoak dira ikerketa sakona egin nahi bada.

I. Helburuak eta metologia

1. Helburuak

Lan honek hiru helburu nagusi ditu. Lehenik, mendebalde eta erdialdeko euskalkietako perifrasi zaharretan gertatu diren aditzoinaren ordezkatzeko eta partizipioaren hedatzea xeheki aztertu nahi dira, perifrasi perifrasi, euskalkiz euskalki, mendez mende. Hortik, espero dugu ordezkatzearen joera orokorrak marrazten ahalko ditugula.

Bigarren helburua da perifrasi iragankorrean gertatu den aldaketaren argitzea. Ezaguna da mendebalde eta erdialdeko euskalki zaharrek aditzoina/partizipioa + **ezan* eta aditzoina/partizipioa + *egin* perifrasiak dituztela, aditzoina/partizipioa + **edin* perifrasiaren kide iragankor gisa. **Ezan* laguntzailearekilako egitura euskalki zahar guztietan aurkitzen da eta orduan ikusi nahi dugu ustez berriagoa den *egin* laguntzailearekilako perifrasi nola hedatzen den gure testu zaharretan xv eta xviii. mendeen artean.

Hirugarrenik, perifrasi zaharren erabilerak eta balioak aztertuko ditugu, mendez mende.

2. Metodologia eta corpusa

Helburu hauek gidaturik, testuen azterketa sistematikoa burutu dugu, bakoitzean aurkitzen zen perifrasi zaharra bilduz eta haren erabileraren arabera sailkatuz. Hona bereizi ditugun erabilera desberdinak. Terminologia hau bera erabiliko dugu testu osoan, baita tauletan ere:

- a) aoristo arrunta: perpaus nagusietako aoristoko perifrasiak: ad. *Iaygui cidi naguia, erra cizan uria* RS 294.
- b) mendeko aoristo: mendeko perpausetan agertzen diren *tempus* iraganeko egiturak: erlatiboak *gu erredimietaco, eta salvaetaco etorri cidina legues mundura Viva Jesus 2*, konpletiboak: *Nahi ez neuke mundu guztiagaitirren zuregaz ene sekretoa deskubri lidin bapere* Lazarraga 1144v, edo finalak: *Inork ezautu ez legianzat kendu eben bere jaztekoak* Lazarraga 1147r.

- c) orain erlatiboa: multzo horretan, *tempus* oraineko perpaus erlatiboak sartu ditugu: *Sar dina gueben lecuan bere caltean* RS 209.
- d) orain finala eta konpletiboa: *tempus* oraineko perpaus finalak (-n, -tzat-dunak): *Artu egizu esporzu zugaz asegin ar dezadan gatxori repara dezadan* Lazarraga 1201v; eta konpletiboak (-n, -la-dunak): *Jainkoari nai ez dakiola zu joan da ni eben gera nadila* Lazarraga 1151v.
- e) orain zirkunstantziala edo denborazkoa: mendeko perpaus denborazkoetan -ean atzizkiarekin agertzen diren perifrasiak *tempus* orainean nola iraganean: *Biur nadinean serbiduko zaut* Lazarraga 1147r, *Bere ugazabari lizenzia eskatu egonean joan zidin* Lazarraga 1146v.
- f) geroaldia: *tempus* oraineko perifrasiak, geroaldiaren balioarekin, -te, -ke atzizki-dunak eta gabeak: *Uzqur baquio ecachari, sendaquiue eguzquiari* RS 251; *galdu ce eguic aldia, ta ydoro dayc naya* RS 336.
- g) potentziala: potentzial guziak (oraina, iragana, hipotetikoa), -te, -ke atzizkiekin edo gabe: *Mayacean berarra luce da eta sendo, eguitayaren orçac ebagui leydi ondo* RS 268.
- h) agintera: agintera adierazten duten perifrasiak: *açerrian lurra garraz, hoña ybini eguic baraz* RS 9.
- i) baldintza: baldintza adierazten dutenak (errealak eta irrealak): *aspertu banequio, asper lequiuet* RS 10.

Gero, partizipioa eta aditzoinaren arteko lehia aztertzen baitugu, partizipio mota desberdinak bereizi ditugu: (i) -i atzizkia dutenak, (ii) -tu atzizkia dutenak, (iii) eta partizipio marka berezirik ez dutenak, edo partizipio eta aditzoinaren arteko bereziketarik ez dutenak. Hauek dira -n, -o, -gi, -ki² atzizkiez bukatzen direnak eta *hil, gorde, bota, bete* bezalakoak. Partizipio mota horiek *erro* gisa izendatu ditugu gure tauletan. Taulei berei dagokienez, aditzoinaren azpian, -i eta -tu-k erran nahi dute, -i eta -tu eroria duten aditzoinak (*etor, har* tipokoak), partizipioaren azpian berriz, +i eta +tu, atzizki horiek daramatzaten partizipiozko formak (*etorri, hartu* tipokoak).

Corpus-ari dagokionez, entseatu gara ahal zen corpusik zabalena hartzera, datuak ahal bezain esanguratsuak izateko gisan. Bizkaiera, gipuzkera eta arabararen XVI, XVII eta XVIII. mendeko testu hauek erabili ditugu, (hots, perifrasi zaharra darabilten hauek):³

² -ki-ri dagokionez, Lafittek (1978) azpimarratu bezala, ekialdeko euskalkietan, -ki > -k bihurtzen da aditzoian: *aurdik, ausik, ebak, edek, edok, etxek, iradok, igurik, idek, jarraik, atxik*. Salbuespen gisa ematen ditu *raiki, hunki, ilki, iraki, irauungi, jaiki, jauki, aurizki*, eta erraten autore modernoek lehenbiziko taldeko aditzoinak -ki gisa bukatzen dituztela, bigarren multzoarekilako analogiaz. Guk, alderantzizko us-tea dugu, erran nahi baita *aurdik, ausik, idek, jarraik* bezalako aditzoinak berriak direla, *etorri* > *etor* gisako aditzekilako analogiaz sortuak. Erran gabe doa aditz guzti horiek STEM + -ki gisa eratuak direla, eta ez STEM + -k + -i (partizipiozko marka). Berantago itzuliko gara auzi horretara (II.3.1).

³ Orduan, ondoko testuak ez ditugu sartu gure datu basean perifrasi zaharra ez baitute erabiltzen: (i) bizkaiera: Olasoko kantua (XV. m.) *TAV* 3.1.8, 88-90, Errodrigo Zaratekoaren eresia (c. 1448; 1574 inguruko kronika batetik bildua) (Arriolabengoa 1996), Abendañotxearen heriotzea (1468) (Arriolabengoa 1996), Sandailia (XV. m.), *TAV* 92-97, Salinaseko Kondearen kantua *TAV* 97-98, Lopez Harokoaren eresia (1497-1511), *TAV* 101-102.o, Perutxoren kantua (1536) *TAV* 102-105, Jacob Gevarakoaren ehorzketak *TAV* 144-146, Zure vegui ederroc 'Ramilletes de Madrid' *TAV* 123-125, Fabri de Peyrasc-en laudorioa (1638) *TAV* 131-132, Atseyndia da amore eutea (1665), *Contr.* 220, Arrasateko ahapaldia (1682), *Contr.* 206; Ozaeta 1992, Arzadun *Doctrina christianeen explicacio* (1731), Urkizu

Bizkaiera

- xvi. mendea baino lehenagokoak:
 - Martin Ibañez (*TAV* 3.2.4, 74.)
 - Milia Lasturkoaren eresia (*TAV* 3.1.5, 75-79)
 - Abendaño (*TAV* 3.1.6, 79-81)
 - Arrasateko erreketeta (*TAV* 3.1.7., 81-88)
 - San Frantziskoren 3. ordena (*TAV* 3.2.2, 142-144)
 - Henao-Bizkaiko elizkizunak (*TAV* 3.3.1.16, 173)
 - Garibai 1571 (Urquijo 1919)
 - *Refranes y Sentencias* 1596 (Lakarra 1995)
- xvii. mendeko testuak
 - Zumarragaren gutuna 1537 (*Contr.* 5.2.1, 231-236)
- xvii. mendeko testuak
 - Maitasunezko kantua *Veguiacaz* 1609 (*TAV* 3.1.22, 122-123)
 - Maitasunezko poesia *Catigatu ninduçun* (*Contr.* 5.1.4., 222.o)
 - Mendiaren kuadroa 1609 (*Contr.* 5.2.7., 248-250)
 - *Viva Jesus* (Mitxelena 1954)
 - Egiaren Kanta 1650 (Urgell 1996)
 - Mikoleta 1653
 - Kapanaga 1656
 - Amiletaren doktrina 1680 (Arejita & Alberdi 1985)
 - Bertso Bizkaitarrak 1688 (Lakarra 1984)
 - Bulda bizkaitarrez (Lakarra 1985)
 - Zubia-Lezamiz 1691 (*TAV* 138-9; *TAV* 162; *TAV* 167-168; *Contr.* 5.2.11, 280-289)
- xviii. mendeko testuak:
 - Gabonetako ikuskizuna (Lakarra 1983)
 - Arrasateko bandoa desertzioez 1705 (Ozaeta 1992)

Gipuzkera

- xvi. mendea:
 - Salmo *Miserere* (Akesolo 1982)
- xvii. mendea:
 - Tolosako Bertso Iraingarriak (*TAV* 3.1.25 127-131)
 - Isastiren errefrauak (*TAV* 3.3.3., 176-183)
 - Ave Maria (*TAV* 3.2.10 162)

Erroxarioko liburua (1737), (ii) arabera: Iturbe Kuartetak (1658), *Contr.* 224-231, Urrexolako kantua (1388-1401) *TAV* 69-73; (iii) gipuzkera: Beotibarko kantua (1321-XVI), *TAV* 66-69, Juan Lazkanoren kantua (1476), *TAV* 99-100, Bretainako Kantua (1590 b.l.), *Contr.* 211-216, Xanfarron Jaunaren kantua (1545) *TAV* 105-106, Ezkontza hitz emateak 1557, *TAV* 149-154, Debako seroraren gutuna (Azkoitia 1596), *ETZ* 31-35.

- Isastiren *Salvea* (*TAV* 3.2.12)
- Azpeitiako gutunak (*Contr.* 5.2.9., 258-262)
- Frantziskanoen predikua sorginkeriaaren kontra 1648 (*TAV* 3.2.13, 165-167)
- Itziarko Amaren bertsuak (*Contr.* 1. oinoharra, 210-211)
- Lardizabalen gutunak (*Contr.* 5.2.9., 263.o.)
- Bretainako Kantua (*Contr.* 5.1.1., 211-216)
- XVIII. mendea:
 - Otxoa Arin 1713
 - Irazusta 1739
 - Zegamako doktrina 1741 (Ondarra 1984)
 - Kardaberatz 1744 (Hidalgo, d.g.)
 - Goierriko platika (Murugarren 1984)
 - Oikiako doktrina 1759 (Lakarra 1987)

Arabera

- XVI. mendea:
 - Betolatza 1596 (Mitxelena 1955)
 - Landuccio 1562 (Agud & Mitxelena 1958)
 - Lazarraga d.g. (Landaren edizio elektronikoa)
- XVII. mendea:
 - Portal 1610 (*TAV* 3.1.21, 118-122)
- XVIII. mendea:
 - Gamiz (Goikoetxea 1998)
 - Albeniz 1778 (Altuna 1995, 1998)

Nafarrera

- XVI. mendea aitzin:
 - Kondestablearen Kantua (1494) (*TAV* 3.1.13, 100-101)
 - XV. mendeko gutuna (*Contr.* 4.2.1., 209)
- XVI. mendea:
 - Utergako ezkontza fedea (1547) (*Contr.* 5.2.2, 237-238)
 - Erronkarierazko testu zaharra (1569) (*Contr.* 5.2.3., 239-240)
 - Aita Gurea zaharra (xvi.) (Satrustegi 1990)
- XVII. mendea:
 - Iruñeko olerki sariak, Aldaz (1610) (*TAV* 3.1.20, 111-118)
 - Iruñeko olerki sariak, Ezkurra (1610) (*TAV* 3.1.20, 111-118)
 - Iruñeko olerki sariak, Elizalde (1610) (*TAV* 3.1.20, 111-118)
 - Sueskunekoaren zortziduna (c.1625) (*TAV* 3.1.19, 110-111)
 - Katexima Zatiak (1614 b.l.) (*Contr.* 5.2.8., 251-257)
 - Leitza: apezaren auzia (1626) (*ETZ* 45-47)
 - Philippe A-ren heriotzean (1665) (*TAV* 3.1.28, 136-138)

- Izeba-Iloben arteko korrespondentzia (*Contr.* 5.2.9., 275-76)
- J. Elizalderen gutunak (1693, 1699) (*Contr.* 5.2.9., 271-274)
- Ansaren paperak (Urrizola) (*ETZ* 50-52)
- Beriain (1621)
- XVIII. mendea:
 - Nafarrerazko lehen sermoia (1729) (Ondarra 1981)
 - Elizalde (1735)
- Larrasoñako hitzaldia (*ETZ* 57-60)
- Etxalarreko dotrina (1749) (*ETZ* 78-80)
- Inzako izkribua (1772) (*ETZ* 131-133)
- Etxarriko idazkia (1762) (*ETZ* 122-128)
- Orrioko elizgutuna (1750) (*ETZ* 80-81)
- Ororbia (1758) (*ETZ* 91-111)
- Morentin zaharra (1777; 1787) (Lekuona 1973)
- Morentin gaztea (d.g.; 1791) (Lekuona 1973)
- Bertsu elebidunak (Iraizoz 1976)
- Catecismo alto navarro (Irigarai 1961)

II. Aditzoina vs partizipioa

1. Orain arte

Perifraisi zaharra nasaiki agertzen zaigu testu zaharretan indikatibo, potentzial, agintera, baldintza eta subjuntiboetan. XVI. mendean, euskalki guzietan aditzoina / partizipioa + **edin*, **ezan* perifraisiak erabiltzen dituzte. Haez gain, mendebalde eta erdialdeko euskalkiek aditzoina / partizipioa + *egin* perifrasi dute, eta ekialdekoek aditzoina + **iro* egitura.⁴

XVI. mendean, ekialdeko euskalkiek aditzoina baizik ez dute erabiltzen perifrasi zaharretan, mendebalde eta erdialdekoek aditzoinaz gain partizipioa ere erabil dezaketelarik. Orduz geroztik, mendebalde eta erdialdeko euskalki gehienetan, aditzoinaren erabilpena desagertu da perifrasi horretarik eta partizipioa orokortu. XX. mendeko bizkaieraz, aditzoina agintzarazko egitura lexikalizatu zenbaitetan baizik ez da aurkitzen: *geldi bedi ondo*, *ken ortik*, *or konpon Mari Anton*, *alda*, *aida adi* (unaiek behiei), *eba* (*ebagi*-ren aditzoina, karta jokalariek Elantxoben) (Azkue 1924, 1935).

Lakarrak (1985) partizipioaren hedatzea aztertzen du bizkaiera zaharreko testuetan. Ondorioztatzen du XV. mendean aditzoina oraino nagusi zela, XVI. mendean partizipioa hedatzen hasi zela, XVIII. menderako aditzoinak perifrasi horietarik aldebat desagertuak izan arte. Bestalde, erakusten du gipuzkeraz, partizipioaren hedatzea berantago gertatu zela. Bizkitartean, proposatzen du gipuzkerazko doktrinatan aurkitzen diren aditzoin gehienak ez direla hizkuntzaren sistema emankorraren erakusgarri fidelak, baizik eta erlixiozko hizkuntzaren fosilak:

Egia da Zegamako dotrinan (1741) 25 adibideetarik soilik 9tan dugula *-tu* eta Irazustarenean (1739) soilik 29tarik 9tan, baina ene ustez, *-Ø*-ren adibide gehienak

⁴ Azken hau zeharka baizik ez dugu aipatuko lan honetan.

erlijio hizkuntzako fosiltzat jo behar ditugu; Oikiako Agirrerren lekukotasunak (1749, ikus Lakarra 1987), aldiz, garbi diosku oso bestela zeudela gauzak ekialderago: lehendabiziko 25 orrietan aurkitzen diren 16 adibidearik *erregutu deguizula* (9) da *-tu* daraman bakarra (Lakarra 1996: 188).

Araberari dagokionez, Zuazok (1998b) erakusten du Betolatza eta Landucciok ez dutela aditzoin bihirik ere erabiltzen, garai hartako bizkaierazko testuetan nasaiki aurkitzen delarik. Hortik ondorioztatzen du aditzoinen ez erabiltzea Arabako euskararen ezaugarria izan litekeela:

Aditz oina behin ere ez azaltzea da Arabako lekukoen beste ezaugarrietako bat. XVI-XVII. mendeetakoek ere ez zuten erabili, nahiz eta garai hartako Bizkai-Gipuzkoetakoek ezaguna zuten; cf. *RS*, Garibai, Fr. Juan Zumarragakoia... (Lakarra 1986: 665). Betolatzaren adibide ugarietan partizipioa agertzen da (Zuazo 1997), eta baita *DLC*-koetan ere: *gauça erraz combatidu ditena; ossatu ditén gauça*. Partizipioa erabili zuen Gamizek ere, nahiz eta *guarda zaitela Jaincoac* jarri zuen behin. G. de Albenizen itzulpenean partizipioaren adibide ugari daude, baina *veguira zazu, beguira eguizu* ere tartean dira fosil antzera. Badirudi, beraz, aditz oinak beranduago arte iraun zuela Arabako ekialdean bizirik. Gaurregun ere arrunt samarrak dira, Burundan, Urdiainen jaso ditudan *afaltzaun* 'afal dezagun', *ken adi* 'ken adi' horren lekuko (Zuazo 1998a: 162)

Gure corpus-aren azterketa burutu ondoan, itzuliko gara euskalari horien hipotesietara (II, 3.2.).

2. Corpusaren azterketaren emaitzak euskalkiz euskalki

Zati honetan, bizkaiera, arabera, eta gipuzkeraren XV eta XVIII. mendeen arteko datuak berriz hartuko ditugu laguntzaileka eta mendeka ikusteko partizipioaren hedatzea gisa eta une beretan gerta zitekeen laguntzaile eta euskalki guzietan.

Horretarako, euskalki bakoitzaren datuak xeheki aztertuko ditugu (2.1., 2.2., 2.3.) eta horren ondotik datu guztiak baturik, ondorio orokorrak eskainiko ditugu (3.). Osagarri gisa, nafarreraren datu zenbait aipatuko dugu (3.4.).

2.1. **edin* laguntzailearekilako egitura

2.1.1. Bizkaiera

1. taula
Aditzoina vs partizipioa bizkaieraz

Bizkaiera	aditzoin		* <i>edin</i>		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	partizipio		
			<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
15. mendea	-	25	6	4	12
16. mendea	-	4	-	1	1
17. mendea	-	16	17	47	44
18. mendea	-	17	5	15	12

Lehenik, 1. taulak erakusten digun bezala, **edin* laguntzailea aditzoinarekin erabiltzen da gehienetan xvi. mendea aitzineko testuetan: 25 aditzoin vs 10 partizipioko proportzioa dugu erran nahi baita % 71,4 aditzoin vs % 28,6 partizipio. Zehazkiago, partizipioa *-i-z* duten aditzoinik ez du, eta orduan, *-tu*-dun formak bai-zik ez baditugu konparatzen, 25 aditzoin vs 4 partizipioko oposaketa dugu, erran nahi baita % 86,2 aditzoin vs % 13,8 partizipio. Erran gabe doa datuen gisa horretan irakurtzeak handitzen duela aditzoinaren nagusitasuna partizipioaren aldera. Aditzoina da nagusi erabilpen guzietan (ikus eranskinen 1. taula): aoristoan (7 aditzoin vs 0 partizipio), orainaldi erlatiboan (2 aditzoin vs 0 partizipio), aginteran (12 aditzoin vs partizipio 1), baldintzan (3 aditzoin vs 2 partizipio). Interesgarri iduritzen zaigu azpimarratzea ez dugula partizipioaren erabilpena baldintza lezakeen eragilerik ikusten. Bi aldiz erabiltzen da baldintzan eta behin aginteran.

Egoera horrek hala irauten du xvi. mendean (hots, *Zumarragaren gutun*-ean), partizipioa *-tu-z* duten formak konparatzen baditugu aditzoina nagusi baita: 4 aditzoin vs partizipio 1. Partizipioaren erabilera bakar hura aginteran egiten da.

xvii. mendean egoera arras iraulia da partizipioaren erabilpena nagusi baita: 16 aditzoin vs 64 partizipio, hots, % 80 partizipio vs % 20 aditzoinen proportzioak ditugu. *-tu-z* bukatu partizipioak eta *-tu > zero* duten aditzoinak hertsikiago konparatzen baditugu, ikusten dugu joera bera dugula, erran nahi baita partizipioa *-tu-z* duten aditzoinak maizago agertuko zaizkigula partizipio gisa aditzoin gisa baino: 47 partizipio vs 16 aditzoin, erran nahi baita % 74,6 partizipio vs % 25,4 aditzoin. Partizipioa da nagusi erabilera guzietan: orain erlatiboan (3 partizipio vs 0 aditzoin), orain final eta konpletiboetan (9 partizipio vs aditzoin 1), orain zirkunstantzialetan (2 partizipio vs 0 aditzoin), potentzialean (7 partizipio vs 0 aditzoin), aginteran (17 partizipio vs 7 aditzoin), baldintzan (3 partizipio vs aditzoin 1). Salbuespena ekartzen digun bakarra aoristoa da, partizipio baino aditzoin gehiago ekartzen baitu: 6 aditzoin vs 4 partizipio.⁵ Gehitu behar da aginterak, nahiz eta partizipioa nagusi izan, aditzoin andana bat ekartzen digula.⁶

xviii. menderako, aditzoinaren erabilpena egitura horretarik desagertua bide da bizkaierazko hizkera gehienetan. Arzadun 1731, Urkizu 1737 Durangaldekoek ez dute sekulan erabiltzen,⁷ eta Arrasateko Bandoan (1705) ere **edin* laguntzailea partizipioarekin bai-zik ez da agertzen. Bizkitartean, Arrasate inguruko Barrutiaren antzerkian aditzoina nasaiki agertzen zaigu egitura iragangaitzean (ikus eranskinen 10. taula). Partizipioa *-tu-z* duten formak konparatzen baditugu, testu horretan,

⁵ Erran behar dugu aditzoinaren 6 agerraldi horietarik lau *Veguiacaz* maitasuneko kantuan egiten direla, lauetan gauza bera errepikatzen baita leloan: *errencore andiac eneçitean*.

⁶ Gorago ikusi dugu (II,1) Lakarrak proposatzen duela gipuzkera zaharreko testuetan agertzen diren aditzoinen ez duketela aditzoinaren emankortasuna erakusten, hauetan, aditzoina erlixiozko egitura fosilizatuetan aurkitzen delakoan. Erran behar dugu xvii. mendeko bizkaieraz aditzoina agertzekotan, ez dela baitezpada erlixiozko testuetan egiten, corpus-ean ditugun mota horretako bost testuen artean Bulda eta Amiletak ez baitute sekulan aditzoinik erabiltzen **edin* laguntzailearekin, eta Kapanaga (aditzoin 1 vs 23 partizipio), *Viva Jesus* (2 aditzoin (bata aoristoan, eta bestea aginteran vs 8 partizipio) eta Zubia-Lezamiz-ek (aditzoin 1 vs 4 partizipio) arras salbuespen gisa erabiltzen baitute. Alderantziz, testu laikoek dizkigute aditzoin gehienak ekartzen: *Veguiacaz* maitasuneko kantua (6 aditzoin (5 aoristoan eta 1 aginteran) vs 0 partizipio), Egiaren Kanta (2 aditzoin (bata aoristoan eta bestea baldintzan) vs 5 partizipio), Mikoleta (2 aditzoin aginteran vs 2 partizipio aoristoan), Bertso Bizkaitarrak (3 aditzoin —hiruak aginteran— vs 2 partizipio).

⁷ Bi testu horiek ez ditugu sartu gure datuetan.

17 aditzoin vs 12 partizipioko proportzioa dugu, erran nahi baita % 58,6 aditzoin eta % 41,4 partizipio, xvii. mendeko datuen arabera gibelera egitea litzatekeena. Zuazok (2006) jadanik aipatuak ditu Barrutiaren testuaren desberdintasunak Arrasate aldeko beste testuen aldera. Haren ustez, Barrutiak *Gabonetako Ikuskizuna* testuan erabili zuen hizkera ez da arras Aramaio edo Arrasate ingurukoa.⁸ Edozein kasutan, ez da dudarik aditzoinaren desagertzeak abiadura desberdinak pairatu dituzkeela hizkera batetik bestera. Berantago itzuliko gara auzi horretara (II.3.2).

2.1.2. Arabera

2. taula
Aditzoina vs partizipioa araberez

Arabera	aditzoin		*edin partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
16. mendea	-	39	13	26	23
17. mendea	-	-	-	-	-
18. mendea	-	-	2	3	5

xvi. mendeko araberazko testuetan, aditzoina nagusi da *edin laguntzailearekilako perifrasiari. Bi partizipio moten datuak baturik (-tu eta -i-dunak) 39 aditzoin vs 39 partizipioko proportzioa dugu. Partizipioa -tu-z duten aditzoinak eta partizipioak konparatzen baditugu, 39 aditzoin vs 26 partizipioko proportzioa dugu, erran nahi baita % 60 aditzoin vs % 40 partizipio. Bizkitartean, ohartarazi behar da ditugun xvi. mendeko araberazko hiru testuek joera desberdinak erakusten dituztela (ikus eranskineko 10. taula). Betolatzak ez du aditzoinik erabiltzen ez *edin-ekin, ezta egin-ekin ere. *Edin-ekilako perifrasiari 3 erro eta -i-dun eta -tu-dun partizipioen erabilera bana du (*Lelengo bostac dirà necessidadecoac, edo errecibiduric, edo deseaduric ceinzuc bagaric ezin yñor salvadu leytequean; etorri bidi gugana çure Ereyñua*). Landucciok *edin-ekilako egitura bi aldiz erabiltzen du, bietan partizipioarekin (*gauça erraz combatidu ditena; ossatu ditén gauçea*). Orduan, aditzoina nagusi da Lazarragaren testuan (-tu-dunak konparaturik 39 aditzoin vs 23 partizipio), ez aldiz Betolatzak, eta Landucciorenetan.⁹

Bizkitartean, iduri luke erabilera guziak ez datozela bat orokortze horrekin (ikus eranskineko 4. taula). Aginteran aditzoina oraino nagusi da kasu gehienetan, horretan

⁸ «Bere jatorriaren eta bere hizkeraren artean ez dut ikusten erabateko desadostasunik, baina ez zait iduritzen erabili zuen hizkera erabat Arrasatekoa edo Aramaiokoa zenik. Arrasaten baditugu Barrutiaren aurreko lekukotasunak, eta horiekin alderatuta, desberdin jokatu zuen [...] bere alderdiko lekuko garai-kideen aldean arkaista azaltzen zaigu: txistukariak gehienbat ondo bereizi zituen, ablatiboko -rean eta -reanik atzizki zaharrak erabili zituen, *ezan erroko adizkiak sarri erabili zituen, eta aditz oina ere maiz baliatu zuen.» (Zuazo 2006: 1028).

⁹ Bizkitartean, beheago ikusiko dugun bezala (II.3.2), Betolatzak eta Landucciok biziki corpus mugatua eskaintzen digute, eta *edin-ekin -tu-dun partizipioa hiru aldiz erabiltzeak ez du erran nahi ez zutela aditzoinik erabiltzen. Gauza bera erran genezake, *ezan-en erabilpen ezaz (ikus beheago III.3.2).

25 aditzoin vs 4 partizipioko proportzioa baitugu, eta oraina finaletan mantentzen da baina proportzio txikiago batekin 3 aditzoin vs 2 partizipioko. Alderantziz, aoristo arruntean (4 aditzoin vs 9 partizipio), mendeko perpausetako aoristoan (4 aditzoin vs 5 partizipio) eta potentzialean (aditzoin 1 vs 6 partizipio), partizipioa da nagusi eta aditzoina ahul. Ez da dudarik datu hori garrantzi handikoa dela guretzat zeren eta erran nahi bailuke aditzoina aginteran galdu dela azkenik, edo bestela erranik, aginteran dela hobekien mantendu.

xviii. mendean berriz, 3 *-tu*-dun partizipio agertzen zaizkigu eta aditzoinik ez.

2.1.3. Gipuzkera

3. taula

Aditzoina vs partizipioa gipuzkeraz

Gipuzkera	aditzoin		<i>*edin</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
	16. mendea	-	-	-	
17. mendea	-	3	-	1	2
18. mendea	-	34	13	27	80

Gipuzkerazko xvi. mendeko testu bakarra *Salmo Miserere* da (Akesolo 1982). Bertan, **edin* 3 aldiz agertzen zaigu aginteran, aditz nagusia bi aldiz *erroa* eta behin partizipioa izanik (*Ez kendu, jauna begiok niganik, kendu ez zaitaala presenziatik* 24-25. l)

xvii. mendean, berriz, aditzoina nagusi da egitura horretan. *-tu*-dun formak konparatzen baditugu, 3 aditzoin vs partizipio 1-eko proportzioa dugu. xvi. eta xvii. mendeetako corpora biziki mugatua izanik, ez dugu aski daturik zehazki erran ahal izateko partizipioa zer kontestutan erabiltzen den gehien.

xviii. mendean, berriz, ikusten dugu aditzoina oraino nagusi dela, nahiz eta partizipioaren erabilpena hedatu den: *-tu*-dun partizipioak aintzat harturik 34 aditzoin vs 27 partizipioko proportzioa dugu. Bizkitartean, xviii. mendeko bost testuetako datuak alderatzen baditugu, ikusten dugu hiru joera nagusi marrazten direla (ikus eranskinetako 10. taula). Beti ere partizipioa *-tu-z* duten formak harturik, (i) partizipioa nagusi dutenak: Otxoa Arin, 17 partizipio vs 2 aditzoineko proportzioarekin, (ii) aditzoina nagusi baina partizipioa ere indartsu: Irazusta 4 aditzoin vs 3 partizipio, Zegamako dotrina 6 aditzoin vs 3 partizipio, Kardaberatz 7 aditzoin vs 3 partizipio; (iii) aditzoina baizik ez (edo salbuespen batekin): Goierriko platika 4 aditzoin vs 0 partizipio, Oikiako dotrina 11 aditzoin vs partizipio 1. Horrek erakusten du aditzoinaren ordezkatzeko prozesua ez dela abiadura berean gertatu gipuzkeraren hizkera desberdinetan (berantago (II.3.2), itzuliko gara auzi horretara). Aditzoinaren erabilerari dagokionez ez dugu joera argirik ikusi aditzoinaren edo partizipioaren alde perifrasiaren erabilpen edo balio desberdinetan (ikus eranskinetako 3. taula).

2.1.4. Orokorkiago

Bi multzo, bi joera orokor ikusten ditugu partizipioaren hedatzean **edin* laguntzailearekilako perifrasiari. Lehenik, bizkaiera eta arabera bat datoz haien datuetan, bietan XVI. mendean aditzoina oraino nagusiki erabiltzen baita **edin* laguntzailearekin —XV. mendeko bizkaierazko testuetan bezalatsu—. Bizkaierazko testuek erakusten digute XVII. mendean egoera iraultzen dela,¹⁰ orduan partizipioak aditzoinak baino gehiago erabiltzen baitira egitura horretan. XVIII. menderako aldaketa kasik burutua da, Araban aditzoin bat baizik ez baita aurkitzen, eta bizkaieraz, Barrutiaren kasuaz aparte, partizipioa orokortu baita **edin* laguntzailearekilako perifrasiari.¹¹ Bigarrenik, gipuzkeraz aldaketa berantago gertatu da. XVII. mendean, aditzoina oraino nagusi da 3 aditzoin vs partizipio 1-eko proportzioarekin eta XVIII. mendean, partizipioa hasten da hedatzen euskalki horretako hizkera batzuetan, nahiz eta gehienetan aditzoinak segitzen duen nagusi izaten.

Bukatzeko, azpimarratu nahi dugu, XV, XVI, XVII, eta XVIII. mendeetan ez dugula partizipioa *-i-z* duten aditzoinen arrastorik (ad. *etor*, *ekar*) **edin* laguntzailearekilako egitura, ez bizkaieraz, ez arabereaz ezta gipuzkeraz ere. Ikus behegero (II.3.1.).

2.2. **ezan* laguntzailearekilako egitura

2.2.1. Bizkaiera

4. taula
Aditzoina vs partizipioa bizkaieraz

Bizkaiera	aditzoin		* <i>ezan</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
15. mendea	2	14	1	-	8
16. mendea	-	-	-	-	-
17. mendea	-	5	-	-	-
18. mendea	-	10	-	-	-

Lehenik, erran behar dugu, XV, XVII eta XVIII. mendeetako testuetan¹² **ezan* laguntzailearekilako egiturak aditzoina baizik ez duela hartzen, salbuespen bakar batekin. RS-eko erretrau batean partizipioa erabiltzen da, esperoko genukeen bezala *-i-duna* (ikus behegero II.3.1): *Eznea, guria ta odola errearean atera neban ta ezer yrabaci ez*

¹⁰ XVII. mendeko arabereazko testu bakarrean (Portal 1610), ez dugu **edin* laguntzailearekilako perifrasiaren lekukotasunik.

¹¹ Berex uzten ditugu Azkuek XX. mendean bildu zituen *geldi bedi ondo, aida adi* tipoko egitura fosilizatuak, ez direlakoan hizkuntzaren sistema emankorraren miraila fidelak.

¹² XVI. mendeko testu bakarrean **ezan* laguntzailea ez da erabiltzen.

neçan RS 513. Orduan, hiru mendeak besarkaturik proportzio hauek ditugu: 31 aditzoin vs partizipio 1 erran nahi baita % 97 aditzoin, % 3 partizipio.

Bigarrenik, ohartarazi behar dugu xv. mendean, aditzoin gehienek partizipioa *-tu-z* egiten dutela (14 aditzoin), eta *-i > Ø* motako aditzoinaren bi adibide baizik ez ditugula. Erran behar da bi adibide horiek RS-ekoak direla, biak aginterazkoak, hots ingurune kontserbatzaile batekoak: *Ez azauenac eros aala* 101, *Az ezac er[r]oya* 136 (ikus beherago II, 3.1.).

xvii eta xviii. mendeetan, berriz, aditzoin guziak *-tu > Ø* tipokoak dira (hurrenez hurren, 5 eta 10 agerraldi).

2.2.2. Arabera

5. taula
Aditzoina vs partizipioa araberez

Arabera	aditzoin		<i>*ezan</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
	16. mendea	-	30	-	
17. mendea	-	-	-	-	-
18. mendea	-	1	-	2	-

xvi. mendean, **ezan* nasaiki agertzen zaigu Lazarragaren testuan: 30 agerraldi. Al-derantziz, Betolatza eta Landuccioren testuetan ez zaigu behin ere agertzen, xvi. mendeko Arabako hiru testu horien arteko desberdintasuna berriz ere aitzinera eramanez. Azpimarratu behar da Lazarragak **ezan* erabiltzen duelarik beti aditzoinarekin egiten duela, eta sekulan ez partizipioarekin.

xviii. mendean, **ezan* hiru aldiz baizik ez zaigu agertzen, hiruak Albenizen (1778) testuan. Horietarik bat aditzoinarekin erabiltzen da, aginteran (*veguira zazu* 167), gainerateko biak, berriz, partizipioarekin, aginteran eta orain finalean: *admitidu zazu* (173); *barcatu dichadala neure becatuac* (168).

2.2.3. Gipuzkera

6. taula
Aditzoina vs partizipioa gipuzkeraz

Gipuzkera	aditzoin		<i>*ezan</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
	16. mendea	-	12	-	
17. mendea	-	7	3	1	3
18. mendea	-	107	41	57	100

xvi. mendean, aditzoina da nagusi **ezan* laguntzailearekin. Proportzio hauek ditugu: 12 aditzoin vs partizipio 1, erran nahi baita agerraldien % 92,3an aditzoina erabiltzen dela. Salbuespen bakar hori aoristoan aurkitzen dugu: *jusga zinzaenak benzutu zinzan* (*Salmo Miserere* 12).

xvii. mendean, aditzoinak segitzen du nagusi izaten, 7 aditzoin vs partizipio 1-eko proportzioa baitugu. Partizipioa erabiltzen duen egitura bakarra aginterazkoa da eta Itziarko Amari eskaini bertsoetan aurkitzen dugu: *Aditu itzatzu* (1. l.).¹³

xviii. mendean, partizipioa *-tu-z* duten aditzak harturik, iduri luke aditzoina nagusi dela, 107 aditzoin vs 57 partizipioeko proportzioa baitugu, hots, % 65,2 aditzoin vs % 34,8 partizipio. Bizkitartean, testuak banaka hartzen ditugularik, ikusten dugu berriz ere joera desberdinak ditugula testu batetik bestera. Otxoa Arinen testuan partizipioa da nagusi, 24 partizipio vs 3 aditzoineko proportzioarekin, Irazusta (17 aditzoin vs 8 partizipio), Zegamako doktrina (14 aditzoin vs 8 partizipio), Goierriko Platika (6 aditzoin vs 2 partizipio), Oikiako doktrina (36 aditzoin vs 9 partizipio) eta Kardaberatzen (31 aditzoin vs 6 partizipio), aditzoina nagusi delarik **ezan* laguntzailearekin ere. Iduri luke xviii. mendean aditzoinaren ordezkatzeak abiadura desberdinak izan dituela Gipuzkoako eremu desberdinetan (ikus beherago II.3.2). Aditzoina edo partizipioaren arteko txandaketaz kontestuaren arabera, ez dugu ingurune baldintzatzailearik ikusi bata edo bestearen alde egiten duena testu guzietan (ikus eranskineko 8. taula). Halere, azpimarratu beharra dugu Zegamako doktrinaren kasuan, **ezan*-en agerraldi guziak baturik aditzoina nagusi izanik ere, potentzialean partizipioa dela nagusi (5 partizipio vs aditzoin 1). Gauza bera erran dezakegu Oikiako doktrinaz potentzialean 2 partizipio vs aditzoin 1-eko proportzioa baitu. Otxoa Arinen testuan berriz, aditzoina bi kontestutan baizik ez da agertzen: orain finaletan (aditzoin 1 vs 8 partizipio) eta aginteran (2 aditzoin vs 9 partizipio).

2.2.4. Orokorkiago

**Ezan* laguntzaileari dagokionez, ikusten dugu xvi. mendean aditzoina nagusi dela lau eremuetan. Hiru guneetako datuak baturik, 58 aditzoin vs 2 partizipioeko oposaketa agertzen zaigu. Salbuespen bata *RS*-en dugu (*Eznea, guria ta odola erorrean atera neban ta ezer yrabaci ez neçan* 513), eta bestea *Salmo Miserere*-n (*jusga zinzaenak benzutu zinzan*). Interesgarri iduritzen zaigu azpimarratzea partizipioaren bi erabilpen horiek aoristoaren balioa dutela, eta bietarik bat *-i* atzizkidun partizipioa dela.

xvii. mendean joera hori denetan mantentzen da, bizkaiera eta arabera aditzoina baizik ez baitute erabiltzen **ezan* laguntzailearekin, eta gipuzkerak partizipio bat baizik ez baitu eskaintzen aditzoin orokortuaren ondoan.

Gorago erran bezala, partizipioaren hedatzea egitura horretan xviii. mendean hasten da egiazki, gipuzkeraz eta araberez.

Erran behar dugu bi joera desberdin ikusten ditugula perifrasi horren aditz nagusiaren aldaketaren prozesuan. Lehenik, bizkaiera eta araberean xvi eta xvii. mendeetako datuak hartzen baditugu ikusten dugu bi mende hauen artean partizipioa orokor-

¹³ Joseba Lakarrak ohartarazten didan bezala, ez dakigu xuxen bertso horiek noizkoak diren eta bali-teke pentsatu baino modernoagoak izatea.

tzen dela **edin* laguntzailearekin, **ezan*-ekin aditzoina baizik ez daitekeelarik erabil. Beherago ikusiko dugun bezala (IV. zatia), bizkaiera eta araberazko lehenbiziko testuez geroztik *egin* laguntzailea **ezan* baino gehiago erabiltzen da, eta iduri luke **ezan*-ekilako perifrasi, emankortasun oro galdurik, gisa batean fosilizatu dela, horrek edozein aldaketa ezinezko bilakatu baitu. XVIII. mendean, egoera horrek oraino segitzen du ekialdeko bizkaieraz, Barrutiak **ezan* erabiltzen baitu aginteran,¹⁴ beti aditzoinarekin. Bizkaieraren mendebalde eta erdialdeko hizkerek, berriz, **ezan* laguntzailea ez dute gehiago erabiltzen —*egin*-ek ordezkaturik— eta erran genezake hauen kasuan aditzoina **ezan*-ekin batean desagertu dela. Araberazko testuez den bezenbatean, Gamizek *egin* baizik ez du erabiltzen eta Albenizek egiten dituen **ezan*-en hiru agerraldietarik bietan partizipioa erabiltzen du, seguraski beste egiturekilako analogiaz (ikus beherago (II.3.2)).¹⁵

Gipuzkeraz berriz, partizipioaren hedatzea XVIII. mendean eta momentu berean gertatu da **edin* eta **ezan*-ekilako egituretan. Garai hartan **ezan* oraino emankorra zen eta iduri luke emankortasun horrek aldaketa analogikoendako aukerak zabaldu zituela.¹⁶

Azkenik, ikusten dugun bezala, azterketa xehe horrek nekez uzten du pasatzera partizipioa nondik eta nora heda zitekeen. Iduri luke momentu berean hedatu dela perifrasiaren funtzio/balio guzietara.

2.3. *Egin* laguntzailearekilako egitura

2.3.1 *Bizkaieraz*

7. taula
Aditzoina vs partizipioa bizkaieraz

Bizkaiera	aditzoin		<i>*egin</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
15. mendea	-	2	6	9	12
16. mendea	-	-	-	1	-
17. mendea	-	-	38	109	125
18. mendea	-	-	2	16	9

Taula horrek erakusten digu *egin*-ek **ezan*-en guziz alderantzizko joera duela. XVI, XVII eta XVIII. mendeetako bizkaierazko testuetan aditzoina bi aldiz baizik ez digu aurkitzen **egin* laguntzailearekilako perifrasiari. Partizipioa *-tu*-z duten aditzak konparaturik erran dezakegu bizkaieraren historian **egin*-ek partizipioa aditz nagusi gisa erabiltzen duela agerraldien % 98,9an.

¹⁴ Hots, biziki kontserbatzailea den ingurune batean, horretaz ikus III.3.

¹⁵ Albenizen testuan ditugun bi agerraldi horiek erakusten dute emankortasunik gabeko egituren beste jarrera posible bat, egitura biziki emankorrekilako analogiaz aldatzea, alegia.

¹⁶ Beherago ikusiko dugun bezala (IV.1), Otxoa Arinek *egin* gehiago erabiltzen du, baina **ezan*-ek oraino leku handia du haren sistema linguistikoan. Aztertu ditugun gainerateko gipuzkerazko autoreek **ezan* erabiltzen dute nagusiki.

Aditzoinaren bi agerraldiak XVI. mendekoak dira. Bata poesia batean aurkitzen da: *Oi aldioneri albanegui empara / Barriz enendorque Aramaioco contrara* (Abendaño Pedroren lamentazioa *TAV.* 3.1.6., 79), bestea *RS*-eko errefrau ilun batean. Faksimilean, *lapurrac ona dau ucoa*, uca yriqec *gaxtoa* «Bien le es al ladrón negar, negarás peruerso» forma dugu, Lakarrak *Lapurrac ona dau ucoa*, uca eyqec *gaxtoa* gisa irakurtzea proposatzen duena. Beherago itzuli gara gai horretara (II. 2.3.4)

2.3.2. Arabera

8. taula
Aditzoina vs partizipioa araberez

Arabera	aditzoin		*egin partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
16. mendea	-	2	17	65	42
17. mendea	-	-	-	-	2
18. mendea	-	2	1	14	6

XVI. mendeko araberazko testuek ere erakusten digute *egin*-ek **ezan*-en alderantzizko joera duela, erran nahi baita gehienetan partizipioa erabiltzen duela aditz nagusi gisa. *-tu*-dun formak baizik ez baditugu konparatzen proportzio hauek ditugu: 65 partizipio vs 2 aditzoin, erran nahi baita % 97 partizipio vs % 3 aditzoin. Agertzen zaizkigun bi forma aditzoindunak aginterazkoak dira, eta Lazarragarenak: *Arta lastoa agin egizu* 1183r, *begira egizu* 1185r. Berantago itzuliko gara horretara (II. 2.3.4).

XVII. mendean, Portalen testuan *egin* laguntzailea bi aldiz agertzen zaigu aginteran erabilirik, baina bietan partizipiozko markarik ez duten aditzekin (*jan, egin*).

XVIII. mendean ere partizipioa da nagusi, bi agerpen baizik ez ditugularik aditzoinarekin: *-tu*-dun partizipioak konparaturik, 14 partizipio vs 2 aditzoineko proportzioa dugu. Aditzoinaren adibideak aginteran aurkitzen ditugu, bata Albenizen doktrinan (1778) (*beguira eguizu nola zeure Jaungoicoac dei eguiten dezun zure vici gaistoaren contu ematera* 167), bestea Gamizen olerkietan (*guardazaitela Jaincoac* 516). Berantago itzuliko gara horretara (2.3.4).

2.3.3. Gipuzkera

9. taula
Aditzoina vs partizipioa gipuzkeraz

Gipuzkera	aditzoin		*egin partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
16. mendea	-	-	-	2	-
17. mendea	-	3	1	-	3
18. mendea	-	6	14	32	37

xvi. mendeko testu laburrean, *egin* bi aldiz baizik ez zaigu agertzen. Bietan partizipioa dugu aditz nagusi gisa.

xvii. mendean, *egin* gehixeago agertzen zaigu. Partizipioa *-tu-z* duten formak aintzat harturik, ikusten dugu aditzoina nagusi dela: 3 aditzoin ditugu eta partizipio bakar bat ere ez. Dударик gabe, datu harrigarria zaigu gainerateko euskalkietan kontrako joera dugunaz geroz. Geroxeago itzuliko gara puntu horretara (II.2.3.4).

xviii. mendean, berriz, partizipioa nagusi da egitura horretan. Partizipioa *-tu-z* duten formak konparaturik ondoko proportzioak ditugu: 32 partizipio vs 6 aditzoin, hots, partizipioa % 84,2an erabiltzen da. Testu gehienak bat datoz joera horrekin (Otxoa Arin eta Kardaberatzek aditzoin bana ekartzen dute) salbu Zegamako doktrina, horretan aditzoina baizik ez baita erabiltzen (4 aditzoin vs 0 partizipio) (Ikus beherago II.2.3.4). Partizipioaren agertzearen ingurune baldintzatzailei buruz, erran behar dugu, bi aldiz aginteran aurkitzen dugula, lau aldiz mendeko perpausetan (3 aldiz orainaldian eta behin iraganean). Bizkitartean, hain datu guti izanik, zaila iduritzen zaigu joera horien egi absolututzat hartzea.

2.3.4. Orokorkiago

Egin laguntzaileak guziz alderantzizko garapena erakusten du. Hastapenetik partizipioa du nagusi eta aditzoina salbuespen. Mende eta eremu guzietako *-tu-*dun aditzen datuak bildurik, ikusten dugu agerraldien % 94,3an partizipioa dugula, eta % 5,7an baizik ez aditzoina.

Gure ustez, datu hauek erakusten digute *egin* laguntzailearekilako perifrasiaren jatorrizko forma [partizipioa + *egin*] gisakoa zela, eta aditzoinaren erabilera egitura horretan bigarrenkaria dela, **edin* eta bereziki **ezan* laguntzaileekilako analogiaz sortua.¹⁷

Ikus ditzagun euskararen historian *egin* laguntzailearekin aditzoina erabiltzen duten 15 adibideak:

Oi aldioneri albanegui empara / Barriz enendorque Aramaioco contrara Abendaño TAV 3.1.6, 79.o.

Lapurrac ona dau ucoa, uca eyquec gaxtoa RS 203.

Arta lastoa agin egizu Lazarraga 1183r.

Begira egizu Lazarraga 1185r.

Illac aguin ceguian, viciac bere naya 50 «El muerto mando, y el vivo hizo lo que quiso» (Isastiren errefracuak).

Esan dit escribi deguiçudala çuri Azpeitiako gutunak 31-2.

Esan dit gaztiga deguiçudala nayztebala monja heran Azpeitiako gutunak 63-4.

Beguiru egizu nola zeure Jaungoicoac dei eguiten dezu zure vici gaistoaren contu ematera Albeniz167.

guardazaitela Jaincoac Gamiz 516.

eta guero ecusi, ta goza zeguian bera betico Ceruan Otxoa Arin 11.

¹⁷ Datuak gisa horretan aztertu ondoan Azkueren alderantzizko iritzikoak gara, aditz nagusiaren forma zuzena eta jatorrizkoari buruz: «Por la flexión subjuntiva correspondiente a «para que nos libre» dice siempre Betolaza *libradu gagizan* y no *libra gagizan* que sería lo correcto...» (Azkue 1935: 72).

augmenta deigun gracia Zegamako doktrina 55v.

cer escatcen dezu... ? Jaungoicoac barca deguigula Zegamako doktrina 41v.

bar(ca) eguizcuzu Zegamako doktrina 1v.

barca eguizguzu gueren zorrac Zegamako doktrina 41v.

Ofendi ez daigun, artu gaitzazu Zegamako doktrina 16r.

Salbuespen horietarik 9 aginteran dira (erdia baino gehiago), 4 mendeko perpaus batean (bat iraganean eta hiru orainaldian), 1 aoristoan eta beste 1 potentzialean. Argi da ez dela orokortze handirik egiten ahal. Halere, azpimarratu nahi dugu Lazarragaren bi adibideak errexki azaltzen ahal direla. Gorago erran dugun bezala (II.2.1.2), Lazarragaren testuan, aditzoin > partizipio ordezkatzeari biziki aitzinatua da **edin*-en erabilera guzietan, salbu aginteran, non aditzoinak biziki indartsu dirauen (25 aditzoin vs 4 partizipio). Gainera, testu horretan, **ezan*-ek aginteran, beste erabileretan bezala, aditzoina baizik ez du erabiltzen. Erran gabe doa presio analogikoaren argumentua biziki tentagarria eta posiblea dela *egin*-ekin agertzen diren bi aditzoinen azaltzeko. Albenizen aginterazko formari dagokionez, *egin* eta **ezan* aditzoin berarekin batera agertzen dira ahapaldi berean, horrek ere analogiaren azalpena esanguratsu egiten baitu *egin*-ekin dugun aditzoinaren esplikatzeko: *Beguiru eguizu nola zeure Jaungoicoac dei eguiten dezun zure vici gaistoaren contu ematera. Veguiru zazu cein zuzena dan Jaun guà* (Albeniz 167).

Beste adibideentzat ere analogiaren presioa ikusten dugu eragile bakar bezala, nahiz eta datu faltarengatik ez dugun analogiaren iturburu eta norabide zuzenik proposatzen ahal. Bizkitartean, uste dugu **edin* baino gehiago **ezan* laguntzailearekiko analogiak *egin* bultzatzen zezakeela aditzoinaren erabiltzera, alde batetik bi laguntzaile iragankorrak lehian baitziren, eta bestetik aditzoina **ezan*-en egituran baita hobekien mantendu berant arte. Guziz azpimarratzekoa iduritzen zaigu *egin*-ekin aditzoina erabiltzen duten testu gehienek¹⁸ **ezan* emankorki erabiltzen dutela, eta frangotan aditzoinarekin: *RS*, Azpeitiko gutunak, Otxoa Arin, Lazarraga, Albeniz, Zegamako doktrina (ikus eranskinetako 10. taula). Azken hunen kasua harrigarria da *-tu*-dun formak konparatzen baditugu aditzoina baizik ez baitu erabiltzen *egin* laguntzailearekin. Alderantziz, ez dugu aditzoinik aurkitzen *egin* laguntzailearekin **ezan* erabiltzen ez duten autoreen testuetan: *VJ* (14 partizipio vs 0 aditzoin), *Egiaren Kanta* (6 partizipio vs 0 aditzoin), *Kapanaga* (59 partizipio vs 0 aditzoin), *Amileta* (8 partizipio vs 0 aditzoin), *Bulda* (3 partizipio vs 0 aditzoin), *Zubia-Lezamiz* (5 partizipio vs 0 aditzoin) (ikus eranskinetako 10. taula).

Bestalde, Abendañoaren eresiaren kasuan, aditzoina errimarengatik izan genezake. Normalean, gisa horretako azalbideak saihesten dira, ezin pentsatua baita poesietan gramatikaren kontra doazen egituren erabiltzea. Bizkitartean, kasu honetan, egitura hori ez zitakeen hain bitxia, horren ondoan aditzoina eta **ezan*-ekilako egiturak ere oraindik bizirik baziren potentzialaren adierazteko.

Azkenik, erran behar dugu, aditzoinaren 15 agerraldietarik 4 baizik ez direla XVI. mendekoak, edo bestela erranik, agerraldi gehienak modernoak direla (XVII-XVIII. mendeetakoak).

¹⁸ Abendañoaren kantua, eta Gamiz eta Isastiren testuak aparte utzirik.

3. Ondorioak

Hiru eremuetako datuek material berri andana bat eskaintzen digute, ondorio handikoa baita aditz multzoaren historiarako. Lehenik, ondorio batzuk aterako ditugu partizipioa *-i-z* duten aditzoinen desagertzeaz, eta bigarrenik, entseatuko gara partizipioa *-tu-z* duten aditzoinen ordezkatzeko prozesuaren argitzera.

3.1. Partizipioa *-i-z* duten aditzoinen desagertzeaz

3.1.1. Bizkaiera, arabera, gipuzkera

Taulek argi erakusten dute aditzoina erabiltzekotan partizipioa *-tu-z* dutenak erabiltzen direla. XVI, XVII, XVIII. mendeetako bizkaiera, arabera eta gipuzkerazko testuetako aditzoin guziak bildurik 339 agerraldi zenbatu ditugu. Horietarik 337, hots, % 99,4a partizipioa *-tu-z* duten formak dira (hots, *-tu* > \emptyset tipokoak), partizipioa *-i-z* duten aditzoinen bi agerraldi baizik ez dugularik aurkitzen (*-i* > \emptyset motakoak),¹⁹ agerraldi guzientzat % 0,6a osatzen baitute: *ez azauenac eros aala* RS 101, *az ezac er[r]oya* RS 136. Ohar gaitezen bi agerraldi horiek **ezan* laguntzailearekin egiten direla. Horrek ez gaitu batere harritzen zeren eta, gorago ikusi dugun bezala (II.2.2.4) **edin* ez bezala, **ezan* laguntzaileak ez baitu partizipiorik hartzen hiru eremuetako testu zaharrenetan. Bestalde, RS testuan ditugu, hots, XVI. mendea baino lehenagoko euskararen idatzia den testu batean. Artetik errateko, ez da testu horretan lekukotzen den lehenbiziko ezaugarri arkaikoa (ikus Lakarra 1995). Hori hala izanik, ez zaigu biziki arriskutsu iduritzen erratea XVI. menderako partizipioa *-i-z* duten aditzoinak mendebalde (bizkaiera eta arabera) eta erdialdeko hizkeretarik desagertuak zirela. Beste manera batez erranik, ordurako, *-i* atzizkiak emankortasun oro galdua zuen eta hiztunen gramatikan *-tu* baizik ez zen gelditzen partizipiozko atzizki gisa.

Bukatzeko, datu horrek behartzen gaitu *Catigatu ninduçun* maitasunezko poesiaren beste irakurketa baten proposatzera. Poesia XVII. mendekoa da, eta ondoko leloa du:

Catigatu ninduçun librea ninçana
Niças eras daiçu gura doçuna

Satrustegi (1978a, b), Irigoien (1978) eta Sarasola (1983) bat datoz errateko bigarren lerroan *erasi* aditzaren aditzoina dugula *egin* laguntzailearekin jokaturik, eta orduan *niças eras daiçu gura doçuna* lerroak «nitaz erranen duzu nahi duzuna» erran nahi duela.

Bizkitartean, gure ustez, irakurketa horrek arazo frango ditu, hiztegia, grafia, semantika, morfologia eta sintaxi historikoaren ikuspegietarik. Lan honetan, lehenbiziko hiru ikuspegiak bazterturik, morfologia eta sintaxi historikoak baizik ez ditugu aipatuko. Ikusi berri dugun bezala, partizipioa *-i-z* duten aditzoinak XVI. menderako

¹⁹ Azkue, RS-en azterketa buruturik, jadanik ohartu zen gisa horretako aditzoinen urritasunaz: «Que así como hay en el libro de Refranes, según se ha visto, diez y ocho verbos indeterminados por ausencia del sufijo *-tu*, sólo hay uno (el del ejemplo núm.9 *az* por *azi* criar) que pierda la determinante *-i* en los mismos modos imperativo, subjuntivo y potencial.» (Azkue 1935: 72). Halere guk bigarren bat atzeman dugu RS testuan berean.

desagertuak ziren, eta orduan biziki zaila iduritzen zaigu gisa horretako forma baten atzematea XVI. mendean, eta are gehiago XVII.enean (poesiaren data). Gainera, *egin* laguntzailea aditzoinarekin erabiltzea ere bitxi iduritzen zaigu. Gorago ikusi dugun bezala (II.3.2), hori biziki gauza arraroa da, salbuespenaren mailakoa, bizkaierazko testu zaharretan partizipioa nagusi baita perifrasi horretan. Bi arrazoin horiek aski pisuzkoak iduritzen zaizkigu irakurketa zahararen baztertzeko eta beste baten bila abiatzeko.

Gure irakurketa berriak proposatzen du *eras* hori *erraz* gisa irakurtzea, eta horren ondorioz, *daizu* aditz trinkoaren aditzondo gisa: *Niçaz erras daiçu gura doçuna* «Nitaz erraz egin dezakezu / eginen duzu nahi duzuna». Bide batez olerkiaren sentsuari dagokionez, aise hobeki heldu da leloan bahituak maitaleari erran diezaion nahi duena egiteko, bertsoetan gelditu gabe galdegiten diolarik hartaz zer eginen duen. Azkenik, erran behar da *erraz* adberbioaren erabilpena biziki arrunta dela mendebaldean gisa horretako egituretan. Hona adibide pare bat Lazarragaren testutik ateraiak: *Nik au erraz daiket ene partez...* 1185r, *gugaz etorri nai badozu erraz daizu ekusi...* 1159r.

3.1.2. Ekialdeko hizkerak

Nahiz eta lan honen helburua mendebalde eta erdialdeko hizkeren azterketa den, garrantzitsua iduritzen zaigu, ekialdeko hizkeren lekukotasunaren gehitzea, gertakari horren ikuspegi osoago baten emateko.

Goi Nafarrera erdialdeko testuetan, *-i*-rik gabeko aditzoinak agertzen zaizkigu han hemenka. Partizipioa *-i-z* duten aditzoinak konparaturik (hots, *-i* > \emptyset tipokoak), ondoko proportzioak ditugu: Ezkurra (1610) **edin* aditzoin 1 vs 0 partizipio, Elizalde (1610) **erazan* aditzoin 1 vs 0 partizipio, Beriain (1621) **ezan* 2 aditzoin vs 11 partizipio, **erazan* 3 aditzoin vs partizipio 1, Elizalderen gutunak (1693, 1699) **ezan* aditzoin 1 vs partizipio 1, Elizalde (1735) **edin* aditzoin 1 vs 3 partizipio eta **ezan* aditzoin 1 vs 4 partizipio, Ororbiako predikuak **ezan* 4 aditzoin vs 4 partizipio, Morentin zaharra **edin* aditzoin 1 vs 0 partizipio, **ezan* 6 aditzoin vs 4 partizipio, Morentin gaztea **ezan* aditzoin 1 vs 2 partizipio. Datu horiek erakusten digute, *-i*-rik gabeko aditzoinak oraino erabiltzeagatik, galtzen ari direla, eta agertzen zaizkigun soilak salbuespenak direla. Nafarrerazko corpusaren aditzoinak batera harturik, ikusten dugu *-i* > \emptyset pairatu dutenek aditzoinen % 5,2a baizik ez dutela errepresentatzen, hots *-tu* > \emptyset duten aditzoinak direla nagusi % 94,8an. Gehitu behar dugu ez dugula desberdintasun nabarmenik ikusten XVII eta XVIII. mendeko testuen artean, bi gizaldi horietan *-i* > \emptyset berdintsu erabiltzen baita, salbuespen gisa alegia.

Bizkitartean, ez dugu egoera bera Nafarroa osoan. XVIII. mendean, Zaraitzu eta Erronkarin *-i* partizipiozko atzizkia oraino emankorra da, eta sistematikoki erortzen da **edin*, **ezan* eta **iro* laguntzaileekin.²⁰

Halaber, Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoan, partizipioa *-i-z* duten aditzoinak oraino bizirik dira, baita partizipio vs aditzoinaren arteko oposaketa ere (*etorri* vs *etor*). Are gehiago, hain da emankorra *-i* partizipiozko atzizkia, non *-ki* atzizkiko *-i-a*

²⁰ Joera hori argiki ikusten da Zaraitzuerazko 1790eko predikuetan (Satrustegi 1985), eta Erronkarierazko lehenbiziko doktrinean (Gómez 1991). Bi testu horiek ez ditugu sartu gure datu basean.

partizipiozko atzizki gisa berranalisa eta erortzen den aditzoina erabiltzekotan: *ausik, ebak, jarraik, aurdik...* (ikus 2. oinoharra).²¹

3.2. Kronologia eta hedatze geografikoa

Orain arte uste genuenaren kontra, aditzoinaren desagertzea ez da nola nahizka gertatu, ez eta manera bateratsu batez ere laguntzaile guzietan. Azterketa sistematiko honek erakusten digu joera desberdinak ditugula laguntzaile batetik bestera, eta garai batetik bestera.

Datuen azterketak bultzatzen gaitu ondoko ondorioen ateratzera:

- a) Aditzoinaren ordezkatzeko eta desagertzea, eta partizipioaren hedatzea, **edin* eta **ezan* laguntzailekilako egituretan baizik ez da gertatu. Euskara historikoan *egin* laguntzailea kasik beti agertzen da partizipioarekin, hura baita haren aditz nagusi arrunta. Izatekotan, *egin*-en kasuan aditzoinaren hedatzeaz mintzatu behar gintazke, beste egiturekilako analogiaz gertatua.
- b) Ordezkatzeko ez zen une ezta gisa berean ere gertatu **edin* eta **ezan* laguntzailekilako egituretan. Mendebaldean, XVI. mendean partizipioa **edin*-ekilako egiturara hedatzen hasia da, eta XVII. mendean haren aditz nagusi maizena da. XVIII. mendean aditzoina egitura iragangaitzetarik desagertua da mendebaldeko hizkeretan (Barrutia salbu). **Ezan*-ek aditzoina du nagusi eta gehienetan forma posible bakarra bizkaieraz eta araberez XVIII. mendea arte. Beste manera batez erranik, bi euskalki horietan, aditzoinaren ordezkatzeko lehenago gertatu zen **edin* laguntzailearekin, **ezan* laguntzailearekin baino.
- c) Ordezkatzeko ez zen une berean gertatu euskalki guzietan. Salbuespenak salbuespen, XVIII. menderako aditzoina erabilpen perifrastikoetarik desagertua da bai araberez baita bizkaieraz ere (berriz ere Barrutia salbuespena izanik). Gipuzkeraz berriz, aditzoina bizkaieraz eta araberez baino berantago galdu zen, eta bereziki une berean **edin* eta **ezan* laguntzaileetan.²² XVII. mendean aditzoina oraino nagusi da **edin* eta **ezan*-ekin, eta egoera horrek hala irauten du XVIII. mendean ere gipuzkerazko autore gehienentzat (Zegamako eta Oikiako doktrinak, Kardaberatz, Irazusta, Goierriko platika). Arrasate inguruko Barrutiaren testua funtsean bat dator XVIII. mendeko gipuzkerazko testu horiekin, horretan ere aditzoinak indartsu irauten baitu **edin* eta **ezan*-ekin. Horrek erakusten du partizipioaren hedatzeak, euskalki batetik bestera ez ezik, euskalki berean ere abiadura desberdinak pairatu dituela.
- d) Partizipioaren hedatze geografikoari dagokionez, proposatzen dugu mendebaldetik ekialdera gertatu zela. Bizkaiko eta Arabako mendebaldetik, Bizkaiko

²¹ Orain arte bildu dugun salbuespen bakarra *utzi* aditzarena da, ez baitu berezko aditzoinik Leizarragaren testuan: *Moyesen eta Profetén exēplura predikatze çutē doctrinarē memoria bethiereco utzi leçatençat* (*Advertimendua* 262); *Orduan utzi ceça equitera* (*Mat.IV, 15*).

²² Gipuzkeraz, dibisa zaharretako perpaus jokatugetan partizipioa baizik ez dugu aurkitzen: *Ez uquitu* (Zarautzeko etxea, Isastiren arabera «es decir, 'no toquéis', aludiendo a las tres ortigas que figuran en el escudo» *TAV 170*), *Jo eta eragoçi* (Andoaingo Lizaurtarren dibisa, «dar y desgranar» *TAV 170*). Aditzoina Isastiren errefracu batean baizik ez dugu aurkitzen perpaus jokatugeta batean: *3 alaba gaizqui ez-condua ichera biur* «La hija mal casada a casa buelbe».

ekialdera (Barrutia), eta Gipuzkoa eta Nafarroara buruz. Gipuzkoaren barnean ere gisa bereko mugimendua ikusten dugu (Oikiako doktrina, Irazusta, Kardaberatz vs Otxoa Arin). Halere, erran behar dugu traba batzuk baditugula hipotesi horren egia absolututzat hartzeko. Lehenik, Goierriko platika eta Zegamako doktrina, ez datoz batere bat Otxoa Arinen datuekin, aditzoina nagusi baitute perifrasi zaharrea. Batasun falta hori ere aurkituko dugu **ezan / egin* laguntzaileen arteko txandaketa aztertuko dugularik (ikus IV.1). Dena den jakin behar liteke xuxen Goierriko platika gisa izendatua izan den testua nongo mintzoan idatzia den. Ez dezagun ahantz Murugarrenek (1984) berak ere ez zuela argi editatu zuen testuaren autorea jatorriz Goierritarra zenez.²³ Bestalde, oroit gaitezen Zegama Burundatik hurbil dela, hots, aditzoina eta **ezan* ongi atxiki dituen eremu batetik (Inza 1922, Zuazo 1994).

- e) Azkenik, gorago ikusi dugun bezala, Zuazok proposatzen du aditzoinaren ez erabiltzea Arabako euskararen ezaugarri bat dela. Betolatzak partizipioa baizik ez du erabiltzen *egin*-ekin —mendebaldeko testu guztietan bezala— eta **edin*-en 5 agerraldietatik 3tan partizipio marka berezirik ez duten aditz nagusiak ditugu (*erro* gisa deitzen ditugunak), eta *-i* atzizkidun partizipio bat eta *-tu* atzizkidun partizipio bat (ikus eranskineko 10. taula). Hots, hauen artean forma bat baizik ez zitekeen ager aditzoinarekin, **edin* laguntzailearekin erabiltzen den *-tu* partizipioduna hain zuzen. Erran gabe doa datuak gisa horretan ikusirik ondorio ororen ateratzeko aukera arras murrizten dela. Jadanik erran dugun bezala, **edin* partizipioarekin behin agertzeak ez du erran nahi Betolatzak ez zuela aditzoinik erabiltzen. Hortik, bortxatuegi iduritzen zaigu, aditzoina ez erabiltzea Araberaren ezaugarria dela proposatzea.²⁴ Gure lanak deitzen du partizipioaren hedatzea beste manera batez kontsideratzea, behin eta berriz errepikatu dugun bezala, aditzoinaren desagertzea ez delako gisa berean gertatu laguntzaile guztietan.²⁵

²³ «Dada la temática me asaltó la sospecha de que pudiera ser un texto compuesto por el P. Mendiburu o el P. Cardaveraz; pero la caligrafía es diferente a la de ambos, lo que no empuja que fuera compuesto por alguno de ellos, en cualquiera de sus misiones populares del Goyerri, y copiado luego por algún otro clérigo de la zona y hasta corregido y ampliado más tarde de otra mano.» (Murugarren 1984: 187).

²⁴ Gainera, bestalde Lazarragaren datuek ere bultzatzen gaituzte aditzoinaren desagertze prozesuaren beste manera batez ikustera.

²⁵ Aditzoinaren desagertzea bere osotasunean ulertzeko perifrasiaren datu hauei eratorpen morfologikoan gertatu den aditzoinaren ordezkatzearen datuak gehitu beharko zaizkie. Gogoan ditut aditz izenen eta faktitiboen eratorpena: *quenduten dituzala* 98, *asiten da* 145 (Kapanaga 1656), eta *etorrianazi* tipokoak. Bestalde, erran behar da gure testu zaharrenez geroz, bizkaiera eta nafarreraz, bi aditz nagusi laguntzaile bakar batekin koordinatzen direlarik, laguntzailetik hurbilen dena aditzoinaren agertzen bada, bestea partizipiozko forman agertzen dela: Beriain (1621) *alauadezagun eta ceruñatu* 10, *Ycusi eta adoradezatzen eta alabatu* 86v; Orrioko elizgutuna (1750) *leitu eta publica dezela* 81, *Manatcentugu* [...] *leitu eta publicadezatela* 81; Ororbiako predikuak (1758): *Alquetu eta confundi ceiste* 108, *Manaçen geitu Aite eta Amac honrratu, obeditu, eta errespetatzaizguile* 105, Otxoa Arin (1713) *eta guero ecusi, ta goza zeguian bera betico Ceruan* 11. Koordinazioan bi aditzoin ekartzen dituzten bakarrak dira lapurtera, behe nafarrera eta zuberera eta Irigaraik argitaratu zuen goi nafarrerazko katexima (1961): *Onrra, eta errespetadezagula; Alcha edo gora ezdiogozula* (Irigarai 1961: 172-173), *Ioannes esteca ceçan eta presondegian eçar* (Leizarraga, Mat. XIV,3).

Perpaua jokatu gabeetan, partizipioa da nagusi: *Ez uquitu* (Zarautzeko etxe bateko dibisa), *Jo eta eragotci* (Andoaingo Lizaurretaren dibisa) TAV 170, Garibai G. 139-34 *Bergara, ceñatu eta aygara* 'Bergara,

3.3. Datuetatik ondorioetara: proposamena

Datuek erakusten diguten bezala, **edin* eta **ezan*-ekilako perifrasiak partizipioaren hedatzea pairatu dute beren egituraren baitan. Suposatzen dugu hastapen batean [aditzoina + **edin*] eta [aditzoina + **ezan*] gisa sortu eta erabili zirela eta berantago partizipioak aditzoinaren lekua hartu zuela. Proposamen hori bat dator datuek erakusten diguten hedatzearekin, eta ekialdean ditugun egiturekin. Izan ere, ekialdeko euskalkietan partizipioa ez da hedatu bi egitura horietara gaur egun ere aditzoinarekin erabiltzen baitira.²⁶ Orduan, laburbiltzeko, [aditzoina + **edin*] eta [aditzoina + **ezan*] Mitxelenaen Euskara Batu Zaharrekoak dirateke (Mitxelena 1981), euskalki guzien amankomuneko perifrasiak, denboran aitzinatu ahala, euskalki bakoitzak bere barne sisteman aldatu dituenak, besteak beste partizipioa hedatuz, edo aldatu gabe mantendu dituenak, aditzoina baizik ez onartuz.

Egin laguntzailearekin egiten den perifrasi berriz, ikusi dugun bezala, partizipioarekin erabiltzen da nagusiki eta aditzoina salbuespen gisa agertzen zaigu egitura horretan. Horrek bultzatzen gaitu pentsatzera [partizipioa + *egin*] gisa sortu,²⁷ hedatu, erabili zela, tarteka, **edin* eta **ezan*-en egiturekilako presio analogikoengatik aditzoina egokitu zitzaioarik (hiru mendez 15 adibide, agerraldien % 5,7a). Proposamen horrek hiru abantaila ditu. Alde batetik, bide bat ematen digu **edin* eta **ezan*-ekilako egituretan gertatu den aditzoinaren ordezkatzearen ulertzeko: [partizipioa + *egin*] perifrasi sortu eta hedatu ahala, beste perifrasiak, indar analogikoengatik, partizipioa beren egituretara heda zezaketen. Bestetik, partizipioaren hedatzearen kokapen geografikoa azalduko luke aditzoinaren ordezkatzea *egin*-ekilako perifrasi duten euskalkietan baizik ez baita gertatu.²⁸

Proposamen horren hirugarren abantaila da hiru laguntzaileen artean partizipioaren hedatzean diren asimetriak esplikatzen dituela. [Partizipioa + *egin*] perifrasi gisa horretan sortu bazen, ez dugu partizipioaren hedatzearen beharrik forma horren erabilpenen azaltzeko. Aldiz, erratan ahalko dugu perifrasi berri hau hedatu zen heinean, partizipioa beste egituretara zabaldu zela. Gainera iduri luke datuak bat datozela gure azalpenarekin. XVIII. mendeko datuen ezaugarriak ere kurutzatzen baditugu, ikusten dugu *egin* erabiltzen dutenek partizipioa nagusitu dutela **edin* laguntzailearekin (Otxoa Arin, Gamiz), bainan **ezan* oraindik nagusi dutenek²⁹ aditzoina nagusi dutela **edin*-ekilako perifrasiaren (Irazusta, Barrutia, Goierriko platika, Kardaberatz, Zegamako eta Oikiako doktrinak) (ikus eranskineko 10. taula). Hurrungo joanik, **ezan* galdua dutenek **edin*-ekin partizipioa orokortua dute —aditzoina agertzekotan bigarrenkaria da—: Kapanaga, VJ, Amileta, Zubia-Lezamiz. Orduan,

Santíguate, y pasa' (Urkijok *zeñatu eta igara* gisa zuzentzen duena), Lazarraga *Ez begiok espilurean kendu* 1153v, *Ez artu penarik* 1171v, *Ez artu fantasiarik* 1173v. Kontestu horretan, aditzoina erabiltzen dute *Bertso Bizkaitarrek Bedeinca erri geurea* 15, eta Garibaik *3 alaba gaizqui ezcondua ichera biur* «La hija mal casada a casa buelbe». Barrutiak, berriz, badu bietarik: partizipioa: *ez arren ucatu* 146, *bekatariak ez desechadu Xaun onen amorioa* 162, *guchiagaiti parkatu* 427, eta aditzoina expresio lexikalizatueta: *adi, adi* 467, 470, *or konpon!* 263.

²⁶ Nafarreraren hizkera batzuk salbuespen (ikus II.3.4.).

²⁷ V. zatian proposamen bat eginen dugu [partizipioa + *egin*] perifrasiaren sortze eta gramatikalizazio prozesuei buruz.

²⁸ Nafarreraren kasua aparte tratatuko dugu, euskalki horretan partizipioaren hedatzea gertakari modernoia baita eta testu gutitan agertzen baita (ikus II.3.4.).

²⁹ Beherago (IV.1) itzuliko gira **ezan* eta *egin* laguntzaile iragankorren arteko lehia eta hautaketari buruz.

ez zaigu gehiegizkoa iduritzen erratea mendebaldeko hizkera askotan aditzoinaren desagertzea *ezan-en desagertzearekin batean gertatu dela, edo *egin*-ekilako perifrasiaren orokortzearekin.

*Ezan laguntzailea, berriz, berex gelditzen da, biziki berant arte ez zaiolako partizipiorik hedatu eta aditzoina atxiki baitu. Erran genezake, egitura fosilizaturik gelditu dela, eta horrek ezinezko bilakatu duela partizipioa egitura horretara hedatzea. Berantago ikusiko dugun bezala (IV.1), XVI. mendeaz geroz, bizkaieraz eta araberez —gipuzkeraz ez bezala— *ezan-ek posizio bigarrenkaria du sisteman, egitura nagusia [aditz nagusi + *edin] iragangaitz vs [partizipio + *egin*] iragankor izanik. Sistemak *ezan bazterturik uzten du erabilpen mugatu eta espezifikoeekin, horrek fosilizatzea esplika bailezake. Bukatzeko, testu zaharrenetan *ezan-ek aldaketa guziri hermetikoa iduri badu, XVIII. mendean, bizirik den tokietan (ikus gipuzkera eta Albeniz) partizipioa hedatzen zaio. Bistan dena, gogoan atxiki behar da hedatzea ez dela gisa berean gauzatu garai eta eremu guzietan.

3.4. Datu osagarria: nafarrera

Gure azterketari osotasun baten emateko garrantzizkoa iduritzen zaigu nafarrerazko datu zenbaiten aipatzea. Izan ere, nafarreraz ere han-hemenka gertatu da partizipioaren hedatzea *edin eta *ezan laguntzailekilako egituretan. Bizkitartean, delako aldaketa biziki modernoa da, XVIII. mendearen bigarren partekoa baita, eta biziki mugatua, bi ibarretan baizik ez baitugu aurkitu azkarki hedaturik, hala nola Ororbian, Iruñerrian (Orobiako izkribuak, Satrustegi 1987) eta Gesalazko ibarrean, Muzkin (Morentintarren predikuak, Lekuona 1973).

Azpimarratu behar dugu Elizalde ere sortzez Muzkikoa zela, Morentintarrak bezalaxe. Bizkitartean, harrigarria da Elizalde eta Morentintarren artean dugun desberdintasuna perifrasi zaharraren aditz nagusiaren erabileran (ikus eranskinen 10. taula). Erran bezala, Elizaldek, XVIII. mendearen lehenbiziko aldian, ez du sekulan partizipiorik erabiltzen, Morentintarrek, berriz, 50 urte berantago maiz erabiltzen dutelarik. Azken bi hauen artean ere desberdintasun interesgarri bat dugu aditzoin eta partizipioaren arteko txandaketan. Zaharrak gazteak baino gutiago erabiltzen du partizipioa. Partizipioa *-tu-z* duten aditzak konparaturik, ondoko proportzioak ditugu: Morentin zaharra (1777, 1787) *edin 4 aditzoin vs 6 partizipio, *ezan 22 aditzoin vs 22 partizipio; Morentin gaztea (d.g., 1791) *edin 2 aditzoin vs 8 partizipio, *ezan 7 aditzoin vs 16 partizipio. *ezan laguntzailearekin, partizipio bezainbat aditzoin erabiltzen du zaharrak, gazteak berriz, aditzoin baino partizipio gehiago. Baliteke bi autore horien arteko desberdintasunak erakustea belaunaldi batetik bestera partizipioaren hedatzea indartu zela. Zoritxarrez, ibar horretako euskara desagertua da eta ez dugu gertakari horren ondoko egoeraren deskribapenik eskaintzen ahal. Gisa berean, Orrobiako testuan (1758) *edin 24 aditzoin vs 6 partizipio eta *ezan 34 aditzoin vs 9 partizipioko proportzioak ditugu (beti ere partizipioa *-tu-z* duten formak konparaturik), eta ez dugu geroztikako lekukotasunik.³⁰

³⁰ Morentintarren kasuan ez bezala, badakigulakotz biak sortzez Muzkiarrak zirela, ez dakigu Ororbian predikatu ziren testuak egiazki herri horretako euskaran idatziak ote diren. Orduan, ez diegu prediku horiei Morentintarren testuei bezalako garrantzitsua emanen garapen honetan.

Testu horiek aitzin, partizipioa zinez salbuespen gisa agertzen zaigu, han-hemenka: Nafarrerazko lehen sermoia (1729) (**edin* 3 aditzoin vs partizipio 1), Larrasoañako hitzaldia (**edin* 8 aditzoin vs partizipio 1), Etxarriko idazkia (1762) (**edin* 3 aditzoin vs partizipio 1; **ezan* (4 aditzoin vs partizipio 1), Inzako izkribua (1772) (**edin* 8 aditzoin vs partizipio 1). Salbuespen batez aparte, partizipioa maiz erabiltzen dutenek ere (Morentin eta Ororbiako predikuak) ez dute sekulan erabiltzen aginteran **edin* laguntzailearekin.³¹ **Ezan* laguntzailearekin, berriz, partizipioa aginteran ere erabil liteke.³²

Ikusten dugun bezala, goi nafarreraren mintzo batzuetan ere gertatu da partizipioaren hedatzea **ezan* eta **edin* laguntzaileekilako egituretara. Bizkitartean, gertakari hau bizkaiera, arabera eta gipuzkeraz baino berantago gertatu da, eta biziki berrikuntza lokala da, erran nahi baita, ez dela batere hedatu. Partizipioaren hedatzearen nondik norakoari buruz, erran genezake ez dugula aitzineko kasuetan bezain argi ikusten zein izan liteke horren eragilea. Baliteke XVIII. mendearen bigarren zatian arrunt orokortua zen perfektuzko perifrasiak eragina izanik euskara modernoan arras bigarrenkaria eta biziki espezializatua den perifrasi zaharrean. Azkenean, ikusten dugu joera desberdinak, indar desberdinak emaitza beraren eragile gertatu direla lau euskalki mota hauetan.

III. Aditzoina + **edin*, **ezan*, partizipioa + *egin* perifrasiaren erabilera XIX. mendera arte

1. Sarrera

[Aditzoina + **edin*, **ezan*] eta [partizipioa + *egin*] perifrasiak leku zabala dute XVI. mendeko euskararen aditz sisteman. Batzuetan perifrasi aspektual gisa agertzen zaizkigu (aoristoa adierazten dutelarik), beste batzuetan berriz, perifrasi modal gisa (agintera, subjuntiboa, edo potentziala adierazten dutelarik). XVII. mendean aldaketa handi bat gertatzen da sisteman eta ordutik aitzina moduaren adierazteko baizik ez dira erabiltzen (potentziala, agintera, baldintza, subjuntiboa).

Zati honetan perifrasi horiek testuetan dituzten erabilera guziak aztertuko ditugu, eta saiatuko gara ikusten nolako aldaketak pairatu dituzten XVI. mendetik XVIII. mendera bitartean mendebalde eta erdialdeko euskalkietan. Horretarako, berriz ere, laguntzaile bakoitza bederazka aztertuko dugu.

³¹ Datu hau bat dator Arabako testuetan XVI. mendean dugun joerarekin. Autore nafarrek partizipioa kontestu hauetan erabiltzen dute **edin* laguntzailearekin: Larrasoañako eskuikribua 1 aginteran; Inzako izkribuan 1 potentzian, Etxarriko idazkian 1 potentzian, Nafarrerazko 1. sermoian 2 potentzian, Ororbiako predikuak 2 iraganeko mendeko konpletibo eta finaletan, 1 oraineko mendeko konpletibo eta finaletan, 2 potentzian, Morentin zaharra 1 iraganeko mendeko konpletibo eta finaletan, 1 oraineko mendeko konpletibo eta finaletan, 2 potentzian, 2 baldintza; Morentin gaztea 7 oraineko mendeko konpletibo eta finaletan eta 1 potentzian.

³² Bizkitartean desberdintasun ohargarri bat dago bi Morentintarren artean: Morentin zaharrak (1777, 1787) partizipioa aditzoina bezainbat aldiz erabiltzen badu **ezan* laguntzailearekin, aginteran aditzoina partizipioa baino aise gehiago erabiltzen du: 22 aditzoin vs 6 partizipio. Morentin gazteak (d.g., 1791), berriz, aginteran, partizipioa aditzoina baino gehiago erabiltzen du **ezan* laguntzailearekin (5 aditzoin vs 11 partizipio).

2. *edin laguntzailearekilako egitura

2.1. Egituraren balioa

2.1.1. Bizkaieraz

10. taula
*edin-ekilako egituraren balioa bizkaieraz mendez mende

Bizkaiera *edin	Bataz bestekoak			
	xv.m (47ag.)	xvi.m (6ag.)	xvii.m (124ag.)	xviii.m (49ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 25,5	-	% 16,1	-
Mendeko aoristoa	% 2,1	-	% 2,4	-
Oraina: erlatiboa	% 14,9	-	% 4,8	% 2,0
Oraina: finalak	-	% 16,7	% 19,3	% 14,3
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	% 4,9	-
Geroaldia	% 4,3	-	% 1,6	-
Potentziala	-	-	% 12,1	% 2,0
Agintera	% 40,4	% 66,6	% 33,1	% 73,5
Baldintza	% 12,8	% 16,7	% 5,6	% 8,2
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0	% 100,0

xv. mendean, perifrasi iragangaitza gehiago erabiltzen da aginteraren adierazteko (agerraldien % 40,4a) aoristo arruntaren adierazteko baino (agerraldien % 25,5a). Joera horrek hala jarraitzen du xvii. mendean, aginteran baita gehien agertzen (agerraldien % 33,1), aoristoa, bigarren posizioan gelditzen delarik (agerraldien % 16,1a). *edin-ekilako egitura orainaldiko erlatibozko perpausetan ere agertzen zaigu xv eta xvii. mendeetan, antzeko agerraldi kopuruarekin (xv.enean 7 eta xvii.enean 6). xviii. mendean berriz, erabilpen horren lekukotasun bat baizik ez dugu. Geroaldiari dagokionez, xv. eta xvii. mendeetan agertzen da, pareko erabilpen kopuruarekin (bina agerraldi), eta xviii. menderako desagertua da.

Erran behar da xv. mendean aoristoak, xvii. mendean baino leku gehiago duela sisteman, agerraldien % 25,5a baitugu batean, eta % 16,1a bestean. Bestalde, xvii. mendean perifrasi horrek xvi. mendean baino erabilera gehiago du (orain erlatiboa, orain zirkunstantziala, potentziala). Halere, jadanik erran dugun bezala, horrek ez du erran nahi erabilera horiek ez zirela posible xv eta xvi. mendeetan. Ez dezagun ahantz corpusa aise zabalagoa dela xvii. mendean, xv eta xvi. mendeetan baino.

xviii. menderako aoristoaren balioa desagertua da eta aginteran dugu nagusiki aurkitzen (agerraldien % 78,2a).

2.1.2. Arabera

11. taula

*edin-ekilako egituraren balioa araberez mendez mende

*edin Arabera	Bataz bestekoak		
	xvi.m (101ag.)	xvii.m (0ag.)	xviii.m (10ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 29,7	-	-
Mendeko aoristoa	% 12,9	-	-
Oraina: erlatiboa	-	-	% 20,0
Oraina: finalak	% 7,9	-	-
Oraina: zirkunstantzialak	% 2,0	-	-
Oraina: geroaldia	% 1,0	-	-
Potentziala	% 6,9	-	-
Agintera	% 39,6	-	% 60,0
Baldintza	-	-	% 20,0
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0

xvi. mendean, aoristoa agerraldien % 29,7a biltzen du, aginterak agerraldien % 39,6a biltzen duelarik. Bizkaieraren kasuan bezala, bi erabilpen horiek dira garrantzi gehien dutenak, beren maiztasunari dagokionez. Haez aparte, aurkitzen dugu iraganeko mendeko perpausetan (% 13,1a), orainaldiko perpaus finaletan (% 8,1a) eta zirkunstantzialetan (% 2a), eta geroaldi (% 1a) eta potentzialetan (% 5,1a).

xvii. mendean ez da egitura iragangaitzaren lekukotasunik.

xviii. mendean, aoristoa desagertua da eta perifrasi aginteran (agerraldien % 60a), eta orainaldiko erlatiboan (% 20a) eta baldintzan (% 20a) erabiltzen da. Ikusten dugun bezala, mende horretan perifrasi hain guti erabiltzea, neurri handi batean corpusaren izari tikitik heldu da.

2.1.3. Gipuzkera

Gipuzkeraren corpusa mugatua da eta orduan aski zaila da ondorioen ateratzea. xvi. mendean 3 agerraldi baizik ez ditugu, hiruak aginteran. xvii. mendean berriz, 6 agerraldi ditugu, erdia aoristoa adierazteko eta beste erdia aginteraren adierazteko. xviii. mendean, corpus zabalagoa dugu: agerraldi gehienetan *edin laguntzailearekilako egitura potentzian (% 38,3), baita aginteran (% 32,5), eta *tempus* oraineko mendeko final eta konpletiboetan ere (% 25,3) dugu.

12. taula

*edin-ekilako egituraren balioa gipuzkeraz mendez mende

Gipuzkera *edin	Bataz bestekoak		
	xvi.m (3ag.)	xvii.m (6ag.)	xviii.m (154ag.)
Aoristoa (arrunta)	-	% 50,0	-
Aoristoa finala	-	-	% 1,9
Oraina: erlatiboa	-	-	% 0,7
Oraina: finalak	-	-	% 25,3
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	-
Geroaldia	-	-	-
Potentziala	-	-	% 38,3
Agintera	% 100,0	% 50,0	% 32,5
Baldintza	-	-	% 1,3
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0

2.1.4. Orokortzeko: *edin-en erabilpenak

Hiru euskalkiak bat datoz *edin-en erabilpenetan. Alabaina, garai eta euskalki batetik bestera corpusaren nasaitasuna edo oparotasuna biziki gorabeheratsua izanik, euskalkiek erabilera batzuk mende batean edo bestean baizik ez dituzte lekukotzen. Bistan dena, horrek ez du erran nahi beste mendeetan ere ez zirela posible.

Euskararen historian *edin laguntzailearekilako perifrasiak, ondoko balioekin agertzen zaigu bizkaiera, arabera eta gipuzkeraz: aoristoa (*Unaiac aserra citean, gaztac aguer citean* Isasti 81), orain erlatiboa (*sar dina gueben lecuan bere caltean* RS 209 ‘El que entrare en lugar vedado, en su daño’), orain konpletibo eta finala (*Jainkoari nai ez dakiola zu joan da ni eben gera nadila* Lazarraga 1151v), potentziala (*Sekula barriz ezin neinde zure aurrean agirtu* Lazarraga 1179v), agintera (*sekula gustian gloria izan bidi Miserere* 43). Bizkaieraz eta arabereaz bai, baina gipuzkeraz lekukotzen ez direnak dira orainaldiko zirkunstantzialak (*bearda jaquin eranzuten iteundu daquionean Guizonari, Andrearin, Mutilcoari, edo Nescatilleari, Viva Jesus* 4), geroaldia (*Eguin ta aguindu ta ez ayte galdu* RS 462) eta baldintza (*Paciencia sufriduagaz iaaten emon ezpadeguioe bere gustura* Kapanaga 127 ‘si no le dieren a comer a su gusto’). Erran bezala, lekukotasun faltak ez du erran nahi erabilera horiek ez zirela posible.

Bizkaiera, arabera, eta gipuzkeraz erabiltzen direnak:

- Aoristo: (i) bizkaiera xv eta xvii. mendeetan, (ii) arabera: xvi. mendean baizik ez, (iii) gipuzkera: xvii. mendean baizik ez.
- Orain erlatiboa: (i) bizkaiera xv, xvii eta xviii. mendeetan (ez dugu horren arrastorik xvi. mendean), (ii) arabera: horren arrastorik ez xvi eta xvii. mendeetan, xviii. mendean, aldiz, agertzen da, (iii) gipuzkera: xviii. mendean baizik ez.

- Orain konpletibo eta finala: (i) bizkaiera: XVI, XVII eta XVIII. mendeetan, (ii) arabera: XVI. mendean baizik ez da aurkitzen, (iii) gipuzkera: XVIII. mendean baizik ez.
- Potentziala: (i) bizkaiera: XVII eta XVIII. mendeetan, XV eta XVI. mendeetan ez dugu horren arrastorik, (ii) arabera: XVI. mendean baizik ez dugu aurkitzen, (iii) gipuzkera: XVIII. mendean baizik ez dugu aurkitzen.
- Agintera: (i) bizkaiera: XV, XVI, XVII eta XVIII. mendeetan, (ii) arabera: XVI eta XVII. mendeetan baizik ez dugu aurkitzen, (iii) gipuzkera: XVI, XVII, eta XVIII. mendeetan aurkitzen dugu.

Bizkaiera eta araberez bai, baina gipuzkeraz erabiltzen ez direnak:

- Orain zirkunstantziala: (i) bizkaiera: XVII. mendean baizik ez dugu aurkitzen. XV, XVI eta XVIII. mendeetan ez dugu horren arrastorik, (ii) araberez XVII. mendean baizik ez dugu aurkitzen. XVI eta XVIII. mendeetan ez dugu horren arrastorik, (iii) gipuzkera: ez da horren arrastorik.
- Geroaldia: (i) bizkaieraz: XV eta XVII. mendeetan. XVIII. mendean ez dugu gehiago horren arrastorik, (ii) Araberan: XVI. mendean baizik ez dugu aurkitzen, XVIII. mendean ez dugu gehiago horren arrastorik, (iii) gipuzkera: ez da horren arrastorik.
- Baldintza: (i) bizkaiera: XV, XVI, XVII eta XVIII. mendeetan, nahiz eta XVIII. mendean beste bietan baino gutiago, (ii) Arabera: XVIII. mendean baizik ez dugu aurkitzen, (iii) gipuzkera: ez dugu horren arrastorik.

2.2. Zer testuk eta euskalkik erabiltzen duen

**edin* euskalki guzietan agertzen zaigu, bai lan honetan deskribatzen ditugun bizkaiera, arabera eta gipuzkeran, baita ekialdekoetan ere (Goi Nafarrera, Zuberera, Behe Nafarrera, Lapurtera). Izan ere, hura da perifrasi zaharreko laguntzaile iragan-gaitz bakarra. Euskalkien arteko batasun horrek bultzatzen gaitu pentsatzera **edin* laguntzailearekilako egitura Mitxelenak (1981) proposatu Euskara Batu Zaharrekoa dela (edo hau baino lehenagokoa) eta [aditzoina + **edin*] gisa sortu eta hedatu zela. Berantago, euskalki batzuek aldatuko zuten, partizipioa hedatuz aditzoinaren ordez, edo aldatu gabe atxikiz (formalki bederen).

Ikus eranskinen **edin* laguntzailearekilako perifrasi erabiltzen duten testuen zerrenda.

3. Aditzoina + **ezan*

3.1. Egituraren balioa

3.1.1. Bizkaiera

Bizkaieraren historian, **ezan*-ek XV. mendean du agerraldi gehien (25), XVII. mendean 5 eta XVIII. ean 10 agerraldi baizik ez dituelarik. Aoristoa eta agintera dira haren bi funtzio nagusiak, bien artean agintera delarik hiru mendeetan agerraldi gehien ekartzen duena: XVI. mendean agerraldien % 72a, XVII. mendean, agerraldien % 80a, XVIII. mendean, agerraldien % 100a.

13. taula**ezan*-ekilako egituraren balioa bizkaieraz mendez mende

Bizkaiera	Bataz bestekoak			
	xv.m (25ag.)	xvi.m (0ag.)	xvii.m (5ag.)	xviii.m (10ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 24,0	-	% 20,0	-
Mendeko aoristoa	% 4,0	-	-	-
Oraina: erlatiboa	-	-	-	-
Oraina: finalak	-	-	-	-
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	-	-
Geroaldia	-	-	-	-
Potentziala	-	-	-	-
Agintera	% 72,0	-	% 80,0	% 100,0
Baldintza	-	-	-	-
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0	% 100,0

*3.1.2. Arabera***14. taula****ezan*-ekilako egituraren balioa arabera mendez mende

Arabera * <i>ezan</i>	Bataz bestekoak		
	xvi.m (30ag.)	xvii.m (0ag.)	xviii.m (3ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 26,7	-	-
Mendeko aoristoa	% 3,3	-	-
Oraina: erlatiboa	-	-	-
Oraina: finalak	% 20,0	-	% 33,3
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	-
Geroaldia	-	-	-
Potentziala	-	-	-
Agintera	% 50,0	-	% 66,7
Baldintza	-	-	-
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0

Araberaren corpusaren izaria biziki desberdina da mende batetik bestera. Halere, erran daiteke ditugun datu soil horiek bizkaieraren datuekin bat egiten dutela. Bizkaieraz bezala, araberez ere **ezan*-ek xvi. mendean du agerraldi gehien (30). Mende horretan,

agintera (agerraldien % 50a), aoristoa (agerraldien % 26,7a) eta orainaldiko perpaus finaletan (% 20a) erabiltzen da. xviii. mendean, aoristoko erabilpenak desagertuak dira, eta aginteran (agerraldien % 66,7a), eta orainaldiko mendeko finaletan baizik ez da agertzen (agerraldien % 33,3a).

3.1.3. Gipuzkera

15. taula

*ezan-ekilako egituraren balioa gipuzkeraz mendez mende

Gipuzkera *ezan	Bataz bestekoak		
	xvi.m (17ag.)	xvii.m (14ag.)	xviii.m (305ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 5,9	% 7,1	-
Aoristoa finala	% 11,7	-	% 1,6
Oraina: erlatiboa	-	-	-
Oraina: finalak	% 17,7	-	% 35,1
Oraina: zirkunstantzialak	% 17,7	-	% 0,3
Geroaldia	-	-	-
Potentziala	-	-	% 22,3
Agintera	% 47,0	% 85,8	% 40,7
Baldintza	-	% 7,1	-
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0

Bizkaiera eta arabera bezala, gipuzkeraz ere xvi. mendean *ezan-ekilako perifrasiak aginteran erabiltzen da nagusiki (% 47a). Aoristoak, berriz, proportzio tipia du (agerraldien % 5,9a). xvii. mendean, joera bera mantentzen da, *ezan aginteran baita gehien agertzen (agerraldien % 85,8a). xviii. mendean *ezan-ek jarraitzen du indartsu izaten (305 agerraldi), eta xvi. mendean zituen erabilera berdintsuak ditu.

3.1.4. Laburbiltzeko: *ezan-en erabilpenak

Laburbiltzeko, erran behar dugu bi joera nagusi, bi multzo ikusten ditugula *ezan laguntzaileaz egina den erabileran: (i) arabera eta bizkaiera, (ii) gipuzkera. Lehenbiziko multzoan, xvi. mendeaz geroztik *ezan laguntzaileak biziki erabilera mugatua du: bizkaierak aoristoan eta aginteran baizik ez du erabiltzen, eta arabera agintera, aoristoa eta oraineko konpletibo eta finaletan. Aoristoaren desagertzearekin, erabilera posible horiek oraino gehiago murriztuko dira: xviii. mendean, bizkaieraz aginteran baizik ez da aurkitzen³³ eta arabera aginteran eta orainaldiko mendeko perpaus finaletan.

³³ Gainera ez dezagun ahantz *ezan-en erabilpen horiek Arrasate inguruko Barrutiarenak direla, gainerateko autoreek ez baitute sekulan erabiltzen (Arzadun, Urkizu...).

Gipuzkeraz berriz, **ezan*-ek aise balio gehiago har ditzake: aoristoa, agintera eta orain konpletibo eta finalaz gain, orain zirkunstantziala, potentziala eta baldintza³⁴ ere adieraz baititzake. Gainera, XVIII. mendean segitzen du XVI. mendean bezain garrantzitsu izaten, haren erabilera eremua ez baita murriztu (salbu aoristoan bistan dena).

Bizkitartean, bada ezaugarri bat hiru euskalkiak batzen dituen: hiruetan, proporzionalki eta mendez mende **ezan* laguntzailea aginteraren adierazteko da gehien erabiltzen. Bukatzeko, **ezan* ez da sekulan erabiltzen bizkaiera, arabera eta gipuzkeraz orainaldiko erlatiboetan ez eta geroaldiaren adierazteko ere.

Hona eskematikoki:

a) Araba, Bizkaia, eta Gipuzkoan aurkitzen diren erabilpenak:

- Aoristo: (i) bizkaiera: XV eta XVII. mendeetan, (ii) arabera: XVI. mendean, (iii) gipuzkera: XVI eta XVII. mendeetan.
- Orain konpletibo eta finala: (i) bizkaiera: arrastorik ez, (ii) arabera: 6 agerraldi, (iii) gipuzkeraz aurkitzen dugu XVI eta XVIII. mendeetan.
- Agintera: (i) bizkaiera: XVI, XVII eta XVIII. mendeetan, (ii) arabera: XVI eta XVIII. mendeetan, (iii) gipuzkera: XVI, XVII eta XVIII. mendeetan.

b) Araba eta Bizkaian ez, baina Gipuzkoan bai:

- Orain zirkunstantziala: (i) bizkaiera: ez dugu horren arrastorik, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkeraz, 3 agerraldi XVI. mendean.
- Potentziala: (i) bizkaiera: ez dugu horren arrastorik, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkera: XVIII. mendean.
- Baldintza: (i) bizkaiera: ez dugu horren arrastorik, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkera: XVII. mendean.

c) Arrastorik ez bizkaieraz, araberez, ezta gipuzkeraz ere:

- Orain erlatibo: (i) bizkaiera: ez dugu horren arrastorik, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkeraz ere ez.
- Geroaldia: (i) bizkaiera: ez dugu horren arrastorik, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkera: arrastorik ez.

3.1.5. **ezan*-en erabilpen mugatua: *egitura argumentala*

Ezaguna da **ezan* eta *egin*-en erabilpenak aditz nagusiaren argumentu egituraren arabera espezializatu direla. Bizkaierazko testu zaharrenetan **ezan* ez da sekulan agertzen laguntzaile hirupertsonal gisa, horretarako *egin* erabiltzen baita. Lakarrak (1996) erakusten duen bezala, gipuzkeraz, berriz, XVIII. mendean, **ezan* laguntzaile bipertsonal gisa erabiltzen da objektu singular eta pluralekin, eta *egin* bipertsonal gisa objektu singularrekin, eta hirupertsonal gisa.

³⁴ Geroago (IV.1) ikusiko dugun bezala, bizkaieraz eta araberez *egin* laguntzaileak baizik ez ditzake har azken bi balio horiek (potentziala eta baldintza).

Alabaina, azalpen hau [*egin* laguntzailea bizkaierari mailegatu zitzaiolakoa] G-ren historiaz dakigun apurraren kontra doa eta GZ-eko testuen lekukotasunaren mezprezu nabarmena dugu. Ez dago euskalki horretako testuak arreta apur batekin irakurtzea baino —eta, jakina denez, egiteko horrek ez du asti gehiegi eskatzen— subjuntibo, inperatibo eta ahaleran zen asimetriaz jabetzeko; hots, adizkiak bi osagai (*nork-zer*) ala hiru (*nork-nori-zer*) izan, kontuak aski ezberdin zihoazen; halaber, adizkia singularrekoa edo anitzezkoa zen erro berezia hartu ohi zuen. Zehatzago, bi osagaiko adizkietarako *egin* zein **ezan*-en formak hauta zitezkeen *nor* singularra bazen; *nor* anitza bazen **ezan*-enak erabili ohi ziren, eta *egin*-enak hiru osagaikoetan (Lakarra 1996: 183).

Bizkitartean, erakutsi nahi dugu XVIII. mendean ez dugula joera bakar bat aurkitzen gipuzkerazko testu guzietan.

a) Otxoa Arin

Otxoa Arinekoaren testuan, ikusten dugu *egin* dela nagusi erabilpen guzietan salbu aginteran, bertan **ezan*-ek erabilpen gehiago baitu (**ezan* 19 vs *egin* 17). Bizkitartean, **ezan*-en erabilpenak espezializatuak dira. Izan ere, *nor-nork* sailean *egin* eta **ezan* erabiltzen dira, baina objektua pluralean delarik **ezan* baizik ez da erabiltzen, salbuespenak salbuespen bistan dena, *egin* behin agertzen baitzaigu objektu pluralarekin (*itzuli eguitzatzu geugana ceure begui misericordiazcoac* 8). *Nor-nori-nork* sailari dagokionean, berriz, erran daiteke *egin*-en ardurakoa dela (14 agerraldi) *nor* singularra ala plurala izan, **ezan* behin baizik ez zaigulako agertzen hirupertsonal gisa: *Testimonio falsoric inori jaso ez diozagula* 4.

Nor-nork: *egin* eta **ezan*

- agintera: *nor* singularra: *egin* 6, **ezan* 12; *nor* plurala *egin* 1 (*itzuli eguitzatzu geugana ceure begui misericordiazcoac* 8), **ezan* 7.
- mendeko perpausak: *nor* singularra: *egin* 13; **ezan* 7; *nor* plurala: **ezan* 6.
- potentziala: *nor* singularra: **ezan* 2, *egin* 17; *nor* plurala: **ezan* 9.

Nor-nori-nork: *egin*

- agintera: *egin* 10 agerraldi, horietarik batek *nor* plurala izanik (*barcatu eguizcutzu gueurē zorrac* 1),
- mendeko perpausak: *egin* 2 agerraldi, **ezan* agerraldi 1.
- potentziala: *egin* agerraldi 1.
- hipotetikoa: *egin* agerraldi 1.

b) Zegamako doktrina

Zegamako doktrinan **ezan* aurkitzen dugu *nor-nork* saileko erabilera gehienetan, *nor* argumentua singularrean edo pluralean izan (31 agerraldi). *Egin* behin baizik ez da erabiltzen sail horretan, objektu singularrarekin hain zuzen. *Nor-nori-nork* sailean, berriz, *egin* baizik ez da erabiltzen:

Nor-nork: **ezan* eta *egin*

- agintera: *nor* singularra: **ezan* 11; *nor* plurala **ezan* 2
- potentziala: *nor* singularra: **ezan* 6
- mendeko perpausak: *nor* singularra **ezan* 9 agerraldi, *egin* agerraldi 1; *nor* plurala **ezan* 3.

Nor-nori-nork: *egin*

- agintera: *egin* 4 agerraldi, horietarik bik nor plurala izanik (*bar(ca) eguizcuzu* 1v, 41v)
- mendeko perpausak: *egin* 3

c) *Goierriko platika*

Goierriko platikan **ezan* laguntzaile bipertsonal gisa erabiltzen da, objektua singularra edo plurala izan. Nor-nori-nork sailari dagokionez, agerraldi bat baizik ez dugu, eta *egin* laguntzailearekin egiten da.

Nor-nork: **ezan*

- agintera: nor singularra: **ezan* 9, nor plurala **ezan* 1
- potentziala: nor singularra: **ezan* 5
- mendeko perpausak: nor singularra: **ezan* 3, nor plurala 2

Nor-nori-nork: *egin*

- agintera: nor singularra: **egin* 1

d) *Oikiako dotrina*

Oikiako doktrinan, **ezan* baizik ez da erabiltzen laguntzaile bipertsonal gisa, bai objektu singularra, baita pluralarekin ere. Nor-nori-nork sailari dagokionez, **ezan* eta *egin* erabiltzen dira, bien artean, *egin* piska bat gehiago erabiltzen delarik (*egin* 10 vs **ezan* 8):

Nor-nork: **ezan*

- agintera: nor singularra: **ezan* 19 agerraldi, nor plurala **ezan* 7 agerraldi.
- potentziala: nor singularra: **ezan* 11 agerraldi, nor plurala **ezan* 2 agerraldi.
- mendeko perpausak: nor singularra **ezan* 26 agerraldi, nor plurala **ezan* 5.

Nor-nori-nork: *egin* eta **ezan*

- agintera: **ezan* 2 (biek nor plurala dute: *barca zaizquiguzu guri gure Zorrac* 3, 31); *egin* 3 agerraldi.
- potentziala: **ezan* 1
- mendeko perpausak: **ezan* 5 agerraldi (horietarik bik nor plurala dute), *egin* 7 (horietarik batek nor plurala du).

e) *Irazusta*

Irazustaren testuan, **ezan* da nagusi eta *egin*-ek biziki erabilpen bigarrenkariak ditu. **ezan* erabiltzen da nor-nork sailean, aginteran, mendeko perpaus finaletan eta potentzialean. *Egin* behin baizik ez dugu aurkitzen nor-nork sailean, aginteran hain zuzen (*eman eguizu* 3). Nor-nori-nork sailari dagokionez, aginteran *egin* da nagusi (7 agerraldi) eta **ezan* bigarrenkari (agerraldi bat). Bizkitartean, mendeko perpaus finaletan **ezan*, *egin* baino bi aldiz gehiago erabiltzen da laguntzaile hirupertsonal gisa: 4 agerraldi vs 2 agerraldi.

Nor-nork: **ezan* nagusi

- aginteran: **ezan* 28 agerraldi, nor singularra izan ala plurala, vs *egin* 1.
- mendeko perpaus finaletan: **ezan* 9.
- potentziala: **ezan* 4.

Nor-nori-nork: **ezan* eta *egin*

- aginteran: *egin* 8 agerraldi, vs **ezan* 1.
- mendeko perpaus finaletan: **ezan* 4 agerraldi, vs *egin* 2.

f) Kardaberatz

Kardaberatzen testuan **ezan* laguntzailea da perifrasi horretan emankorki erabiltzen den laguntzaile bakarra bai bipertsonal, baita hirupertsonal gisa ere. *Egin* behin baizik ez da agertzen, nor-nork sailean eta mendeko perpaus batean, hain zuzen: *Alaba ezazu, Maria, beti /Jainkoa gure ordean: / Ofendi ez daigun, artu gaitzazu / betiko zure mendean* (16.o).

Nor-nork: **ezan* nagusi

- agintera: nor singularra: **ezan* 17 agerraldi, nor plurala **ezan* 2
- potentziala: nor singularra: **ezan* 19 agerraldi, nor plurala **ezan* 2;
- mendeko perpausak: nor singularra: **ezan* 23 agerraldi, *egin* agerraldi 1; nor plurala **ezan* 1.

Nor-nori-nork: **ezan*

- agintera: **ezan* 9 agerraldi
- potentziala: **ezan* 6 agerraldi
- mendeko perpausak: **ezan* 8 agerraldi.

g) Laburbilduz

Hiru joera nagusi ikusten ditugu *egin* eta **ezan* laguntzaileen espezializazioan. Lehenik, gipuzkera mendebaldekoek, erran nahi baita Otxoa Arin, Zegamako dotrina eta Goierriko platika, **ezan* eta *egin* erabiltzen dituzte nor-nork sailean, eta *egin* baizik ez nor-nori-nork sailean. Gehitu behar dugu Zegamako doktrina eta Goierriko platikak *egin* behin baizik ez dutela erabiltzen nor-nork sailean, Otxoa Arinek frango eta sistematikoki erabiltzen duelarik objektu singularrekin. Beraz *egin* nor-nork sailean objektu singularrekin erabiltzen delako datua Otxoa Arinen testuan baizik ez da aurkitzen.

Bigarren joerak ipar-ekialdeko bi testu besarkatzen ditu: Oikiako doktrina, Irazustaren doktrina. Hauetan, nor-nork sailean **ezan* baizik ez da erabiltzen eta nor-nori-nork sailean, *egin* eta **ezan*.³⁵

Hirugarren joera Kardaberatzek berak marrazten du **ezan* baizik ez baitu erabiltzen bai nor-nork baita nor-nori-nork sailean ere (salbuespen bat baizik ez nor-nork sailean).

³⁵ Etxaidek (1984) azpimarratzen du **ezan* hirupertsonal gisa atxikitzekotan, autoreek aginteran atxiki dutela: «Gipuzkoako autoretan bi aditz-erroak bildu ditugu, *-eza* eta *-egi-* alegia, elkarren arteko borroka nabari dadin. Irakurleak konproba dezakeenez, borroka honetan, nahiz eta beti atzeraka, inperatiboan eutsi zaio sendoenik *-eza-* aditz-erroari. Agirre Asteasukoak, esate baterako, aginkorrean (imperatiboan) bakarrik darabil, eta ez beti.» (Etxaide 1984: 601). Hau gertakari berantiarra bide da aztertu ditugun testuen artean Barrutiaren testuan baizik ez baitugu ikusi gisa horretako daturik.

Iduri luke kasu honetan ere mendebaldetik ekialderako gradazio batez mintza gaitzkeela, zenbat eta mendebalderago *egin* gehiago erabiltzen baita (bipertsonal eta hirupertsonal gisa), edo zenbat eta ekialderago gutiago (salbuespen bat izan ezik Kardaberatzek **ezan* baizik ez baitu erabiltzen).

Egin-en espezializazioaren kronologiari buruz, erran behar dugu xvii. mendeko bi testu soltetan *egin* laguntzaile hirupertsonal gisa baizik ez zaigula agertzen: Britainako Kantua *Jaungoicoa debeela herreguten / deguiola eman* 15-16; Azpeitiko gutunak *esan dit escribi deguiçudala çuri* 31-32, *esan dit gatziga deguiçudala nayztebala monja ceran* 63-64, *ondo esan eguiçu beti* 12. xvi. mendeko *Salmo Miserere* testuan ere joera bera aurkitzen dugu: *bekatu mutastoa kendu eguidazu* 6, *Zeure Semearen Aita eternoa, biurtu egidazu konsolazioa* 37.³⁶

Euskara modernoan, berriz, Azkueren arabera (1932) **ezan* gipuzkerazko hizkera guzietan atxiki da joko bipertsonaletan, salbu Azkoitia eta Legazpin. Hirupertsonaletan, berriz, *egin* erabiltzen da Gipuzkoa osoan, salbu Astigarraga eta Oiartzunen:

En cambio en las flexiones meramente objetivas, que son las del Paradigma XXXVIII, se conserva íntegro el núcleo *za* fuera de Azkoitia y Legazpia. «Beba yo» es *edan dezadan* y siguen las demás persona *sedan zak, zan, beza y dezala; edan dezagan, zazu, zazue, y bezate o dezatela*. (Azkue 1932: 145).

En las flexiones receptivas de subjuntivo correspondientes al paradigma XLI, el auxiliar bizkaino *egin* ha usurpado el puesto de *ezan*. Sólo en Astigarraga y Oyarzun vive el núcleo *za*. En los demás al efecto consultados, se oyen ejemplos como *eman daiodala* o *deiiodala* 'que yo se lo dé', *eman daiozula* o *deiozula* 'que vos se lo deis'. (Azkue 1932: 147-48)

Etxaidek (1984), Azkueren aipua berriz harturik, erraten digu Astigarraga eta Oiartzunetz gain, ondoko herrietan ere **ezan* laguntzaileak bizirik dirauela NNN saillean: Amezqueta, Abalzizqueta, Orendain, Altzo, Lizartza, Gaztelu, Oresa, Leaburu, Ibarra, Belauntza, Berrobi, Elduaian, Berastegi, Urnieta, Ernani, Errearteria, Lezo, Pa-saia, Irun eta Ondarribia. Eta gaineratzen du:

Uste dut Napparro-mugaldeko herriotan gehiago edo gutxiago (bañan, gero eta gutxiago) oraindik zenbait kasutan kontserbatzen dutela «-za» aditzerroa. Hontaz gainera esango nuke aginkorreko forma batzuek (*za(i)dadu/za(i)dak, zaiozu/zaiok, zaizkidazu/zaizkidak, zaizkiozu/zaizkiok...*) naiz-ta galurrean, Oriá'ko ibar luzera guzian erabiltzen direla oraindik Alegi'tik Orió'raíño eta erabiltzen eztenari ere oso ezagun eta etxeko egiten zaizkio. Bañan, Azkue'k dion bezala, aztarrenak besterik ez tira gelditzen. Beraz, bildurrik gabe esan ditek gaur Gipuzkoa'n erabiltzen diren datiboko aditzerroak «egin»etik atereak direla (Etxaide 1984: 622, 1. oinoharra)

³⁶ Ahapaldi honetan aipatu txandaketak ez dira euskararen historian aditz nagusiaren egitura argumentalak baldintzatu ordezkatzeko bakarrak. Oroit gaitzen goi nafarrera erdialdeko bost testutan **ezan*-en ordez **erazan* laguntzailea erabiltzen dela hirupertsonal gisa (*Eta Jaincoac parcaderozola Migueli TAV* 60), Beriain (1621), Hervas-en Aita Gurea (Oroz Arizcuren 1980), Katexima zatiak 1614 b.l. (Sarasola 1990: 251-257), Elizalde 1610 (Mitxelena 1990: 115-117), Juan Irañetaren gutuna (Mitxelena 1990: 60). Bestalde, indikatibozko hirupertsonaletan ere txandaketak baditugu: Otxoa Arinek **eradun* laguntzailea erabiltzen du objektua pluralean delarik eta *-i-* laguntzailea gainerateko kasu guzietan; eta ekialdeko hizkerak *-i-* erabiltzen dute datibozko argumentua 3. pertsonakoa delarik, eta **eradun* gainerateko kasuetan.

3.2. Zer testuk eta euskalkik erabiltzen duten

Hasi aitzin, oroitarazi nahi dugu **ezan* laguntzailea Euskal Herri osoan lekukotzen dela eta haren desagertzea gertakari modernoak bide dela. Hori hala izanik, [aditzoia + **ezan*] perifrasiaren sorrera Mitxelenak (1981) proposatu Euskara Batu Zaharraren garaikoa edo lehenagokoa datekeela uste dugu. Horren ondotik batzuek atxik zezaketen (ekialdeko euskalkiak), batzuek *egin*-ekin ordezkia eta osoki bazter (bizkaiera eta arabera), beste batzuek laguntzaile zaharra eta berria batera erabil zitaketelarik (erdialdeko euskalkiak).

**Ezan* laguntzaile gisa erabiltzen duten testuen zerrendatze arruntik ezin liteke egin, ez baita gisa berean erabiltzen testu guzietan, batzuetan emankorra baita, beste batzuetan sasi-emankorra edo bigarrenkaria, eta bestetan guziz eiharturik eta espresio lexikalizatuetan agertzen baita.

3.2.1. Erabiltzen dutenak

a) Laguntzaile emankor gisa erabiltzen dutenak

Bizkaiera

- Arrasateko erreketak (**ezan* 3 vs *egin* 0: **ezan* 1 aoristo mendeko, 2 agintera)
- *RS* (**ezan* 21 vs *egin* 25: **ezan* 5 aoristo, 16 agintera; *egin* 2 aoristo, oraina erlatibo 1, oraina geroaldia 8, agintera 13, baldintza 1)
- Garibairen errefrauak (**ezan* 1 vs *egin* 1: **ezan* aoristo, *egin* orain erlatibo bat)

Arabera

xvi. menderako **ezan*-ek emankortasuna eta nagusitasuna jadanik galduak zituen.

Gipuzkera (denak salbu Otxoa Arin)

- *Miserere* (xvi.) (**ezan* 17 vs *egin* 2)
- Tolosako Bertso Iraingarriak (**ezan* 2 vs *egin* 1)Bretainako Kantua (*egin* 1)
- Ave Maria (**ezan* 1 vs *egin* 0)
- Isastiren Salvea (**ezan* 2 vs *egin* 0)
- Azpeitiko gutunak (**ezan* 5 vs *egin* 3)
- Itziarko Amaren bertsuak (**ezan* 2 vs *egin* 0)
- Lardizabalen gutuna (**ezan* 2 vs *egin* 0)
- Irazusta (xviii) (**ezan* 46 vs *egin* 10)
- Zegamako doktrina (**ezan* 31 vs *egin* 4)
- Oikiako doktrina (**ezan* 78 vs *egin* 10)
- Goierriko platika (**ezan* 19 vs *egin* 1)
- Kardaberatz (**ezan* 87 vs *egin* 1)

b) Laguntzaile sasi emankor edo bigarrenkari gisa erabiltzen dutenak

Bizkaiera

- Barrutia (**ezan* 10 vs *egin* 20): **ezan* agintera 10; *egin* aoristo mendeko 1, oraina finala 2, potentziala 1, agintera 16.³⁷

Arabera

- Lazarraga (**ezan* 30 vs *egin* 114): **ezan* agintera 8, aoristo finala 1, oraina finala 6, agintera 15; *egin* aoristo arrunta 13, mendeko aoristoa 10, aoristo finala 9, aoristo zirkunstantziala 7, oraina finala 14, geroaldia 1, potentziala 11, agintera 49.

Gipuzkera

- Otxoa Arin (**ezan* 44 vs *egin* 59): **ezan* oraina finala 14, potentziala 11, agintera 19; *egin* aoristo finala 4, oraina finala 14, potentziala 23, agintera 17, baldintza 1. Halere erran behar da aginteran *egin* baino gehiago erabiltzen duela.

c) Laguntzaile eihartu eta espresio lexikalizatueta erabiltzen dutenak

- Mikoleta (**ezan* 3 vs *egin* 31): **ezan* aoristo 1, 2 agintera; *egin* 4 aoristo, oraina erlatiboa 1, oraina finala 8, oraina geroaldia 4, potentziala 3, agintera 11. Mikoletak **ezan* laguntzaile eihartu gisa erabiltzen du, aginteran bi aldiz eta aoristoan behin: *garvi essasus* 29, *Sufriessazu* Poesiak 34, *Nic vostac contaninçean* 22. Hiruetan aditzoina erabiltzen da.
- Kapanaga (**ezan* 1 vs *egin* 175): **ezan* agintera 1; *egin* mendeko aoristoa 5, oraina erlatiboa 4, oraina finala eta konpletiboak 59, oraina zirkunstantziala 8, geroaldia 2, potentziala 12, agintera 84, baldintza 1). Kapanagak *egin* du laguntzaile nagusia. **Ezan*-en erabilpen biziki lexikalizatua egiten du: *arreçaçu* 153. Erabilpen bakar horretan aditzoina erabiltzen da.
- Amilleta (**ezan* 1 vs *egin* 10): **ezan* agintera 1; *egin* oraina erlatiboa 1, oraina finalak 7, agintera 2). Amilletak ere *egin* du laguntzaile nagusia. **ezan*-en erabilpena arras lexikalizatua egiten zaigu: *libra gaiçaçu gueure Jauna eta Jaungoicoa* 2. Erabilpen bakar horretan aditzoina erabiltzen da.

Arabera

- Albeniz (xviii.) (**ezan* 3, *egin* 14): **ezan* agintera 2, oraina finala 1; *egin* oraina finala 3, agintera 11): *Beguira zazu* 167, *admitidu zazu* 173, *barcatu dichadala neure becatuac* 168. Hiru adibideetarik biga aginteran agertzen dira. Ez da dudarik Albenizen testuan ere **ezan* emankortasunik gabeko laguntzaile gisa agertzen zaigula.

³⁷ Arrasateko antzerkiaren kasua berezia da zeren eta alde batetik aginteran baizik ez baita erabiltzen eta bestetik forma nagusia ez izanagatik, oraino emankorra baita (**ezan* 10 agintera vs *egin* 16 agintera). Gainera, inguru eta garai bereko testuetan ez dugu **ezan*-en arrastorik. Oroit Zuazok (2006) proposatzen duela Barrutiak ez zukeela Arrasate inguruko hizkeran idatzi (ikus II. 2. 1. 1.).

3.2.2. Erabiltzen ez dutenak

**Ezan* erabiltzen ez duten testuen zerrenda egitean, argi izan behar da erabilpen eza bi arrazoin nagusirengatik dukegula: (i) kasualitatez ez baita lekukotzen testua laburra izanik; (ii) hizkerak bere sistematik kanpo utzia baitu, *egin*-ekin ordezkaturik.

Egoera hala izanik, erabaki dugu **ezan* erabiltzen ez duten testuak bi taldetan banatzea. Gure ustez testua laburregia izanik trenkatzen ahal ez diren kasuak (a) taldean sartu ditugu, eta testuaren luzetasunarengatik eta *egin* laguntzailearen erabilera zabalarengatik laguntzaile aldaketa iradokitzen dutenak (b) taldean.

a) Ezin trenkatuzko kasuak

- Martin Ibañez (*egin* 1, aoristo part.)
- San Frantz. 3. ordena erregela (*egin* 1, baldintza)
- Abendañoako Pedroren lam. (*egin* 1, potentziala)
- Zumarragaren gutuna (*egin* 1, oraina finala)
- Maitasunezko *veguiacaz* (*egin* 1, aoristo arrunta)
- Mendietaren kuadroa (*egin* 1, aoristo arrunta)
- Bertso Bizkaitarrak (*egin* 2, geroaldia eta potentziala)

b) Aldaketa pairatu duketenak

- *Viva Jesus* (*egin* 21, aoristo arrunta 4, mendeko aoristo 1, oraina finala 4, potentziala 1, agintera 7, baldintza 4)
- Egiaren Kanta (*egin* 13, aoristo arrunta, aoristo mendeko 5, geroaldia 1, potentziala 1, agintera 3, baldintza 2)
- Zubia-Lezamiz (*egin* 8, potentziala 1, agintera 6, baldintza 1)
- Bulda Bizkaitarrez (*egin* 8, potentziala 8)
- Arzadun (1731)
- Urkizu (1737)

Arabera

- Betolatza (*egin* 12)³⁸
- Portal (1610) (*egin* 3)
- Gamiz (xviii) (*egin* 8)

Dudarik gabe, hauei gehitzen ahal zaizkie **ezan* arras guti eta espresio lexikalizatuetan erabiltzen duten testuak:

- Mikoleta (**ezan* 3 vs *egin* 31)
- Kapanaga (**ezan* 1 vs *egin* 175)
- Amilleta (**ezan* 1 vs *egin* 10)
- Albeniz (xviii.) (**ezan* 3, *egin* 14)

³⁸ Betolatza ere zalantza izan genezake, alde batetik corpus mugatua duelako (*egin* 12 aldiz bai-zik ez du erabiltzen), eta bestetik mende berean Lazarragak erabiltzen duelako. Bizkitartean, ez dakigu Betolatza bere herriko mintzoan idatzi zuen, luzaz kanpoan egon zenaz geroz (Kalahorran...).

4. Partizipioa + *egin*

4.1. Egituraren balioa

4.1.1. Bizkaiera

16. taula

**egin*-ekilako egituraren balioa bizkaieraz mendez mende

<i>egin</i> bizkaiera	Bataz bestekoak			
	xvi.m (29ag.)	xvi.m (ag.1)	xvii.m (272ag.)	xviii.m (27ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 6,9	-	% 4,1	-
Mendeko aoristoa	% 6,9	-	% 4,1	% 3,7
Oraina: erlatiboa	% 3,4	-	% 2,2	-
Oraina: finalak eta konpl.	-	% 100,0	% 28,7	% 29,6
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	% 2,9	-
Geroaldia	% 27,6	-	% 2,9	-
Potentziala	% 6,9	-	% 9,9	% 3,7
Agintera	% 44,8	-	% 42,3	% 59,3
Baldintza	% 3,4	-	% 2,9	% 3,7
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0	% 100,0

xv. mendez geroz, *egin*-ek biziki erabilera zabala du bizkaieraz eta **ezan*-ek baino funtzio gehiago bete ditzake. Ikusi dugun bezala, **ezan* aginteran eta aoristoan baizik ez da erabiltzen, *egin*-ek bi hauez gain, orain erlatiboa, orain finala eta konpletiboa, orain zirkunstantziala, geroaldia, potentziala eta baldintza ere adieraz ditzakeelarik. Aztergai diren hiru mendeetan, *egin* laguntzailearekilako perifrasi gehien bat erabiltzen da aginteraren adierazteko.

xvi. mendean frango erabiltzen da geroaldiaren adierazteko. Bizkitartean, erabilera hori gutituko da xvii. mendean (erabilpenen % 3a), xviii. mendean desagertua izateko. Azpimarratu behar da proportzionalki xvi. mendean guti erabiltzen dela aoristoaren balioarekin (agerraldien % 6,7a) eta are gutiago xvii. mendean (% 4,1a).

xvii eta xviii. mendeetan, aginteraz gain, *egin*-ekilako perifrasi asko erabiltzen da orainaldiko mendeko perpausetan.

4.1.2. Arabera

Araberaz ere, *egin* laguntzaileak **ezan*-ek baino erabilera zabalagoa du. **ezan* aoristoan, iraganeko mendeko perpausetan, orainaldi finaletan eta aginteran aurkitzen dugu, *egin*-ek hauez gain geroaldia, potentziala eta baldintza ere adierazten dituelarik.

17. taula

Egin-ekilako egituraren balioa araberez mendez mende

<i>Egin</i> arabera	Bataz bestekoak		
	xvi.m (126ag.)	xvii.m (2ag.)	xviii.m (23ag.)
Aoristoa (arrunta)	% 10,3	-	-
Mendeko aoristoa	% 20,6	-	-
Oraina: erlatiboa	-	-	-
Oraina: finalak	% 14,3	-	% 13,1
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	-
Geroaldia	% 0,8	-	-
Potentziala	% 8,7	-	% 4,3
Agintera	% 45,3	% 100,0	% 73,9
Baldintza	-	-	% 8,7
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0

Berriz ere, hiru mendeetan, *egin*-ekilako perifrasi aginteran da gehien erabiltzen: xvi. mendean, agerraldien % 45,3a, xvii. mendean % 100a (corpusa oso mugatua da), eta xviii. mendean % 72,7a biltzen ditu. Bestalde, xvi. mendean, frango erabiltzen da iraganeko mendeko perpausetan (agerraldien % 20,6a) eta xviii. mendean, orainaldi finaletan, potentzian, baldintzan.

4.1.3. Gipuzkera

18. taula

Egin-ekilako egituraren balioa gipuzkeraz mendez mende

<i>Egin</i> gipuzkeraz	Bataz bestekoak		
	xvi.m (2ag.)	xvii.m (7ag.)	xviii.m (89ag.)
Aoristoa (arrunta)	-	% 14,3	-
Mendeko aoristoa	-	-	% 4,5
Oraina: erlatiboa	-	-	-
Oraina: finalak	-	-	% 31,5
Oraina: zirkunstantzialak	-	-	-
Oraina: geroaldia	-	-	-
Potentziala	-	-	% 25,8
Agintera	% 100,0	% 71,4	% 37,1
Baldintza	-	% 14,3	% 1,1
OROTARA	% 100,0	% 100,0	% 100,0

Taulak erakusten digun lehen gauza da *egin* gipuzkeraz, mendebaldeko euskalkietan baino mugatuagoa dela. XVI. mendean, aginteran baizik ez da aurkitzen **ezan* aoristoan, iraganeko mendeko perpausetan, orainaldiko finaletan eta zirkunstantzialetan, eta aginteran erabiltzen delarik. XVII. mendean, berriz, bi laguntzaile iragankorrek erabilpen berak dituzte: aoristoa, agintera eta baldintza. XVIII. mendean, *egin*-ek, **ezan*-ek baino erabilera gehiago du: iraganeko mendeko perpausak, orainaldiko finalak, potentziala, agintera eta baldintza, **ezan*-ek orainaldi finala, potentziala eta agintera baizik ez dituelarik adierazten. Halere, bereizketa txiki bat egin behar dugu gure corpuseko XVIII. mendeko bost testuen artean. Deskribatu dugun egoera bat dator Otxoa Arinen testuarekin, ez aldiz Irazusta, Kardaberatz, eta Zegama eta Oikiako doktrinen datuekin, hauek ez baitute sekulan *egin* erabiltzen potentzialean.³⁹ Gehitu behar da bost testu horiek **ezan* erabiltzen dutela laguntzaile iragankor emankor bakar gisa, *egin* aginteran edota mendeko perpaus finaletan baizik ez dituelarik agerrarazten (Zegamako doktrina, Irazusta, Oikiako doktrinak bietan, eta Goierriko platika eta Kardaberatzek soilik aginteran).

Azkenik, gipuzkeraz ere *egin* laguntzailearekilako perifrasi aginteran da gehien aurkitzen: XVI. mendean agerraldien % 100a, XVII. mendean % 71,4a, eta XVIII. mendean, % 37,1a.

4.1.4. Laburbiltzeko: *egin-en erabilpenak*

Euskalki bakoitzaren azterketatik garbi gelditzen da gutienez XVIII. mendera arte bi joera desberdin ditugula *egin* laguntzailearen aldera. Bizkaiera eta arabera bat datoz *egin*-i ematen dioten lehentasunean: XVI. mendeaz geroz, bi euskalki horietan *egin*-ek, **ezan*-ek baino erabilera gehiago du, eta **edin*-ekilako perifrasiaren kide iragankor bakarra da erabilera gehienetan. Gipuzkeraren egoera nahiko desberdina da. XVI. mendean, **ezan*-ek ditu egitura iragankorraren erabilera gehienak betetzen. XVII. mendean, *egin*, **ezan*-en maila berera heltzen da,⁴⁰ eta XVIII. mendean gainditzen du Otxoa Arinen testuan. Irazusta, Oikiako eta Zegamako doktrinak, Goierriko platika eta Kardaberatzen testuetan, berriz, *egin* bigarrenkaria da. Euskara modernoaren datuei dagokienez, Yrizarrek (1991) potentziala eta subjuntibo aztertu ondoan, ondorioztatu du subjuntiboan *egin* Azpeitia eta Zegama in-

³⁹ Datu hauek ez datoz bat Bonapartek Zegaman ikusi zuenarekin. Haren datuen arabera, potentzialean *egin* baizik ez da erabiltzen Zegamako azpi euskalkian: «En el subdialecto de Cegama, no se emplean más que estos últimos [gi-dunak] en los modos potenciales y cuando el régimen indirecto entra en el terminativo ocurre lo mismo con el subjuntivo y el imperativo» (Yrizar 1991: 1094). Hiru bide ditugu gure eta haren datuen arteko batasun ezaren esplikatzeko: edo mende batez laguntzaile aldaketa gertatu zen potentzialean, edo Zegamako dotrina gisa izendatua dena ez zen arras bertako euskaran idatzia izan, edo Bonaparteren afirmazioa borobilegia da, Yrizarrek jadanik sumatu zuen bezala: «la afirmación de Bonaparte, según la cual, en la variedad de Cegama no se emplean más que estas formas vizcaínas parece demasiado rotunda —al menos para el momento presente— ya que actualmente algunos pueblos de la zona oriental de dicha variedad emplean, en el potencial, formas guipuzcoanas». (Yrizar 1991: 1101)

⁴⁰ Bizkitartean, erran behar da XVII. menderako frango gramatikalizatua zitekeela, Inzako Joan de Sendoren deklarazioan ikusten dugun bezala laguntzailearen kontrakzioa gertatu baita: *Micheto veguirayçu cer ariçaren sorguina çarela esaten badeçu erreçoçaytue* (Sarasola 1990: 242). Oroit gaitezen gisa horretako higidurak soilik posible direla perifrasi biziki gramatikalizatua delarik.

guruetan baizik ez dela erabiltzen, potentzialean Gipuzkoako eremu gehiago hunkitzen duelarik.⁴¹

Bukatzeko, azpimarratu behar da gipuzkeraren historian *egin* laguntzailearekilako perifrasi ez zaigula sekulan agertzen geroaldiaren balioarekin.⁴²

Hona, laburbildurik, *egin*-en erabilera desberdinak, euskalkiz euskalki eta mendez mende:

- a) Bizkaiera, arabera eta gipuzkeraz aurkitzen diren erabilerak:
 - Aoristo: (i) bizkaieraz xv eta xvii. mendeetan, (ii) arabera: xvi. mendean, (iii) gipuzkeraz: xvii. mendean.
 - Oraina konpletibo eta finala: (i) bizkaieraz: xvi., xvii., xviii. mendeetan, (ii) arabera: xvi eta xviii. mendeetan, (iii) gipuzkeraz aurkitzen dugu xviii. mendean.
 - Potentziala: (i) bizkaieraz: xv, xvii eta xviii. mendeetan, (ii) arabera: xvi eta xviii. mendeetan, (iii) gipuzkera: xviii. mendean.
 - Agintera: (i) bizkaiera: xv, xvii eta xviii. mendeetan, (ii) arabera: xvi, xvii eta xviii. mendeetan, (iii) Gipuzkera: xvi, xvii eta xviii. mendeetan.
 - Baldintza: (i) bizkaieraz: xv eta xvii. mendeetan, (ii) arabera: xviii. mendean, (iii) gipuzkera: xvii eta xviii. mendeetan.
- b) Bizkaieraz bai, gipuzkeraz eta araberaz trantsitiboekin ez (araberaz intransitiboekin bai aldiz):
 - Orain erlatiboa: (i) bizkaieraz: xv eta xvii. mendeetan, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkeraz: lekukotasunik ez.
 - Orain zirkunstantziala: (i) bizkaieraz: xvii. mendean, (ii) arabera: arrastorik ez, (iii) gipuzkera: lekukotasunik ez.
- c) Bizkaieraz eta Araberan bai, gipuzkeraz ez:
 - Geroaldia: (i) bizkaieraz: xv eta xvii. mendeetan, (ii) arabera: xvi. mendean, (iii) gipuzkeraz: arrastorik ez.

4.1.5. Egin-en erabilpen mugatua: egitura argumentala

Goiago (II, 3.1.5) aipatu ditugu gipuzkeraz agertzen diren **ezan*-en erabilera mugatuak, eta horiekin batera *egin*-enak ere aurkeztu ditugu. Dena berriz errepikatu

⁴¹ «Los resultados obtenidos en esta investigación confirman, en lo fundamental, la afirmación de Bonaparte referente al hecho de que el empleo —en el subjuntivo y los demás modos de este tipo— de formas verbales de estructura vizcaína no es inusual en el dialecto guipuzcoano, sobre todo en la variedad de Azpeitia. Los datos recogidos por nuestros colaboradores han permitido conocer con detalle la extensión real de este fenómeno y confirmar que, en el momento actual, sigue persistiendo en la zona occidental de la variedad de Azpeitia y en varios pueblos de la de Cegama, especialmente asimismo de su parte occidental.

Mucho más profunda es la penetración de las formas verbales del potencial de estructura vizcaína, sobre todo en la variedad de Cegama, [...] ya que actualmente algunos pueblos de la zona oriental de dicha variedad emplean, en el potencial, formas guipuzcoanas.» (Yrizar 1991: 1101).

⁴² Ezta *egin* trinkoki jokatua delarik ere (ikus *RS 34 zaran bat daguanac bi day* 'Quien hiziere un cesto hará dos').

gabe, oroitaraziko dugu gipuzkeraz *egin*-ek NNN sailaren ardura osoa duela Otxoa Arinen testuan, Goierriko platican eta Zegamako doktrinan, eta **ezan*-ekin ardura partekatua Irazusta, Oikiako dotrina eta Kardaberatzen hizkeretan. Nor-Nork sailari dagokionez, Otxoa Arinen testuan bi laguntzaileak erabiltzen dira. Bizkitartean, **ezan*-ek objektu pluralen ardura osoa du —salbuespen batez aparte— eta objektu singularrekin *egin* da nagusi (**ezan* 21 vs *egin* 36).

4.2. Zer testuk erabiltzen duen

Egin-en kasuan fiteago egiten da erabiltzen ez duten testuen zerrenda,⁴³ erabiltzen dutenena baino. xv-xvi, xvii eta xviii. mendeetako bizkaiera, arabera eta gipuzkerak erabiltzen dute, eta nahiz eta haren erabilpenak murriztagoak izan xvi. mendean, xvii eta xviii. mendeetan baino, euskalkien arteko batasun horrek erakusten du haren sortze eta gramatikalizazio prozesuak xvi. mendea baino aise lehenagokoak direla. Gainera, erran behar dugu **ezan*-en kasuan ez bezala, *egin* erabiltzen ez duten testuak biziki laburrak direla eta hortik ez dela ondorioztatzen ahal laguntzaile horren erabiltzeko ezintasuna. Beste manera batez erranik, ez dugu aurkitzen, ez Bizkaian, ez Araban, ezta Gipuzkoan ere testu luzerik non ez den batere erabiltzen. Halere, zalantza bat izan genezake Arrasateko Erreketaren testuarekin. *Egin* erabiltzen ez dutenen artean testu luzeena da eta gainera **ezan* 4 aldiz erabiltzen du (2 aldiz aginteran eta bi aldiz aoristo mendekoan). *Egin* erabiltzeko uzkurutasun hori bat etorriko litzateke hiru mende berantagoko Arrasateko hizkeraren ezaugarriekin. Gorago ikusi dugun bezala, xviii. mendean, **ezan* oraino indartsu dago Barrutiaren testuan, eta ez da erabat lehertua izan *egin*-en hedatzearen ondorioz.

IV.1-n ikusiko dugun bezala, xv. mendean *egin* apal hasten bada ere, jadanik errotua da euskalki guzi horietan eta ondoko mendeetan zabalduz joanen da eten gabe.

Bukatzeko, erran behar dugu *egin* laguntzailearekilako perifrasiak bi aldiz aurkitu dugula goi nafarrerazko bi testutan. Lehenbizikoa, Irigaraik publikatu ustez xviii. mendekoa den goi nafarrerazko katexima batean da.⁴⁴ Alabaina, behin baizik ez da erabiltzen katexima osoan, aginteran, eta datiboarekilako komuntzadurarekin: *Eracutsi eguiguzu Jessus zure sabeleco fructu bedecatua* (Salbea, 163. o). Gainerateko kasu guzietan **ezan* erabiltzen da, nor-nork, nola nor-nori-nork sailetan, *zazpigarrena niori deus ebasi eztiogula* (Amar Manamentuak 164. o), *á bada señora gure Abogada itzuli dietzaguzu zure begui misericordiazcorieq gugana* (Salbea, 163.o). Bigarrena, Iraizoz-ek argitara eman bertso elebidun

⁴³ *Egin*-ekilako perifrasiak erabiltzen ez duten testuak dira: (i) bizkaieraz: Milia Lastur, Arrasateko Erreketara, Henao-Bizkaiko elizkizunak, *Catigatu ninduçun* maitasuneko kantua, (ii) gipuzkeraz: Ave Maria, Isastiren Salvea, Itziarko Amaren bertsuak, Lardizabalen gutuna.

⁴⁴ «No hay fecha ni indicación ninguna, pero podría ser muy bien de finales del siglo xviii [...] Nada podemos decir de su origen, sino que perteneció al Padre Muniozgueren, del Convento de Carmelitas de Pamplona, de cuyos papeles lo salvó el P. L. de perdida segura, y lo encaminó a la Biblioteca de la Diputación de Guipúzcoa, donde se encuentra actualmente» (Irigoién 1961: 161).

batzuetan aurkitzen da:⁴⁵ *sácame de esta pena / erran egidazu / este corazón mío / saldua daukazu ?* (Iraizoz 1976: 74).

Bizkitartean, azpimarratu behar da ez dakigula xuxen bi testu horiek nork idatziak diren, eta are garrantzitsuago, biek biziki euskara nahasia dutela. Hona zer dioten bi edizioileek:

No es fácil identificar el dialecto. Algunas frases delatan el vascuence circumpamplonés, pero no es navarro meridional típico, a pesar de encontrarse *egun* por *gaur*, *sandua* por *saindua*, *siñestatcen* por *siñesten*, *yayo* por *sortu*; *ortci*, *alaber*, *mandamentu*, *mantenimentu*, *guenuen*, etc. En cambio *oraiñ*, *lentabico*, *lujuriazgo*, etc., despistan completamente. [...]

Este original manuscrito es muy interesante por la mezcla no acostumbrada de formas del navarro meridional con el septentrional (Irigarai 1961: 161-162)

El euskera de los versos es bastante mezclado; no es altonavarro de Beriayn, que escribió sus obras en Uterga no lejos de Legarda, ni el de Elizalde, originario de aquella zona de Navarra, ni menos aún el de Lizarraga el Elcano. Hay por una parte *erran*, *dut*, *nazela* (nazala, naizela), por otra *dezu*, *dezula*, *zera* (=zara), *ezertan* (deusetan), *gaiso* (eri=enfermo), *arkitu* (aunque también Elizalde escribe *arkitu*, contra Lizarraga y otros manuscritos de aquel tiempo que dicen *aurkitu*) (Iraizoz 1976: 73)

Dudarik gabe, bi testu horietan ez da goi nafarrera erdialdeko euskara erabiltzen, eta ezaugarri nahasketek bultzatzen gaituzte pentsaratzera trantsizio hizkerak direla, Gipuzkoa edo Arabarekin muga egiten duten herrietako hizkerak.

Bestalde, ohartarazi behar dugu, bi adibide horiek aginterazkoak eta nor-norinork sailekoak direla. Gaur egun ere Burundako euskararen ingurune mugatu horietan beretan aurkitzen dugu *egin* laguntzailearekilako perifrasiak:

Gutxienez ere Etxarrira bitarteko eremuan bizirik dago *egin* erroa. Beronen erabilera aginte erara eta datiboarekin komunztadura egiten den esapideetan dago, hala ere, mugatua. Izagirrek Altsasun jasotakoak dira ondoko hauek: *aginduyozubei katilu-gariya*; *eskauyozubei Santatriai*; *galdayóla bérái* ‘que se lo pregunté’; *auziyozu bákin*. Tankera honetakoak ziren Portalek eta Gamizek erabili zituztenak eta gaurregun bertan ere ez dira batere arrotzak Gipuzkoan barrera oso eremu zabalean (Zuazo 1994: 335).

Laburbiltzeko, partizipioa + *egin* perifrasi arabera, bizkaiera eta gipuzkeraz aurkitzen dugu frango nasaiki. Gainera, XVIII. mendean geroz nafarreraren hizkera zenbaitetara ere hedatu bide da. Alabaina, gipuzkera eta araberaren mugan diren nafarreraren hizkeretan baizik ez da agertzen eta horietan ere biziki erabilera eta ager baldintza mugatuak ditu.

⁴⁵ Bertso horiek eskuz idatziak dira 1745ean Madrilan argitaratu aritmetikako liburu bateko sar orrian. Liburuak Legardako etxe batean aurkitu zen. Liburuaren hastapenean agertzen denaren arabera, haren jabe desberdinak ere inguru horretakoak bide ziren (Legarda, Zizur, Azterain).

IV. Laguntzaile iragankorraren erabilpena eta aldaketa: *egin* vs **ezan*

1. Datuak eta hauen irakurketa

Ondoko taulen helburua da **ezan* eta *egin* laguntzaile iragankorren arteko lehia xehekiago ikustea, euskalkika, erabileren arabera eta mendez mende. Horretarako, laguntzaile iragankorren agerraldi guziak, hots **ezan* eta *egin*-enak batu ditugu eta beren erabileren arabera sailkatu, eta hortik bakoitzari dagokion zatia edo proportzioa eman:

19. taula

Laguntzaile iragankorraren erabilpena bizkaieraz

Bizkaiera	Bataz bestekoak							
	xv.m		xvi.m		xvii.m		xviii.m	
	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>
Aoristoa (arrunta)	% 75,0	% 25,0	—	—	% 8,3	% 91,7	—	—
Mendeko aoristoa	% 33,3	% 66,7	—	—	—	% 100,0	—	% 100,0
Oraina: erlatiboa	—	% 100,0	—	—	—	% 100,0	—	—
Oraina: finalak	—	—	—	% 100,0	—	% 100,0	—	% 100,0
Oraina: zirkuns.	—	—	—	—	—	% 100,0	—	—
Geroaldia	—	% 100,0	—	—	—	% 100,0	—	—
Potentziala	—	% 100,0	—	—	—	% 100,0	—	% 100,0
Agintera	% 58,1	% 41,9	—	—	% 3,4	% 96,6	% 38,5	% 61,5
Baldintza	—	% 100,0	—	—	—	% 100,0	—	—

20. taula

Laguntzaile iragankorraren erabilpena araberez

Arabera	Bataz bestekoak					
	xvi.m		xvii.m		xviii.m	
	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>
Aoristoa (arrunta)	% 38,1	% 61,9	—	—	—	—
Mendeko aoristoa	% 3,7	% 96,3	—	—	—	—
Oraina: erlatiboa	—	—	—	—	—	—
Oraina: finalak	% 25,0	% 75,0	—	—	% 25,0	% 75,0
Oraina: zirkunstanzialak	—	—	—	—	—	—
Geroaldia	—	% 100,0	—	—	—	—
Potentziala	—	% 100,0	—	—	—	% 100,0
Agintera	% 20,8	% 79,2	—	% 100,0	% 10,5	% 89,5
Baldintza	—	—	—	—	—	—

21. taula
Laguntzaile iragankorraren erabilpena gipuzkeraz

Gipuzkera	Bataz bestekoak					
	xvi.m		xvii.m		xviii.m	
	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>	<i>*ezan</i>	<i>egin</i>
Aoristoa (arrunta)	% 100,0	—	% 50,0	% 50,0	—	—
Aoristo finala / konpl.	% 100,0	—	—	—	% 55,6	% 44,4
Oraina: erlatiboa	—	—	—	—	—	—
Oraina: finalak	% 100,0	—	—	—	% 79,3	% 20,7
Oraina: zirkunstantzialak	% 100,0	—	—	—	% 100,0	—
Geroaldia	—	—	—	—	—	—
Potentziala	—	—	—	—	% 74,8	% 25,2
Agintera	% 80,0	% 20,0	% 70,6	% 29,4	% 79,0	% 21,0
Baldintza	—	—	% 50,0	% 50,0	—	% 100,0

Taula horiek erakusten digute laguntzaile ordezkatzeara nola gerta zitekeen xvi eta xviii. mendeen artean. Berehala erran behar dugu maila desberdinak ditugula euskalki batetik bestera, horrek bultzatzen baikaitu kronologia desberdinen ikustera.

Lehenik, bizkaieraz, xv. mendean **ezan*-ek *egin*-en aldera duen nagusitasuna argia da, aoristoan (**ezan* % 75 vs *egin* % 25), eta aginteran (**ezan* % 58,1 vs *egin* % 41,9). Mendeko perpausetako aoristoan (**ezan* % 33,3 vs *egin* % 66,7) *egin* da nagusi eta orain erlatiboan, orain finalean, geroaldian, potentzialean eta baldintzan hura baizik ez da erabiltzen. xvii. menderako, **ezan*-en ordezkatzeara franko aitzinatua da: bi inguruntan baizik ez dugu aurkitzen, aoristo arruntean, eta aginteran, bi horietan ere *egin* nagusi izanik (**ezan* % 8,3 vs *egin* % 91,7; **ezan* % 3,4 vs *egin* % 96,6, hurrenez hurren). Gainerateko erabilera guziak, *egin*-ekin baizik ez dira agertzen: aoristoa mendeko perpausetan, orain erlatiboa, orain finala, orain zirkunstantziala, geroaldia, potentziala eta baldintza. xviii. mendean, **ezan* aginteran baizik ez dugu aurkitzen Barrutiaren testuan, berriz ere, *egin* baino aise gutiago erabilirik (**ezan* % 38,5 vs *egin* % 61,5). Ez dezagun ahantz bizkaieraren hizkera batetik bestera desberdintasunak daudela, Urkizu (1737) eta Arzadunek (1731) ez baitute behin ere **ezan* erabiltzen.

Bigarrenik, arabera xv. menderako aldaketa jadanik gertatua da. Gorago erran dugun bezala, Betolatza eta Landucciok ez dute **ezan*-en agerraldirik, eta Lazarragaren testuan *egin* nagusi da aoristo arruntean (*egin* % 61,9 vs **ezan* % 38,1), aoristo erlatiboan (*egin* % 96,3 vs **ezan* % 3,7), orain finalean (*egin* % 25 vs **ezan* % 75), eta aginteran (*egin* % 79,2 vs **ezan* 20,8). Gainera, geroaldia eta potentziala *egin*-en bidez baizik ez ditezke adieraz. xvii. mendeko corpus mugatuko bi erabilpen iragankorrak *egin*-ekin egiten dira, biak aginteran. xviii. mendean, *egin*-ek bere nagusitasuna mantentzen du orain finalean *egin* % 75 vs **ezan* % 25, eta aginteran (*egin* % 89,5 vs **ezan* % 10,5). Azkenik, mende horretan ere, potentziala *egin*-en bidez baizik ez da adierazten.

Gipuzkeraz beste joera bat marrazten da. xvi. mendean, **ezan* laguntzaile iragankor bakarra da aoristoan, mendeko aoristoan, orain finalean, orain zirkunstantzialean. Aginteran, *egin* agertzen zaigu baina **ezan* baino aise gutiago erabilirik (**ezan* % 80

vs *egin* % 20). xvii. mendean, *egin* hasten da hedatzen, nahiz eta **ezan*-ek oraino garrantzi handia duen sisteman: aoristo arruntean eta baldintzan biak berdin dira agerraldien % 50na biltzen baitute. Aginteran, berriz, **ezan* da nagusi: **ezan* % 70,6 vs *egin* % 29,4. Azkenik, xviii. mendean joera desberdinak ditugu testuen arabera. Datu orokorrak aintzat harturik, ikusten dugu testu guzietan **ezan* dela gehien erabiltzen dena, salbu Otxoa Arinen doktrinan: Irazusta **ezan* 46 vs *egin* 10, Zegamako doktrina **ezan* 31 vs *egin* 8, Goierriko platika **ezan* 19 vs *egin* 1, Oikiako dotrina **ezan* 78 vs *egin* 10, Kardaberatz **ezan* 87 vs *egin* 1 vs Otxoa Arin **ezan* 44 vs *egin* 59 (ikus eranskineko 10. taula). Bizkitartean, erabilerak banaka harturik, ikusten dugu oraina finaletan eta aginteran **ezan* dela nagusi testu guzietan, Otxoa Arinen doktrina barne. Gainerateko erabilera guzietan (iraganeko mendeko perpausak, potentziala eta baldintza) Otxoa Arinek *egin* du gehien erabiltzen, eta Zegama eta Oikiako doktrinak, Goierriko platika, Irazusta eta Kardaberatz-ek **ezan* (potentziala, iraganeko mendeko perpausak, orain zirkunstantziala). Gehitu behar dugu **ezan* nagusiki erabiltzen duten horiek *egin* bi kontestutan baizik ez dutela baliatzen, hauetan ere **ezan* nagusi izanik: orain konpletibo / finaletan, eta aginteran.

2. Orokorkiagi

Gorago erran dugun bezala (III.3.2), badirudi euskalki guzietan aurkitzen dugun [aditzoina + **ezan*] egitura Mitxelenak (1981) proposatu Euskara Batu Zahararen garaikoa dela, eta handik aitzina euskalkiek garapen desberdinak pairarazi zizkiotela, batzuek laguntzaile bakartzat mantenduz (ekialdeko euskalkiak),⁴⁶ beste batzuek [partizipio + *egin*] gisako egitura bat sortuz eta emeki-emeki haren orde z hedatuz.

Garapen luze horretan ikusi dugu gure lehenbiziko lekukotasunetarako *egin*-ekilako perifrasiaren erabilpena franko hedatua zela⁴⁷ Bizkaiko, Arabako eta Gipuzkoako eremuetan, alabaina, maila desberdinetan, horrek bultzatzen baikaitu mailakatzeko kronologiko eta geografiko desberdinen proposatzera, haren hedatze eta **ezan*-en desagertze prozesuetan.

Bi joera, bi multzo bereizi behar dira: (i) bizkaiera eta arabera, (ii) gipuzkera. Bizkaiera eta araberaren lekukotasunek erakusten digute, xv eta xvi. mendeetan, **ezan* laguntzaileak *egin*-ek baino aise funtzio gutiago har ditzakeela. Bi eremu horietan, aoristoan —perpau nagusian ala mendekoan— orainaldiko perpau finaletan, eta aginteran baizik ez da agertzen. Aoristoa desagertu delarik, **ezan*-en agertzeko aukerak gehiago mugatu dira: xviii. mendean aginteran baizik ez dugu aurkitzen bizkaieraz, eta aginteran eta oraina finaletan araberaz. Ohartarazi behar dugu, xv. mendeko bizkaierazko testuetan, **ezan* laguntzaileak har ditzakeen balio guti horietan *egin* baino gehiago erabiltzen dela, hauetan beretan *egin* nagusi delarik Lazarragaren testuan. Nahiz eta konparaketa hertsu baten burutzeko araberaren xv. mendeko eta bizkaieraren xvi. mendeko testu luzeak behar genituzkeen datu horrek *egin* laguntzailearen hedatzearen nondik norakoaren berri ematen digu.

⁴⁶ Lan honetan ez dugu aipatzen ekialdeko euskalkiek baliatzen duten [aditzoina + **iro*] perifrasi. Beherago errepikatuko dugun bezala, perifrasi horren erabilera [partizipioa + *egin*] egiturarena baino aise mugatuagoa da.

⁴⁷ Halaber, haren egituraren gramatikalizazioa aitzinatua zen, beherago (V) ikusiko dugun bezala.

Izan ere, iduri luke hiru ingurune horiek (aoristoa, orainaldiko perpaus konpletibo/finalak, eta agintera) kontserbatzaileenak izan direla eta *egin* azkenik hedatu dutenak. Hauez gain, testu zaharrenetan, Bizkaiko eta Arabako hizkerek *egin* oraina erlatibo, orain konpletibo eta finala, orain zirkunstantziala, (hots orainaldiko mendeko erabilpen guziak), geroaldia, potentziala, eta baldintzan⁴⁸ erabiltzen dute, erran nahi baita, **ezan* erabil litekeen eta ezin erabil litekeen inguruneetan. Beste manera batez erranik, jadanik xv-xvi. mendeetan, *egin*-ek **edin*-en erabilpen berak ditu bizkaiera eta araberez, edo haren kide iragankor perfektua da.

Gipuzkera bat dator hedatze horrekin, nahiz eta beranduago gertatu den. xvi. mendean **ezan* da nagusi euskalki horretan, eta xvii. mendean *egin* hasten da agertzen aoristo, agintera eta baldintzaren eremuetan. Gorago ikusi dugun bezala, xviii. mendean garapen desberdinak ditugu gipuzkeraren hizkera desberdinetan. *Egin* gehien hedatua duen autorearen testua hartzen badugu (Otxoa Arinena) ikusten dugu *egin*-ek **ezan*-en erabilera berak dituela gehi biga: iraganeko mendeko perpausak eta baldintza. Beste manera batez erranik, Otxoa Arinen testuan **ezan* mantendu da orainaldiko mendeko konpletibo eta finala, eta aginteran hain zuzen ere, bizkaieraz eta araberez bezala. Hauez gain Otxoa Arinek potentzialean ere erabiltzen du. Gainerateko gipuzkerazko testuetan, **ezan* nagusi da denetan eta *egin* bi kontestutan baizik ez dugu aurkitzen: oraina konpletibo eta finaletan, eta aginteran, hain justu bizkaieraz, araberez eta Otxoa Arinen testuan **ezan* mantendu den inguruneetan. Momentuz ez dugu azalpen egokirik aurkitu datu bitxi eta kontragarri horren esplikatzeko.

Halere, nahiz eta joera orokorrak eta ingurune kontserbatzaileak ikus litekeen, gure testuak laburregi eta bereziki berantiarregiak dira garapena urratsez urrats deskribatu ahal izateko, eta egitura berria nola sor eta hortik nola heda zitekeen ikusteko (hortaz ikus V). Gorago erran dugun bezala, xvi. menderako [partizipio + *egin*] egitura jadanik ontsa finkatua zen –bizkaieraz eta araberez, gutienez–.

Bukatu nahi genuke erranez ez dugula dudarik xv-xvi. mendeetan soilik [partizipioa + *egin*] egituraren bidez adieraziak diren balio guziak egun batez [aditzoina + **ezan*] gisa adierazi zirela mendebaldeko euskalkietan (ikus erdialdeko eta ekialdeko lekukotasunak).

3. Hedatze geografikoa

Azterketa luze horren ondotik, proposatzen dugu *egin*-ekilako perifrasiya mendebaldean sortu eta ekialdera hedatu zela, edo [aditzoina + **ezan*] egituraren ordezkaztea mendebaldetik ekialdera hedatu zela.⁴⁹ Maila desberdinak ikusten ditugu heda-

⁴⁸ Noiz arte iraun du gisa horretako baldintzak? Gamizek perifrasi zaharra baizik ez du erabiltzen horretarako: *albanei ni orr* egon 516; *videa ezpadaigu galdu | guero itsulceco atzera* 516; *Ifinbazadiz seria | gucia da ihundu* 514; *Ezpazaiste bigundu | galduric nago* 514.

⁴⁹ Gure hipotesia bat dator Lakarrak (1996) bizkaieraz gertatu **ezan* laguntzailearen galerari buruz proposatzen duenarekin: «Testuen kokapen seguru edo gutxi-gora beherakoa kontuan izanik, iduritzen zait galera hegoaldeko ifarrerantz eta ekialderantz heda zitekeela: hara nola gutxitzen diren agerraldiak Kapanaga eta Durangaldeko ondorengoan eta, bereziki, RS eta Mikoletaren artean. Hipotesi honen alde, erdialdeko zat dugun BB-k ez du agerraldi bakar bat, eta batez ere, luzeago, zaharrago eta beste ezaugarri batzutan arkaiko gisa agertzen zaizkigun hegoaldeko VJ eta EK-ek ere ez, galera hortik abiatuaren seinale, ene ustez» (Lakarra 1996: 185).

tze horretan. Lehenik, nabarmena da arabera eta bizkaiera, eta gipuzkeraren arteko desberdintasuna, azken horrek *egin*-ekilako egitura XVIII. mendetik goiti baizik ez duelako azkarki hedatzen. Gipuzkoaren muga politikoa zedarrri gisa ikusenez [aditzoina + **ezan*] egituraren mantentzean XVIII. mendean. Muga horretatik ezker direnek **ezan* arrunt utzia dute; muga eskuin dutenek, berriz, oraindik bizirik daukate. Bestalde, bizkaieraren beraren barnean ere, [partizipioa + *egin*] perifrasi goizik heda zitezkeen —xv mendea aitzin— mendebaldeko hizkeretara, eta berantago ekialdekoetara (XVIII. m.) (ikus Arrasateko Erreketa, Barrutia). Ekialdeko bizkaieraren datuak bat datoz Otxoa Arin Goierriko idazlearen datuekin, Goierriko gipuzkeraz ere al daketa XVIII. mendean baizik ez baitzitezkeen gerta.

Mendebaldetik ekialderako hedatzearen hirugarren maila gipuzkeraren barnean dugu. Izan ere, gipuzkera mendebaldeko hizkeretik eta kasu honetan Ordiziako euskarak (Otxoa Arin) *egin* laguntzailearekilako egitura azkarki hedatua du, ekialdean, erran nahi baita, Hernialdean (Irazusta), Oikian (Oikiako doktrina)⁵⁰ eta Hernialdean (Kardaberatz) **ezan* oraino nagusi delarik ingurune guzietan. Hots, zenbat eta ipar ekialderago joan, orduan eta *egin*-ekilako perifrasi gutiago agertu. Bizkitartean, oraino esplikatzeko da Goierri gertatzen den batasun falta Otxoa Arin (*egin* nagusi) eta Zegamako doktrinaren artean (**ezan* nagusi).⁵¹ Jadanik erran dugu Zegamako euskararen datuak esplika litezkeela Burundarekin eta euskara nafartarrarekin duen hurbiltasunaren bidez, bertan **ezan* baita nagusi (ikus Inza 1922, Zuazo 1994).

Azkenik, proposatzen dugun hedatzea bat dator gorago eman dugun partizipioaren hedatzearen eszenarioarekin (II.3.2.). Dena den, batasun hori arras espero izateko zen, partizipioak aditzoina perifrasi berriaren analogiaz ordezkatu zuelako hipotesia asumitzen genuenaz geroz.

V. Proposamen berria perifrasi historiarako

1. Partizipioa + *egin* perifrasi

Datuek erakusten diguten bezala, gure testu zaharrenez geroz [partizipioa + *egin*] perifrasi dugu mendebalde eta erdialdeko euskalkietan. Lekukotasun zaharrenean datuak aitzinagoko egoeren salutaritzat hartzen ditugu, eta horrek bultzatzen gaitu pentsatzera egitura partizipioan oinarriturik sortu zela, eta ez orain arte uste izan den bezala aditsoinean oinarriturik.

Haren gramatikalizazio prozesua aztertu aitzin, erran behar dugu gure lehenbiziko testuetarako biziki gramatikalizatua dela, bizkitartean, **edin* eta **ezan* laguntzaileekin egiten diren perifrasiak baino aise gutiago. Hainbat hizkuntzalarik azpimarratu duten bezala (Heine 1993, Anderson 2005), perifrasi baten gramatikalizazio prozesuaren ondorioz laguntzaile gisa erabiltzen den aditza ez da gehiago agertzen aditz beregain

⁵⁰ Azpimarratu nahi dugu Oikiako doktrinaren datua biziki interesgarria iduritzen zaigula, Larra-mendirengatik urrun baita.

⁵¹ Goierriko Platikak ere Otxoa Arinen alderantzizko joera erakusten du. Bizkitartean, gorago ikusi dugun bezala (II.3.2.), testu horrek arazo filologiko larria ekartzen digu, eta orduan, testuaren jatorria argitzen ez zaigun bitartean, nahiago dugu bazterrean utzi.

gisa —edo trinkoki jokaturik— eta haren forma ez-finituak ere galtzen dira. Hori da hain zuzen **edin* eta **ezan* aditzek erakusten diguten egoera. Ez dugu haien forma ez-finituen arrastorik, eta biziki urriki agertzen zaizkigu aditz trinko gisa: (i) **edin*-en ahurtara bat adibide dugu⁵² eta **ezan*-en bat baizik ez.⁵³ *Egin* aditzari dagokionez, gaur egun oraino trinkoki erabiltzen da, eta haren forma ez-finituak ere ezagutzen ditugu, horrek erakusten baitu **ezan* eta **edin* laguntzaileekilako egiturak baino gu-tiago gramatikalizatua dela.

Bestalde, partizipioa + *egin* egitura beste biak baino berriagoa da. Lehenbiziko argumentua partizipioaren eratorpenak eskaintzen digu. Partizipioa aditzoinetik eratorria da, aditzoinari partizipio atzizkiak gehiturik (*-i*, *-tu*). Gure ustez, horrek erakusten du partizipioa aditzoina baino berriagoa dela, eta hortik partizipioa aditz nagusi gisa duen perifrasi, aditzoina aditz nagusi gisa duena baino berriagoa dela. Bigarren argumentua, sintaktikoa da. Euskara historikoan aditzoina / partizipioa + **edin* / **ezan* egiturak ez dira sekulan agertzen orainaldiko perpaus nagusietan.⁵⁴ Ezaguna da hizkuntza baten aditz sistema aldatzen delarik egitura zaharrak erabilera bigarrenkarietara buruz bultzatzen direla —mendeko perpausak adibidez—, berriagoak perpaus asertiboetan agertzen direlarik (Bybee 2002). *Egin* perpaus nagusietan agertzeak erakutsi lezake haren berritasuna beste bi perifrasi-aldere.⁵⁵ Azkenik, perifrasi horrek euskalkietan duen banaketak haren berritasunaren alde egiten du. Erran bezala, mendebaldean eta erdialdean baizik ez da aurkitzen, horrek bultzatzen baikaitu pentsatzera Mitxelenak (1981) proposatu Euskara Batu Zaharraren ondotik sortu zela. Erran behar da Lakarrak (1996) proposatzen duela Euskara Batu Zaharretik heldu perifrasi dela, hautu desberdinek eragin baitute mendebaldean *egin* eta ekialdean **ezan* atxikitzea. Honen egoera konparatzen du laguntzaile hirupertsonalen kasuarekin: mendebaldean *eutsi* da nagusi eta erdialdean *-i*- baina han-hemenka **eradun* laguntzailearen arrastoak ditugu (Otxoa Arin, Lazarraga); ekialdean berriz, **eradun* da nagusi baina *-i*- laguntzailearen arrastoak ere badira.

Bizkitartean, partizipioa + *egin* perifrasiaren eta laguntzaile hirupertsonalen egoerak ez zaizkigu arras konparagarriak iduritzen. Alde batetik, [partizipioa + *egin*] bizkaieraz, araberez eta gipuzkeraren hizkera batzuetan baizik ez dugu aurkitzen, ekialdean ez delarik sekulan lekukotzen. Bestetik, gipuzkeraz berant hedatzen da. Dudarik gabe, kronologiak xorroxtu behar ditugu. Baliteke perifrasi hori ez dela Mitxelenaren Euskara Batu Zaharrekoa, baizik eta berantagoko «mendebaldeko Euskara Batu Zaharrekoa»⁵⁶ (cf. Lakarra & Urgell 2008).

⁵² Besteak beste, *Viva Jesus* testuan (xvii.m): *yru personaetarc cein zidin guizon ? 5*

⁵³ *Eguin ezazu çerbaít Nagusi andiarequin*, estezala anbat esqu, *egun oro eguiten deu discretu berriac* ('ez dezala izan hainbeste eskubide, eskusartze...') (*Contr.* 263)

⁵⁴ Mendeko perpausetan ditugu beti, salbu potentzialean. Bizkitartean, azken honen kasua piska bat desberdina izanik beste lan batean aipatuko dugu.

⁵⁵ Perpaus nagusietan agertzen zaigu geroaldiaren adierazteko. Bizkitartean, geroaldiaren balioa potentzialetik eratorria baldin bada (oroit forma bera dugula bi balioendako), argumentu honek ez digu balioa, potentziazko perifrasiak aparte tratatu behar baitira.

⁵⁶ Euskara Batu Zaharretik gertatu banaketa bitarraren adar bat (mendebalde vs ekialde).

2. Perifrasiaren gramatikalizazioa

Perifrasi horren sortze eta gramatikalizazio prozesuei dagokienez, uste dugu egitura biperpausdun gisa sortu zela, partizipioak (1), edo partizipioa buru duen perpaus osagarri ez-finituak (2) *egin* aditz nagusiaren osagarri funtzioa betetzen zutelarik:

- (1) Jonek [jan] [zegian]
 Subj. osag. aditza
- (2) Jonek [[zakurra] ikusi] [zegian]
 Subj. perpaus osagarria aditza

Berantago, egitura perpaus bakardun gisa berranalisa zitekeen, partizipioa perifrasi aditz nagusi gisa berranalizatuz eta *egin* horren laguntzaile gisa (3). Prozesu horrek argumentu egituraren berrantolaketa ekar zezakeen, handik aitzina, perpaus osagarri partizipioaren osagarria zena, perifrasi osoaren osagarri bilaka baitzitekeen (4):

- (3) Jonek [jan] [zegian] > Jonek [jan zegian]
 Subj. osag. aditza Subj. aditz perifrastikoa
- (4) Jonek [[zakurra] ikusi] [zegian] > Jonek zakurra [ikusi zegian]
 Subj. perpaus osag. aditza subj. osag. aditz perifrastikoa

3. Fokoaren hipotesia

Uste dugu mendebaldeko euskaran [aditzoina + **edin*] egitura iragangaitzaren kide iragankor gisa agertzen zaigun partizipioa + *egin* perifrasi *focus* egitura gisa sortu zela. Hastapen batean, egitura horren bitartez, aditzaren galdegaitasuna markatuko zen, eta kontestu hauetan, [aditzoina + **ezan*] perifrasi ordezkaturko zuen:

**Jaungoikoak mundua KREATU zegian* (egitura markatua)
 vs *Jaungoikoak mundua krea zezan* (egitura ez markatua)

Denborarekin, egitura horren erabilera heda zitekeen eta haren jatorrizko esanahi markatua higa. Azkenean, egitura ez-markatu gisa berranalizatuz, [aditzoina + **ezan*] perifrasiaren pareko bilaka zitekeen eta emeki-emeki haren lekua har zezakeen:

Jaungoikoak mundua kreatu zegian (egitura ez-markatua)
 = *Jaungoikoak mundua krea zezan* (egitura ez-markatua)

Bi argumentu nagusi ditugu hipotesi horren alde. Lehenik, uste dugu esplikatuz behar dela zergatik bigarren egitura iragankor bat sortu zen. Bigarren egitura bat egitura zaharrenaren sinonimo hertsia gisa agertu zela pentsatzea hizkuntzaren ekonomiaren kontra doa. Bigarrenik, biziki gauza arrunta da munduko hizkuntzetan *egin* aditza erabiltzea aditzaren galdegaitasunaren adierazteko (Creissels 2006: 114). Gaur egungo ingelesean aurkitzen dugu, eta iduri luke Wolofaren historian ere antzeko garapena gertatu zela (Nouguier 2002).⁵⁷

⁵⁷ «Etant donné la position des marques de conjugaison par rapport au prédicat, il est possible de supposer qu'une forme qui reste à identifier est issue des marques de l'Emphatique du verbe qui a pu former un prédicat complexe à une certaine époque et conserver la position des éléments: V1 marques

John went to the market (egitura ez-markatua)
vs *John did GO to the market* (egitura fokalizatua)

Funtsean, hori bera atzematen dugu bizkaiera modernoan, zeinetan *egin* partizipioa agertzen den partizipioa eta laguntzailearen artean:

Peiok etxea saldu dio anaiari (egitura ez-markatua)
vs *Peiok etxea SALDU egin dio anaiari* (egitura fokalizatua)

Gure proposamena kontuan harturik, erran nahi luke bizkaiera modernoak aditzaren galdegaitasunaren markatzeko egitura bat sortu duela garai urrun batean erabili zuen estrategia berriz baliaturik. Erran behar dugu momentuz zaila egiten zaigula bi egitura *fokal*-en arteko lotura kronologiko zuzen baten ikustea, edo bigarrena lehena desagertu bezain laster agertu zela erratea, gaur egun bizkaierak erabiltzen duen egitura aski berria bide delako.⁵⁸ Dena den hau ere guziz aztertzea da oraino.

VI. Ondorioak

Ikerketa hori euskarazko aditz multzoaren garapen historikoari buruz burutzen ari naizen tesi doktoralaren zatiño bat baizik ez da. Gai horrekin hasi nintzelarik, behala ohartu nintzen bi gauzez: lehenik, euskal aditza frango ikertua izan dela, bai sinkronikoki baita diakronikoki ere, baina ikerle gehienek aditz trinkoen morfologia aberatsak liluraturik, perifrasiak biziki azaletik aipatzen dituztela. Alta, gorago erran dugun bezala, gure testu zaharrenez geroz, perifrasiak aditz sistemaren forma garrantzitsuenak dira, haren bihotzean kokatzen baitira. Beraz, egoera horretaz jabeturik, erabaki nuen perifrasiaren aztertzeari lotzea, eta orduan ohartu nintzen bigarren gauza garrantzitsuaz: perifrasi guziak ez direla garai berekoak eta denek ez dituztela pairatu gramatikalizazio eta garapen berak.

Aitzineko lan batean (Mounole 2006), sistemako perifrasi garrantzitsuenak aztertu ditugu eta proposatu dugu hauen artean [aditzoina / partizipioa **edin*, **ezan*, *egin*] perifrasi zaharrena bide dela, eta hura eta trinkoak aitzineko garai zaharretako aditz sistemaren arrasto bakarrak direla. Ondorioztatu dugu, gaur egun aditz sistemaren forma nagusiak diren [partizipioa + *izan* / **edun*] eta [aditz izena inesiboan (-*ten*, -*tzen*) + *izan* / **edun*] perifrasiak berriak direla.

de conjugaison de V2. Contrairement à Robert qui pose que comme pour les autres conjugaisons en *d* le verbe à identifier sous ces formes est identique, nous préférons poser que l'Emphatique du verbe a pu à l'origine être composé du verbe *def* 'faire', qui de part sa valeur sémantique permet d'expliquer les fonctions d'emphase de cette conjugaison, même si synchroniquement un tel découpage n'est pas possible» (Nouguier 2002: 41).

⁵⁸ Garai zaharrenetan lau testutan baizik ez dugu aurkitzen *egin*-ekin sortzen den egitura analitikoa: Betolatza (1596), *Viva Jesus, Egiaren Kanta* (1650), Mikoleta (1653). (Betolatza perpaus ez-finituetan ezeztapenean *bigarrena juramenturik egin ez eitea, bostgarrena inor hil ez eitea, Seigarrena luxuriazko pekatuetan jausi ez eitea...*, *Viva Jesus*-ek aintz erabiltzen du perpaus finitu eta ez finituetan, baiezko eta ezezkako kontestuetan: *oherean jaiguieyten garenean* 3, *yteundu eyten deuzut* 4, *sinistu eiten dot* 8, *bostgarrenac [aguinetan dau] inoc inoz ez hileiten* 12, Egiaren Kantak (1650), perpaus ez-finituetan, ezezkako eta baiezko kontestuetan: *cegaiti eugui daben humildadea / mercedu ez eitico ango placea* 21-22, *Mutil picarroac janci eitico* 114, *Francisay paguea eguin eitico* 114, Mikoletak (1753) behin baizik ez du erabiltzen, baiezko perpaus finitu batean: *escuetan emon eytendeusat* 28.

Lan honetan, perifrasi zaharrenaren azterketa burutu nahi izan dugu euskalkiz euskalki dituen aldaerak eta desberdintasunak ardatz harturik, haren garapena hobeki ulertzeko asmoz. Mendebalde eta erdialdeko testuen azterketarekin hasi gara hauek baitira aldaketa ekarri dutena. Erran bezala, aditzoinaz gain, partizipioa erabiltzen dute, eta **ezan* laguntzaile iragankorraz gain, *egin*. Testuen azterketa sistematikoa berriz ere sorpresa eta erakaskintza handikoa izan da. Ikusi dugun bezala, partizipioaren hedatzea ez da nolana hizka gertatu laguntzaile bakoitzak garapen desberdin bat pairatu duelako. Mendebaldean *egin*-ek partizipioa baizik ez du erabiltzen eta hortik ondorioztatu dugu [partizipioa + *egin*] gisa sor zitezkeela. **ezan*-ek berriz, ez du partizipioaren hedatzerik pairatu, aldaketa oro gertatu aitzin desagertu baita. Azkenean erran genezake **edin*-ek baizik ez duela partizipioaren hedatzea ezagutu mendebaldeko testuetan (Araba eta Bizkaia).

Bukatzeko, azterketa hori ondorio handikoa da gure perifrasi zaharrenaren ezagutza eta kronologiarako. Perifrasi hau, guregana heldu diren formen artean zaharrena da, bizkitartean, garai modernoetan aldaketa eta berrantolaketa handiak pairatu ditu mendebalde eta erdialdeko euskalkietan. [Aditzoina + **edin*, **ezan*] formak Mitxelena (1981) Euskara Batu Zaharrekoak bide dira, ez aldiz [partizipioa + *egin*] ezta partizipioaren erabilera **edin* laguntzailearekin ere. [Partizipioa + *egin*] perifrasi, euskalkien lehenbiziko banaketaren ondotik sor zitezkeen, eta haren hedatzea [aditzoina + **ezan*] perifrasiaren ordez, berant gerta zitezkeen, gure lanaren IV. zatian ikusi dugun bezala. Horren harira, oroitarazi nahi dugu askotan irakurtzen den ez bezala, menbalde eta erdialdeko euskalkietan ez dela laguntzaile ordezkatzea gertatu baizik eta perifrasi ordezkatzea, [aditzoina + **ezan*] perifrasiaren ordez [partizipioa + *egin*] perifrasi bere osotasunean hedatu baita.

Ondoko hilabeteetan, perifrasi horrek ekialdean izan duen garapena aztertuko dugu eta lan honi uztartuko. Badakigu han perifrasiak ez duela aldaketarik ezagutu bere egiturari dagokionez: partizipioa ez zaio hedatu, eta ez du laguntzaile aldaketarik pairatu. Hots, mendebaldean baino arkaizanteagoa da. Halere, [aditzoina + **iro*] gisako perifrasi bat badu testu zaharrenetan potentziala eta geroaldiaren balioekin, heldu diren asteetan testuz testu aztertuko baitugu.

VII. Laburdurak eta bibliografia

TAV: Textos Arcaicos Vascos, ikus Mitxelena [1964] 1990.

Contr.: «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», ikus Sarasola [1983] 1990.

ETZ: Euskal Testu Zaharrak, ikus Satrustegi 1987.

Agud, M. & Mitxelena, K. [1958], 1998, *Dictionarium linguae cantabricae (1562)*, in Knörr & Zuazo (arg.), 201-334.

Akesolo, L., 1982, «Amaseigarren mendeko euskerazko *Miserere* bat», *Karmel* 166, 37-47.

Aldai, G., 1999, «Hegoaldeko Goinafarrera zaharra: aditz laguntzaileekiko ezaugarri zenbait», *FLV* 31, 263-274.

Altuna, F., 1995, «*Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren arabera*zko eskuizkribua (1778)», *ASJU* 39: 1, 83-132.

—, 1998, «Garcia de Albeniz araiarraren eskuizkribua», in Knörr & Zuazo (arg.), 107-123.

- Arejita, A. & Alberdi, M., 1985, «Amiletaren dotrina (xvii. mendea)», *Euskeraren Iker-Atalak* 3, 7-68.
- Arriolabengoa, J., 1996, «Erdi Aroko Kanta ezezagunak Iburgüen-Cachopin kronikan (1570-1620)», *ASJU* 30: 71-98.
- Azkue, R. M., 1925-27, *Morfología vasca*, *Euskera* 4-6.
- , 1932, *Verbo guipuzkoano: apéndice de la Morfología vasca*, Bilbo: Editorial Vasca.
- , 1935, «Evolución de la lengua vasca», *Euskera* 16, 1-2, 57-120.
- Berriain, J., de, 1621, *Tratado de como se ha de oyr missa: escrito en romance, y bascuence, lenguages de este Obispado de Pamplona*, Iruñea.
- Bonaparte, L. L., 1869, *Le verbe basque en tableaux accompagné de notes grammaticales, selon les huit dialectes de l'euskara...*, Londres: Strangeways & Walden.
- Bybee, J., 2002, «Main clauses are innovative, subordinate clauses are conservative: Consequences for the nature of constructions», *Complex sentences in grammar and discourse: Essays in honor of Sandra A. Thompson*, J. Bybee, M. Noonan (arg.), J. Benjamins, 1-17.
- Creissels, D., 2006, *Syntaxe générale: une introduction typologique*, Paris: Lavoisier.
- Etxaide, J., 1984, «(-e)za aditzerroa datiboko aditz-jokoetan autoreetan zehar», *Euskera* 39, 601-730.
- Goikoetxea, J., 1998, «Olerkiak», in Knörr & Zuazo (arg.), 511-516.
- Gómez, R., 1991, «Erronkarierazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa, in Lakarra (arg.), 375-426.
- Inza, D., 1922, «Burunda'ko euskalkia», *Euskera* III-3, 3-42.
- Iraizoz, P., de, 1976, «Versos euskéricos del siglo xviii», *FLV* 8, 65-75.
- Irazusta, 1739, *Doctrina Christiana eginzuana erdaraz: Aita Gaspar Astete Jesuitac. Ipinidu eusqueraz D. Juan de Irazuzta, Erretore Hernanialdecoac...*
- Irigarai, A., 1961, «Catecismo manuscrito en euskara alto navarro», *Euskera* 6, 161-179.
- Irigoién, A., 1978, «Canción antigua de amor vizcaína», *FLV* 30, 453-459.
- Kapanaga, M. Otxoa de, 1656: *Exposición breve de la doctrina christiana compuesta por el P. M. Geronimo de Ripalda de la compañía de Jesus*.
- Kardaberaz, A., 1744, *Cristavaren bicitza* (B. Hildagoren edizioa).
- Knörr, H. & K. Zuazo (arg.), 1998, *Araberaren lekukoak*, Gasteiz: Euskal Azterlan Bilduma.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au xvième siècle*. Bordeaux: Delmas.
- , 1999, *Vasconiana Iker* 11. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, J., 1983, «Acto para la Nochebuena, Texto y traducción», in ZZEE, *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz, 75-126.
- , 1984, «Bertso Bizkaitarrak (1688)», *ASJU* 18: 2, 89-184.
- , 1985a, «-tu vs Ø Bizkaiera Zaharrea», *Euskeraren Iker Atalak* 3, 282-292.
- , 1985b «xvii. mendeko bulda bat bizkaieraz», in J. L. Melena (arg.), *Symbolae L. Mitxelena*, Gasteiz, 1045-1054.
- , 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20: 3, 639-682.
- , 1987, «Oikiako dotrina (1759)», *ASJU* 21:2, 515-564.
- , 1991 (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. ASJU-ren Gehigarriak 14, Donostia.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596): Ikerketak eta edizioa*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- & J. I. Hualde (arg.), 2006, *Studies on Basque and Historical Linguistics in honor to R. L. Trask-Ikerketak Euskalaritzaz eta Hizkuntzalaritza Historikoaz Larry Trasken Oroitzapenetan*, UPV/EHU (= ASJU 40).

- & Urgell, B., 2008, «Hausturak nonahi, noiznahi, zenbanahi: gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz», *Aldaketak, aldaerak, bariazioak euskarari eta euskal testugintzan*, Baiona IKER-CNRS-ak antolatu mintegia, esku orria.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*, Salamanca. Faksimila Hordago, Donostia 1979.
- Lazarraga, J., Perez de, 1564, Eskuizkribua, Iñigo Landaren edizio elektronikoa.
- Lekuona, M., 1973, «Textos vascos del siglo XVIII, en tierra de Estella», *FLV* 15, 369-390.
- Mitxelena, K., 1954, «Textos vascos antiguos. Un catecismo vizcaíno del siglo XVII», *BAP* 10, 85-95.
- , 1955, «La *doctrina christiana* de Betolaza», *BAP* 11, 83-100.
- [1964], 1990, «Textos arcaicos vascos», *ASJU*-ren gehigarriak XI, Donostia, 5-201.
- Mounole, C., 2006, «Quelques remarques à propos de l'histoire des périphrases basques», in Lakarra & Hualde (arg.), 725-740.
- , 2008, “**iro* laguntzailearekilako perifrasiak testuz testu”, prestatzen.
- Murugarren, L., 1984, «Una plática del Goyeri», *ASJU* 18/2, 185-197.
- Nouguier, S., 2002, *Relations entre fonctions syntactiques et fonctions sémantiques en wolof*, Doktoetzako tesia: Université Lumière Lyon 2.
- Ondarra, F., 1984, «Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)», *ASJU* 18:2, 3-62.
- , 1981, «Primer sermón en vascuence navarro (1729)», *FLV* 38, 147-173.
- Otxoa Arin, J. de, 1713, *Doctrina Christianaren explicacioa Villa Franca Guipuzcoaco onetan euskaraz itzeguitendan moduan*.
- Oroz Arizcuren, F., 1980, «Vicisitudes de un padrenuestro en vasco del s. XVII», *ASJU* 14, 3-23.
- Ozaeta, A., 1992, «Arrasateko testu zahar bi», *ASJU* 26/3, 793-800.
- Pagola, R. M., 1994, «Nafarroako hizkerak», *Euskal dialektologiako kongresua, ASJU*-ren gehigarriak XXVIII, 255-296.
- Sarasola, I. [1983], 1990, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», *ASJU*-ren gehigarriak XI, Donostia, 205-351.
- Satrustegi, J. M., 1978a, «Poesía sentimental en dialecto vizcaíno (s. XVIII)», *FLV* 28, 63-65.
- , 1978b, «*Niças* en el poema vizcaíno del siglo XVII», *FLV* 29, 307-309.
- , 1985, «Textos salacencos del año 1780», *Symbolae L. Mitxelena*, 1023-1043.
- , 1987, *Euskal testu zaharrak*, Euskararen lekukoak 13, Iruñea: Euskaltzaindia.
- , 1990, «Texto vasco del Padrenuestro en versión del s. XVI», *FLV* 55, 37-48.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.
- Urgell, B., 1986, «Egiaren kantaz: I. testua eta iruzkinak» *ASJU* 20/1, 75-149.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- Urkijo, J. de, 1919, *Los refranes de Garibay*, Donostia: Martin, Mena & Comp.
- Yrizar, P., 1991, «Sobre la extensión del subjuntivo y del potencial vizcaínos», in Lakarra (arg.), 1093-1104.
- Zabala, J. M., 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno*, Donostia.
- Zuazo, K., 1994, «Burundako hizkera», *Euskal dialektologiako kongresua*, Gómez, R., Lakarra, J. (arg.), *ASJU*-ren gehigarriak XXVIII, Donostia, 297-364.
- , 1998a, «Betolatzaren hizkeraz», in Knörr & Zuazo (arg.), 71-86.
- , 1998b, «Arabera», in Knörr & Zuazo (arg.), 125-189.
- , 2006, «Deba ibarreko euskara zaharra», in Lakarra & Hualde (arg.), 1005-1029.

VIII. Eranskina

1. Laguntzaileen erabilerak euskalkiz euskalki

1. taula

Aditzoina vs partizipio:**edin*-ekilako egitura⁵⁹

<i>*edin</i> bizkaieraz	<i>*edin</i>				erro
	aditzoin		partizipio		
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
XV. mendean 47 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		7	1		4
Mendeko aoristoa					1
Oraina: erlatiboa		2	3		2
Oraina: finalak					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia		1		1 ⁶¹	
Potentziala					
Agintera		12	1	1	5
Baldintza		3	1	2	
OROTARA		- 25	6	4	12
XVI. mendean 6 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak		1			
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		2		1	1
Baldintza		1			
OROTARA		4		1	1

⁵⁹ Futurozko bi formak *-ke* eta *-te* atzizkidunak dira.

<i>*edin</i> bizkaieraz	aditzoin		<i>*edin</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
XVII. mendean 124 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		6	2	4	8
Mendeko aoristoa		1	1	1	
Oraina: erlatiboa				3	3
Oraina: finala eta konpl.		1	2	9	12
Oraina: zirkunstantzialak			4	2	
Geroaldia				1	1
Potentziala				1	7
Agintera		7	5	17	12
Baldintza		1	2	3	1
OROTARA	-	16	17	47	44
XVIII. mendean 49 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa				1	
Oraina erlatiboa		1	1	3	2
Oraina: finala eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala				1	
Agintera		15	3	11	7
Baldintza		1			3
OROTARA	-	17	5	15	12

2. taula
Aditzoina vs partizipioa: **ezan*-ekilako egitura

* <i>ezan</i> bizkaieraz	aditzoin		* <i>ezan</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XV. mendean 25 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		1	1		4
Mendeko aoristoa		1			
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera	2	12			4
Baldintza					
OROTARA	2	14	1	-	8
XVI. mendean 0 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					
Baldintza					
OROTARA	-	-	-	-	-

* <i>ezan</i> bizkaieraz	aditzoin		* <i>ezan</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVII. mendean 5 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					1
Mendeko aoristoa					
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					4
Baldintza					
OROTARA	-	5	-	-	-
XVIII. mendean 10 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					10
Baldintza					
OROTARA	-	10	-	-	-

3. taula
Aditzoina vs partizipioa: *egin*-ekilako egitura

<i>*egin</i> bizkaieraz	aditzoin		<i>*egin</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
XV. mendean 29 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)			1		1
Mendeko aoristoa			2		
Oraina: erlatiboa					1
Oraina: finalak				1	
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia				2	6
Potentziala		1		1	
Agintera		1	3	6	3
Baldintza					1
OROTARA	-	2	6	10	12
XVI. mendean agerraldi 1					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.				1	
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					
Baldintza					
OROTARA	-	-	-	1	

<i>*egin</i> bizkaieraz	aditzoin		<i>*egin</i> partizipio		erro
	<i>-i</i>	<i>-tu</i>	<i>+ i</i>	<i>+ tu</i>	
XVII. mendean 272 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)			1	5	5
Mendeko aoristoa			1	4	6
Oraina: erlatiboa			1	1	4
Oraina: finala eta konpl.			6	45	27
Oraina: zirkunstantzialak			2	1	5
Geroaldia				2	6
Potentziala			3	14	10
Agintera			22	35	58
Baldintza			2	2	4
OROTARA	-	-	38	109	125
XVIII. mendean 27 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa				1	
Oraina erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.				7	1
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					1
Agintera			1	8	7
Baldintza			1		
OROTARA	-	-	2	16	9

4. taula
Aditzoina vs partizipioa: **edin*-ekilako egitura

<i>*edin</i> araberaz	aditzoin		<i>*edin</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVI. mendean 101 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)	4		3	9	14
Mendeko aoristoa	4		1	5	3
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak	3		1	2	2
Oraina: zirkunstantzialak	2				
Geroaldia					1
Potentziala	1			6	
Agintera	25		8	4	3
Baldintza					
OROTARA	-	39	13	26	23
XVII. mendean 0 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristoa erlatiboa, finala + zirk.					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finalak eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					
Baldintza					
XVIII. mendean 10 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa					
Oraina erlatiboa					2
Oraina: finala eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera			1	3	2
Baldintza			1		1
OROTARA	-	-	2	3	5

5. taula
Aditzoina vs partizipioa: **ezan*-ekilako egitura

* <i>ezan</i> araberez	aditzoin		* <i>ezan</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVI. mendean 30 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		8			
Mendeko aoristoa		1			
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak		6			
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		15			
Baldintza					
OROTARA	-	30	-	-	-
XVII. mendean 0 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finalak eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					
Baldintza					
XVIII. mendean 3 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.				1	
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		1		1	
Baldintza					
OROTARA	-	1	-	2	-

6. taula
Aditzoina vs partizipioa: *egin*-ekilako egitura

<i>*egin</i> araberaz	aditzoin		<i>*egin</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVI. mendean 126 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)			1	7	5
Mendeko aoristoa			5	11	10
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak			3	12	3
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia			1		
Potentziala			1	8	2
Agintera		2	6	27	22
Baldintza					
OROTARA	-	2	17	65	42
XVII. mendean 2 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finalak eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					2
Baldintza					
OROTARA	-	-	-	-	2
XVIII. mendean 23 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.				2	1
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		2	1	11	3
Baldintza				1	1
OROTARA	-	2	1	14	6

7. taula
Aditzoina vs partizipioa: **edin*-ekilako egitura

<i>*edin</i> gipuzkeraz	aditzoin		<i>*edin</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVI. mendean 3 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					
Baldintza					1 2
OROTARA	-	-	-	1	2
XVII. mendean 6 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		2			1
Mendeko aoristoa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finalak eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		1		1	1
Baldintza					
OROTARA	-	3	-	1	2
XVIII. mendean 154 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo erlatiboa, finala			2	1	
Oraina erlatiboa				1	
Oraina: finala eta konpl.		6	3	5	25
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala		18	2	15	24
Agintera		10	6	4	30
Baldintza				1	1
OROTARA	-	34	13	27	80

8. taula
Aditzoina vs partizipioa: **ezan*-ekilako egitura

* <i>ezan</i> gipuzkeraz	aditzoin		* <i>ezan</i> partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVI. mendean 17 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					1
Mendeko aoristoa		1		1	
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak		3			
Oraina: zirkunstantzialak		1			2
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		7			1
Baldintza					
OROTARA	-	12	-	1	4
XVII. mendean 14 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		1			
Mendeko aoristoa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finalak eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		6	3	1	2
Baldintza					1
OROTARA	-	7	3	1	3
XVIII. mendean 305 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo finala		2	1	1	1
Oraina erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.		48	10	21	28
Oraina: zirkunstantzialak					1
Geroaldia					
Potentziala		13	7	14	34
Agintera		44	23	21	36
Baldintza					
OROTARA	-	107	41	57	100

9. taula
Aditzoina vs partizipioa: *egin-ekilako egitura

*egin gipuzkeraz	aditzoin		*egin partizipio		erro
	-i	-tu	+ i	+ tu	
XVI. mendean 2 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Mendeko aoristoa					
Oraina: erlatiboa					
Oraina: finalak					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera					2
Baldintza					
OROTARA	-	-	-	2	-
XVII. mendean 7 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)		1			
Mendeko aoristoa					
Oraina erlatiboa					
Oraina: finalak eta konpl.					
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala					
Agintera		2	1		2
Baldintza					1
OROTARA	-	3	1	-	3
XVIII. mendean 89 agerraldi					
Aoristoa (arrunta)					
Aoristo finala		1		2	1
Oraina erlatiboa					
Oraina: finala eta konpl.		3	5	11	9
Oraina: zirkunstantzialak					
Geroaldia					
Potentziala			3	10	10
Agintera		2	6	9	16
Baldintza					1
OROTARA	-	6	14	32	37

2. Aditzoina vs partizipioa testuz testu: 10. taula

	*edin			*ezan			egin		
	aditzoina	partizipio	erro	aditzoina	partizipio	erro	aditzoina	partizipio	erro
	-i -tu	-i -tu		-i -tu	-i -tu		-i -tu	-i -tu	
Bizkaiera Zaharra									
Martin Ibañez (xiv.m)									
Milia Lastur (xv.m)	1							1	
Abendaño (xv.m)							1		
Arrasateko erreketeta (xv.m)	2		1	1		2			
San Frantz. 3. ordena								1	
Henaio-Bizkaiko elizkizunak	1								
RS (1596)	19	5 4	9	2 13	1	5	1	5 8	11
Garibairen errefrauk	2	1	2			1			1
OROTARA (xvi.m.)	25	6 4	12	2 14	1	8	2	6 9	12
Zumarragaren gutuna (1537)	4	1	1					1	
OROTARA (xvi.m.)	4	1	1					1	
Maitasunezko kantua <i>vegiatiaz</i> (1609)	5								
Maitasunezko <i>Catigatu</i>		1							
Mendieta (1609)									
<i>Viva Jesus</i>	2	3 8	8					2 14	5
Egiaren kanta (c. 1650)	2	5	2					3 6	4
Mikoleta (1653)	2	2 2	5		3			8 11	14
Kapanaga (1656)	1	7 23	23		1			21 59	95
Amilleta (c. 1680)		1 2 3	3		1			1 8	1
Berto Bizkaitarrak (1688)	3	1 2	1						1
Bulda Bizkaitarrez (xvii. m)		1	1					1 3	4
Zubia-Lezamiz	1	2 4	1					2 5	1
OROTARA (xvii. m.)	16	17 47	44	5				38 109	125
Gabonetako (xviii. m)	17	5 12	12	10				1 10	9
Arrasateko bandoa desertzioez (1705)		3						1 6	
OROTARA (xviii. m)	17	5 15	12	10				2 16	9

Gipuzkera eta arabera	*edin			*ezan			egin		
	aditzoina	partizipio	erro	aditzoina	partizipio	erro	aditzoina	partizipio	erro
	-i -tu	-i -tu		-i -tu	-i -tu		-i -tu	-i -tu	
Salmo Miserere (xvi. m.)		1	2	12	1	4		2	
OROTARA (xvi. m.)		1	2	12	1	4		2	
Tolosako irainak (1619)									1
Isastiren errefrauiak (xvii)	2				1	1	1		
Ave Maria (xvii. m)			1	1					
Isastiren Salve-a (xvii)				1	1				
Azpeitiko gutunak (xvii.)				3	1	1	2		1
Frantzisk. predikua sorkinke. (1648)		1						1	
Itziarreko Andramariaren bertsuak (17...)	1		1	1	1				
Lardizabalen gutuna				1		1			
Bretañaiko Kantua									1
OROTARA (xvii. m.)	3	1	2	7	3	3	3	1	3
Otxoa Arin (1713)	2	5	17	3	6	24	1	7	26
Irazusta (1739)	4	1	3	17	6	8	15	2	3
Zegamako doktrina (1741)	6	3	11	14	5	8	4	2	2
Goierriko platika (xviii. m)	4			6	2	2	9		1
Oikiako dotrina (1759)	11	3	1	36	4	9	29	3	2
Kardaberatz (1744)	7	4	3	31	18	6	32	1	5
OROTARA (xviii. m.)	34	13	27	107	41	57	100	6	14
Landuccio (1562)			2						37
Lazarraga (1564)	39	12	23	30				2	16
Betolaza (1596)		1	1	3					55
OROTARA (xvi. m.)	39	13	26	30					10
Portal (1610)									65
OROTARA (xvii. m.)									42
Gamiz (xviii. m.)		2	2						2
Albeniz (1778)		1	2	1		2		1	4
OROTARA (xviii. m.)		2	3	1	1	2		2	14
			5						6

3. *edin laguntzailearekiko perifrasi erabiltzen duten testuen zerrenda:

- Bizkaiera: (i) XVI. mendea aitzin: Milia Lastur, Arrasateko erreketeta, Henao-Bizkaiko elizkizunak, *Refranes y Sentencias*, Garibairen errefrauak; (ii) XVI. mendea: Zumarragaren gutuna; (iii) XVII. mendea: Maitasunezko kantua *Veguiacaz*, Maitasunezko kantua *Catigatu ninduçun*, *Viva Jesus*, Egiaren Kanta, Mikoleta, Kapanaga, Amileta, Bertso Bizkaitarrak, Bulda Bizkaitarrez, Zubia-Lezamiz; (iv) XVIII. mendea: *Gabonetako ikuskizuna*, Arrasateko bandoa desertzioez
- Gipuzkera: (i) XVI. mendea: Salmo *Miserere*; (ii) XVII. mendea: Isastiren errefrauak, Ave Maria, Frantziskanoen Predikua sorginkeriaren kontra, Itziarko Amaren bertsuak, (iii) XVIII. mendea: Otxoa Arin, Irazusta, Goierriko platika, Zegamako doktrina, Oikiako doktrina, Kardaberatz
- Arabera: (i) XVI. mendea: Lazarraga, Landuccio, Betolatza; (ii) XVIII. mendea: Gamiz, Albeniz.

4. Egin laguntzailearekiko perifrasi erabiltzen duten testuen zerrenda

- Bizkaiera: (i) XVI. mendea aitzin: Martin Ibañez, Abendañok Pedoren eresia, San Frantziskoren 3. ordenako erregela, *Refranes y Sentencias*, Garibairen errefrauak; (ii) XVI. mendea: Zumarragaren gutuna; (iii) XVII. mendea: Maitasunezko kantua *Veguiacaz*, Mendietaren kuadroa, *Viva Jesus*, Egiaren Kanta, Mikoleta, Kapanaga, Amileta, Bertso Bizkaitarrak, Bulda, Zubia Lezamiz; (iv) XVIII. mendea: Barrutia, Arzadun, Urkizu
- Arabera: (i) XVI. mendea: Lazarraga, Betolatza; (ii) XVII. mendea: Portal, (iii) XVIII. mendea: Gamiz, Albeniz
- Gipuzkera: (i) XVI. mendea: Salmo *Miserere*; (ii) XVII. mendea: Tolosako irainak, Isastiren errefrauak, Azpeitiko gutunak, Frantziskotarren predikua sorginkeriaren kontra, Britainako kantua, (iii) XVIII. mendea: Otxoa Arin, Irazusta, Zegamako doktrina, Oikiako doktrina, Goierriko platika (agerraldi bat baizik ez), Kardaberatz (agerraldi bat baizik ez)

5. Egin laguntzailearekiko perifrasi erabiltzen ez duten testuen zerrenda

- Bizkaiera: (i) XVI. mendea aitzin: Milia Lastur, Arrasateko Erreketa, Henao-Bizkaiko elizkizunak; (ii) XVII. mendea: Maitasunezko kantua *Catigatu ninduçun*.
- Gipuzkera: (i) XVII. mendea: Ave Maria, Isastiren Salvea, Itziarko Amaren bertsuak, Lardizabalen gutuna.